

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
HZ. PEYGAMBER VE ŞAHSİYET İNŞASI

Genel Yayın No: 2633
Halk Kitapları: 750

Yayın Yönetmeni: **Cafer Tayyar DOYMAZ**
Yayın Koordinatörü: **Önder ÖZKAN**
Editörler: **Dr. Hale ŞAHİN • Dr. Mustafa ÇUHADAR**
Tashih: **Ali AYGÜN**
Grafik & Tasarım: **Ali YÜCEER**

Baskı: Epa-mat
Ağaçişleri Sanayi Sitesi 1357. Sok. No:41
Yenimahalle/Ankara
Tel: [0 312] 394 48 63

3. Baskı, Eylül 2024
2024-06-Y-0003-2633
Sertifika No: 46325
ISBN: 978-625-435-736-7
Eser Yayın Kurulu Kararı: 24.07.2024/48

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: [0 312] 294 43 93 Faks: [0 312] 294 42 57
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış

Döner Sermaye Daire Başkanlığı
Tel: [0 312] 295 71 53 - 295 71 56 Faks: [0 312] 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

HZ. PEYGAMBER VE ŞAHSİYET İNŞASI

İÇİNDEKİLER

- 7 | ÖN SÖZ
Prof. Dr. Ali ERBAŞ
- 11 | KUR'AN'IN İNŞA ETTİĞİ ÖRNEK İNSAN
Doç. Dr. Hasan YÜCEL
- 21 | HZ. PEYGAMBER'İN DİLİNDEN
MÜMİN ŞAHSİYETİNİN İNŞASI
Prof. Dr. Ali BULUT
- 41 | BİLGİ VE ERDEM ARA KESİTİNDE
MÜSLÜMAN ŞAHSİYETİNİN İNŞASI
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ
- 53 | ÖRNEK BİR NESİL YETİŞTİRMEDE BİR
MODEL OLARAK İDEAL KARAKTER İNŞASI
Doç. Dr. Selim ARGUN
- 69 | ŞAHSİYET İNŞASI VE DİN
Dr. Öğr. Üyesi Sibel KANDEMİR

- 85 İNSANIN YARATILIŞI VE KEMALE
YOLCULUĞU: BALÇIKTAN
ALLAH'IN HALİFELİĞİNE
Doç. Dr. Esmâ ÖZTÜRK
- 95 PEYGAMBERİN İZİNDE
ŞAHSİYET İNŞASI VE ŞAİR
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ
- 107 İBADETLERİN KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Emine ARSLAN
- 115 KARAKTER OLUŞUMUNDA AİLENİN ROLÜ
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
- 135 İMAN, İRFAN VE BİLGİYLE DONANMIŞ
İDEAL BİR GENÇLİK: "ÂSİM'İN NESLİ!"
Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ
- 147 KİMLİK VE AHLAK İNŞASINDA
MEDYA/İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
- 159 MÜSLÜMAN ŞAHSİYETİNİN
İNŞASINDA CAMİLER
Mustafa SOYKÖK

ÖN SÖZ

Prof. Dr. Ali ERBAŞ
Diyanet İşleri Başkanı

Yüce Allah, ulvi bir amaç için dünyaya gönderdiği insanı yaratılış gayesine ulaştıracak akıl, irade, idrak ve muhakeme gibi kabiliyetlerle donatmış; onu sayısız nimetlerle tezyin etmiştir. Bununla birlikte rahmetinin bir tecellisi olarak her türlü kötülük, günah ve tehlikeye karşı onu vahiy ve nübüvvetle desteklemiş; erdem, fazilet ve ahlak çizgisinde onurlu bir hayatın yolunu ona kolaylaştırmıştır.

Yüce dinimiz İslam'ın öncelikli hedeflerinden biri, yeryüzünü adalet, merhamet, güven, sorumluluk ve güzel ahlak gibi değerler ekseninde herkes için yaşanabilir bir yer hâline getirmektir. Hiç şüphesiz bu da öncelikle insanın şahsiyetinin inşasıyla mümkündür. Bu bağlamda Cenab-ı Hak, Kur'an'ın birçok ayetinde insanın iyiliği ve kötülüğü gerçekleştirmesinde önemli bir etken olan nefse dikkat çekerek nefsin kıskançlığa, cimriliğe ve bencil tutkulara elverişli olduğunu haber vermiştir. *“Nefse ve ona düzen verene, ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleştirene yemin olsun ki, nefsinin arındırana elbette kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere boğan da ziyan etmiştir.”* (Şems, 91/7-10) buyurmak suretiyle nefsin olumsuz telkinlerine karşı bilinçli ve duyarlı olunması hususunda insanları uarmış; onun kötülöklere meyyal yönlerinin terbiye edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Zira insan, ancak nefsinin kötülöklere

arındırıp sorumluluklarına sadakat gösterdiği oranda eşref-i mahlukat olacaktır.

Şahsiyet inşasının nefis terbiyesiyle, nefis terbiyesinin de ilim ve eğitimle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim Allah Resûlü gerek şahsiyetli birey gerekse böyle bireylerden oluşan bir toplumun ancak eğitim ve terbiyeyle inşa edilebileceği bilinciyle ashabını sürekli ilme, eğitime, okumaya ve araştırmaya teşvik etmiştir. Bu amaçla risaletin ilk günlerinden itibaren kadın, erkek, genç, yaşlı her kesimden insanla kurduğu güçlü iletişim sayesinde zihin, kalp ve ahlak planında bireysel, toplumsal ve evrensel düzeyde büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. İlim, hikmet ve erdemin kaybolduğu, cehaletin ve şiddetin hayata hâkim olduğu, insan onur ve haysiyetinin yok sayıldığı bir toplumu şirkten, küfürden, zulümden, adaletsizlikten ve ahlaksızlıktan arındırarak tevhit, iman, kulluk ve değerler ekseninde örnek bir topluma dönüştürmüş ve büyük bir medeniyet inşa etmiştir. Bu eşsiz medeniyetin hüküm sürdüğü her dönemde hayatın tüm alanlarında insanlığa örneklik ve önderlik edecek şahsiyetli nesiller yetiştirilmiştir.

Müslümanların erdemli bir toplum inşa etmek adına eğitim stratejilerini belirlemeleri noktasında İslam'ın "emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker" ilkesi, geçmişten bugüne en önemli referans olmuştur. Yaratılış gayesine uygun bir hayatla Allah'ın rızasını kazanmak, yeryüzünü ifsattan korumak ve orada iyiliği egemen kılmak adına Kur'an ve sünnette çerçevesi çizilen bu ilkenin hayata geçirilmesi, özellikle Müslümanların uhdesinde bir kulluk vazifesi olarak görülmüştür. Nitekim Cenab-ı Hak, Âl-i İmrân suresi 110. ayetteki "*Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.*" fermanıyla bu hakikate vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla söz konusu vazifenin hakkıyla ifa edilebilmesi noktasında her Müslüman'ın aktif rol alması önem arz etmektedir.

Bugün toplumsal hayatı tüm veçheleriyle etkisi altına alan bireysellik, bencillik, dünyevileşme, yalnızlaşma gibi sorunlar, popüler kültürün tazyikiyle maalesef başta çocuklar ve gençler olmak üzere insanlığı tehdit etmektedir. Böyle bir ortamda onları korumak, kimlik ve kişiliklerinin gelişimine, güçlenmesine destek olmak, omuzlarımızdaki en önemli sorumluluklardandır. Erdemli, vicdanlı, ahlaklı, şahsiyetli, dürüst, doğrudan ve haktan yana tavır alan bir neslin yetişmesi için Hz. Peygamber'in mücadelesini, metodunu ve üslubunu kendimize örnek almak, onu çağımızın insanıyla buluşturmak mecburiyetindeyiz.

Bu meyanda Mevlid-i Nebi, Camiler ve Din Görevlileri Haftası münasebetiyle “**Hz. Peygamber ve Şahsiyet İnşası**” temasıyla hazırlanan elinizdeki eserin, sevgili Peygamberimizin İslam'ın değer ve hakikatleri ışığında insanı ve toplumu dönüştürmek için verdiği mücadelenin anlaşılmasına büyük katkıda bulunacağına inanıyorum. Söz konusu eserin hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum, istifadeye medar olmasını Yüce Rabbimizden niyaz ediyorum.

KUR'AN'IN İNŞA ETTİĞİ ÖRNEK İNSAN

Doç. Dr. Hasan YÜCEL
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kur'an, insanın kendisine, dünyaya, içinde yaşadığı topluma kısacası varoluşuna dair anlam arayışına, bizzat yaratıcısı Allah tarafından sunulan bir cevaptır. Zira Allah, yarattığını ve yarattığının neye gereksinim duyacağını en iyi bilendir.

İnsanın doğuştan getirdiği iki gereksinimi vardır. Bunlardan biri *birey olma*, diğeri ise *ait olma* gereksinimidir. Birey olma bağımsız olmayı, özgür iradeyi, seçim yapabilmeyi, kendi olabilmeyi ifade eder. Ait olma ise kendinden daha büyük, daha güçlü, koruyan ve ihtiyaçlarını karşılayan bir varlığa bağlılık hissetmek ve güvenmektir. Yaklaşık 2 yaşından itibaren bir çocuğun her şeyi kendi yapmayı istemesi, izin verilmediği zaman ağlaması onun kendini bulma içgüdüsünden yani birey olma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Mesela parkta annesinin elini bırakıp koşmaya çalışan bir çocuk hayal ediniz. Annesi onu düşer kaygısıyla bırakmayınca nasıl ağlamaya ve hırçınlaşmaya başlar. Ancak annesi onu serbest bırakınca çocuğun büyük bir sevinçle koşup oynadığı görülür. Zira artık kendini keşfetmekte, yapıp yapamayacaklarını görmeye çalışmakta yani birey olabilme yolunda ilerlemektedir. Bu da onu mutlu eden şeydir, çünkü ilk gereksinimi karşılanmaktadır. Aynı çocuk tam da bu esnada göz ucuyla annesini izler,

onunla arasını belirli bir mesafeyi aşmayacak şekilde tutmaya çalışır. Çünkü kendisinden daha güçlü ve onu görüp gözeten bir varlığa ait olma gereksinimi vardır. Arkasına döndüğünde annesini gören çocuk rahatlar, hatta annesinin ona doğru geldiğini görürse koşmaya devam eder, çünkü güvendedir. Ancak coşkuyla koşmakta olan çocuk belirli bir mesafede yine durur, gözleriyle annesini arar. Annesi bir ağacın ardına saklanmışsa ve çocuk onu göremezse, bu sefer yine ağlamaya başlar, çünkü ait olma gereksinimi karşılanmıyordur. Annesi ona görününce ise tekrar güler ve mutlu olur. İşte Kur'an dünya hayatında rehberlik ettiği yetişkin insanın, tıpkı çocukluğunda olduğu gibi, her iki gereksinimini de karşılayacak şekilde gönderilmiştir. Bu gereksinimleri belirli bir düzen ve bütünlük içerisinde gerçekleştirmeyi hedefleyen Kur'an'ın kurguladığı sistem İslam adını taşır.

İslam Kur'an'da inanç, ahlak, ibadet ve muamelattan (bireysel-toplumsal ilişkiler yumağı) oluşan dört sütunlu bir yapı olarak sunulmaktadır. 23 yılda indirilen Kur'an, risaletin 12. yılında İsra-Miraç Hadisesi ile namaz farz kılınıncaya dek, özellikle inanç ve ahlak sütunlarını yerleştirmeyi amaçlamıştır. Sonraki süreçte ise ibadet ve muamelat sütunları bir ahenk içerisinde yerlerini almıştır. İşte bütün bunlar insanın birey olma ve ait olma gereksinimlerini karşılamaktadır. Böylece Allah Kur'an ile, arzu ettiği ideal insanı inşa etmiş olacaktır. Kur'an'ın inşa ettiği ilk örnek insan Hz. Muhammed (sas) ve onun güzide arkadaşları sahabe-i kiramdır. Şimdi Kur'an'ın ideal insan inşa sürecini kendisinden görmeye çalışalım.

Kur'an'ın ilk muhatapları Mekkeli müşriklerdi. Onlar akıl sahibi yetişkinlerdi. Allah insanın bu iki gereksinime yönelik muhataplarında var olan yanlışları düzeltmekte, eksik olan doğru yönleri ise tamamlamaktaydı. İlk muhataplar hem Allah'a hem

de onunla beraber putlara ve meleklerle tanrılık atfetmekteydiler.¹ Aslında amaçları daha yüce bir varlığa ait olabilmek yani birey olabilmektir. Ancak Kur'an onların bu tutumlarında temel bir yanlışlığı tespit etti: *Şirk*.²

Şirk, kişinin daha yüce bir varlığa aidiyet gereksinimini tam olarak karşılayamıyordu. Çünkü yüce olan, her şeye gücü yeten ve dilediği her şeyi yapabilen, tek ve biricik olmalıydı.³ Birden fazla olsa her biri farklı bir şey dileyebilir ve kaos yaşanabilirdi.⁴ İşte Kur'an insana, ait olunmaya, güvenilmeye, değer verilmeye, en çok sevmeye, hamd ve şükredilmeye layık tek bir varlık olduğunu, onun da Allah olduğunu öğretti.⁵ Kur'an sadece bunları değil insan aklının sınırları çerçevesinde, indirgemeci bir anlatımla Allah'ın bütün niteliklerini O'nun birer ismiyle öğretti. Buna göre Allah, hak etse de etmese de her insana yaşayabileceği ortamı sunan Rahmân'dır, sadece hak edenlere ebedi âlemde nimetler verecek olan Rahîm'dir, yaratıklarının ihtiyacını gören Rabb'dir, Rezzâk'tır, yaptıklarını görüp gözetken Basîr'dir, her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen Alîm'dir, hesaba çekecek olan Melik'tir, Hakîm'dir, yanlışının farkına varıp af dileyeni bağışlayan Tevvâb'dır, Gafûr'dur, hiçbir şeye ihtiyacı olmayan aksine her şeyin kendisine muhtaç olduğu Samed'dir, Gani'dir... Allah insandan aklını ve vicdanını kullanarak adil olmasını,⁶ yani hakkı hak sahibine verip sadece Allah'ın ilah olabileceğini kabul etmesini beklemektedir. İnsanın, içinde yaşadığı kâinatı yaratabilecek tek gücün kendisi olduğuna⁷ ikna olmasını istemektedir. Bazen

1 Necm, 53/19-27.

2 Yûsuf, 12/106.

3 İhlâs, 112/1-4.

4 Enbiyâ, 21/22.

5 Fâtiha, 1/1-2.

6 Nahl, 16/90.

7 Ra'd, 13/16.

şer gördüklerinde hayrın, hayır gördüklerinde ise şerrin gizli olabildiğini bu nedenle başına gelenlerde bir hikmetin olduğunu bilmesini,⁸ kendisine ve sözüne güvenilmesini yani inanılmasını emretmektedir.⁹

İdeal insan inşasında ikinci güven duyulacak yani inanılacak husus, zihinlerde oluşturulacak hesap verme bilincidir denilebilir. Kur'an bunu "ahiret" terimiyle dile getirir. Bunun diğer ifade şekilleri ise kıyamet günü,¹⁰ karşılık (din) günü,¹¹ hesap günü,¹² ayırım/karar günü¹³ gibi tabirlerdir. Öte yandan Kur'an'da, kişiye hesap günü için ne hazırladığının farkında olabilme kabiliyeti¹⁴ kazandırmayı hedefleyen ahiret inancını çağrıştıran, çeşitli yönlerine dikkat çeken bir kavram ağı, anlam alanı bulunur. Bu anlam alanında büyük olay (vâkıa),¹⁵ kıyametin kopma anı (saat),¹⁶ yeniden diriltirme (baş),¹⁷ tekrar yaratılma ve toplanma (haşr),¹⁸ ödül olarak cennet ve ceza olarak cehennem¹⁹ gibi kavramlar yer almaktadır. Bu kavram örgüsü ile çerçevesi çizilen ahiret bilinci, kişinin birey olma gereksiniminin karşılanmasının bir sonucudur aslında. Zira birey olmak, bağımsız olmak ve özgür irade sahibi olmak; sorumluluğu yani tercihlerinin sonuçlarını kabullenebilmeyi gerektirir. Çünkü ancak sorumluluk alabilen

8 Bakara, 2/216.

9 Ahzâb, 33/3; Tegâbün, 64/13.

10 Kiyâme, 75/1.

11 Fâtiha, 1/3. Hicr, 15/35; Şuarâ, 26/82.

12 Sâd, 38/16; Mü'min, 40/27.

13 Duhân, 44/40.

14 Haşr, 59/18.

15 Vâkıa, 56/1.

16 En'âm, 6/31; Şûrâ, 42/17.

17 Rûm, 30/56.

18 Hicr, 15/25; İsrâ, 17/97; Sebe', 34/40.

19 Mâide, 5/85; İsrâ, 17/18-19.

biri bağımsız hareket edebilir, tam anlamıyla birey olabilir. Allah da insanın bu gereksinimini karşılayabilmesi için onu irade sahibi olarak yaratmış ve sorumlu kılmıştır.²⁰

Ahret ve tevhid ile insanın temel iki gereksinimini karşılayacak zemini hazırlayan Allah insanı, her iki yolda başarılı olabilmesi için yalnız bırakmamıştır. Onu bu yolda motive edecek, bedensel ve zihinsel olarak güçlendirecek yöntemleri de peygamber vasıtasıyla gönderdiği vahiy ile kendisine öğretmiştir. Bunlar son vahiy olan Kur'an'da ahlak (evrensel değerler sistemi), ibadet ve muamelat olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an ideal insanın eğitilebilir olduğunu henüz ilk ayetleriyle dile getirir. Buna göre o bilmediğini öğrenebilen,²¹ içinde yaşadığı evrendeki her şeyin ne işe yaradığını çözümleyip isimlendirebilen,²² yeryüzünde en büyük etki, yetki ve söz sahibi olan,²³ meleklerin kendisinin üstünlüğünü ikrar ettiği,²⁴ yaratılanların en değerlisi olan²⁵ varlıktır.

İnsan, doğasında var olan bu kapasiteyi yapıp ettikleriyle yani amelleriyle gerçekleştirebilir. Bu ameller özünde samimiyet ve devamlılık taşırsa bir anlam ifade eder ve insanı olgunlaştırır. Beş vakit namaz, Ramazan orucu, zekât ve hac ibadetleri işte bu yolda insanın birey olma ve ait olma gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olacak, günlük ya da yıllık eğitim sisteminin, başka bir deyişle insanın olgunlaşma sürecinin bir parçasıdır. Zira bu yapıp etmeler birey olma özelliklerinden sayılan sorumluluk bilinci, düzenlilik, kararlılık, sabır, irade gösterme, tutarlı

---

20 Ahzâb, 33/72.

21 Alak, 96/5.

22 Bakara, 2/31.

23 Bakara, 2/30.

24 Bakara, 2/34.

25 İsrâ, 17/70.

olma, duyarlı olma, empati kurma, sevmeye ve sevilme, diğerkâmlık gibi niteliklerle gerçekleştirilebildiğinde insanı ideal insanlığa ulaştırabilir.

Öğrenebilen bir varlık olarak insan, Kur'an'ın indiriliş perspektifine göre önce kendini bilmeli, tanımalıdır. Kendini bilmek ne olduğunu, nereden gelip nereye gitmekte olduğunu, niçin yaratıldığını keşfetmek ya da en azından keşfetme çabası içinde olmak²⁶ demektir. Bu nedenle Kur'an ilk insandan başlayarak insanın var olma süreçlerini, nasıl yaratıldığını dile getirir.²⁷ Aynı şekilde fiziken nasıl bu dünyadan ayrılacağını ve ahiret denilen yeni yaşam için nasıl diriltileceğini anlatır.²⁸ Kendini tanıyabilmesi için hem beden hem manen kapasitesini, sorumluluklarını ve sınırlarını ortaya koyar.²⁹ Ayrıca kendini gerçekleştirebilmesi için ona bir vizyon belirler. Bu vizyon sadece kendini önemseyen, başkalarını yok sayan bir insanı değil; biz bilincine sahip,³⁰ kişisel bütünlüğünü yakalamış, dengeli, tutarlı, güvenen ve güvenilen, insanlığa hizmet algısı taşıyan ve insan onurunu önemseyen bir insanı ideal olarak gösterir.

Çerçevesi çizilmeye çalışılan ideal insan vizyonunda insanlara karşı önyargı ve nefrete yer yoktur.³¹ Maddi ve manevi cimrilik ona yakışmaz.³² İdeal insan zamanını boşa harcamaz, emanete ihanet edemez. İdeal insan önce kendini bulmaya, bilmeye ve gerçekleştirmeye çalışır, ardından çevresindekileri, içinde yaşadığı toplumu ve dünyayı. Bunları yaparken sert tavırlı, kaba sözlü ve katı kalpli değil; anlayışlı ve sabırlı hareket eder.

26 Alak, 96/1-8; Duhâ, 93/5-8.

27 Bakara, 2/30; Nisâ, 4/1; Mü'minûn, 23/12-16; İnsân, 76/1-2; Alak, 96/1-5.

28 İsrâ 17/51-52; Mü'minûn, 23/12-16.

29 İsrâ, 17/22-38; Mü'minûn, 23/1-11; Zâriyât, 51/56; Kıyâme, 75/36.

30 Hucurât, 49/10.

31 Haşr, 59/10.

32 Hadîd, 57/24; Maûn, 107/7.

Kur'an'ın bizlere kendisini en güzel örnek olarak sunduğu Hz. Peygamber'in hayatı da bunu gösteriyor öyle değil mi? Onun Hira Mağarası'nda zirveye ulaşan kendini bulma çabası, ardından azim, sabır, cesaret ve fedakârlıkla; bireysel çıkarı için değil sadece Allah rızası için çevresindeki insanları, hatta gönderdiği mektuplarla ulaşmaya çalıştığı uzak diyarlardaki kimilerini ideal insanlığa kavuşturabilmek için yapıp ettikleri ve yapıp etme biçimleri... Kısacası peygamberlik sürecindeki hâl ve hareketleri tam da ideal insan tablosunu çiziyor öyle değil mi?

Ya sahabiler, onlar da Kur'an'ın kendilerini inşa etmesine izin vermiş insanlardı. Onlar hem birey olma hem de ait olma gereksinimlerini karşılayarak insan olma uğrunda Kur'an'a uyan yani kitaba uyan kimseler olmaya çalışırlardı. İnançları uğruna, Rablerinin rızası için malını, ailesini, canını feda etmekten geri durmayan kimselerdi. Kısacası onlar kitaba uyan kimselerdi, kitabına uydurmaya çalışan değil, öyle değil mi? Çünkü Kur'an'ın inşa ettiği ilk insanlar olan Hz. Peygamber ve ashabı, ideal insanın şu vizyonunu taşıyorlardı: İnsan, akli ve kalbi ile doğru olduğuna ikna olduğu inancı ve değerleri için yaşar, bunların uğruna gerekirse her şeyini seve seve feda edebilir, bunları tüm insanlığa kazandırmaya gayret eder ve tüm bunları samimiyetle, sevgi ve hoşgörü ile yapmaya çalışır. Zaman zaman hata da edebilir, ancak farkına vardığı anda o hatasından, onu bir daha bile isteye tekrarlamamak üzere vazgeçer ve telafi etmeye çalışır. Zaten Kur'an hatasız insan var etmeyi amaçlamaz, aksine hata ettiğini fark ettiğinde ondan vazgeçebilen insanı över.³³

Kısacası Kur'an, Hz. Muhammed (sas) ve onun güzide ashabı gibi kendini bilen, neye neden inandığının bilincinde olan, bir insan olarak kapasitesi ve sınırlarının farkında olan, düşündükleri ile yaptıkları tutarlı insanları ideal ve örnek olarak

33 Nisâ, 4/17, 48; Mâide, 5/39; Zümer, 39/53; Furkân, 25/70.

sunmaktadır. Kitabına uyduran değil kitaba uyan, inandıkları gibi yaşayabilen insanları inşa etmeyi arzulamaktadır. Böyle yaşayan ashabın inancı şerbetli tatlıya benzetilebilir. İnanç tatlının hamuruysa, ahlak ve ibadet de onun şerbeti gibidir. Zira sadece iman; ahlak ve ibadetten yoksun bir iman şerbetsiz bir tatlı gibidir, ne yenir ne ikram edilir. İşte bu nedenle Kur'an sıklıkla iman eden ve salih amel işleyenler diye bunları birlikte dile getirir.³⁴ Kur'an tıpkı ilk muhataplarından beklediği gibi bizden de bunu beklemektedir. İnancı, ahlakı ve ameliyle iç içe geçmiş bir Müslüman; hamuru şerbetini içine çekmiş gerçek bir tatlı; hem birey olma hem ait olma gereksinimlerini karşılayabilmiş olgun bir insan.

Hz. Muhammed (sas) ve onun ashabı gibi Kur'an'ın inşa ettiği ideal insanlardan olmak duasıyla.

---

34 Ra'd, 13/29, Tâhâ, 20/112; Enbiyâ, 21/94, Talâk, 65/11, Asr, 103/3 vd.

HZ. PEYGAMBER'İN DİLİNDEN MÜMİN ŞAHSİYETİNİN İNŞASI

Prof. Dr. Ali BULUT

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Şahsiyet, bir insanı diğerlerinden ayıran özellikler bütünü olarak tarif edilmiştir.¹ Şahsiyetin temelini oluşturan iki ana unsur vardır: Mizaç ve karakter. Mizaç doğuştan gelen, sakinlik, hareketlilik, sertlik, yumuşaklık gibi kalıtsal özelliklerdir. Karakter ise kişinin hayatı boyunca edindiği tecrübelerin bir sonucu olarak şekillenen özellikler olup hayat boyu edinilen değerlerin bütünüdür.² Mesela hadis kitaplarında zikredilen şu olay, doğuştan gelen kalıtsal özelliklerin şahsiyetin oluşumundaki etkisine dair çarpıcı bir örnek sunar: ³ Hicretin 8. yılında, Bahreyn tarafındaki Abdülkays kabilesinden bir heyet, Müslüman olarak Allah Resûlü'nü (sas) ziyaret etmek üzere Medine'ye gelmişti. Kafile Medine'ye ulaşıp Mescid-i Nebevî'ye vardığında heyette bulunanlar hemen Allah Resûlü'nün (sas) yanına gitti. Ancak içlerinden Hz. Eşec el-Abdî (ra) hemen gitmek yerine yolculuk elbiselerini çıkarıp yanında getirdiği yeni ve temiz elbiselerini giydikten sonra huzura çıktı. Bu davranışı Allah Resûlü'nün (sas) hoşuna gitti ve ona şöyle buyurdu:

1 Nizâr el-Ânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İnsâniyye fi't-Türâsi'l-İslâmî* (Dâru'l-Furkân, Amman 1418/1998), 37; Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık* (Ensar Yayınları, İstanbul 2017), 20.

2 Turan, *Kişilik ve Dindarlık*, 23-26.

3 Ânî, *eş-Şahsiyyetü'l-İnsâniyye*, 55.

“Ey Eşec, sende Allah’ın sevdiği iki özellik var: Hilim (akıllılık/ ağırbaşlılık) ve teennî (aceleci olmamak).”

Hz. Eşec (ra) sordu: “Ey Allah’ın Resûlü, bunlar yaratılışımda bulunan şeyler mi yoksa sonradan mı bende meydana geldi?”

Allah Resûlü (sas): “Hayır, yaratılışında bulunan bir şeydir.” buyurdu.

Bu iltifata çok sevinen Hz. Eşec (ra) şöyle dedi:

“Beni Allah ve Resûlü’nün sevdiği iki özellik üzere yaratan Allah’a hamdolsun.”⁴

İki Temel Kaynak

Mümin şahsiyetinin inşasında iki temel kaynak vardır: Kur’an-ı Kerim ve sünnet-i nebeviyye. Bu iki temel kaynağın ışığında oluşan mümin şahsiyeti, eşsiz ve örnek bir insan karakterini oluşturur. Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e (sas) itaati emrettiği gibi O’nun (sas) örnek alınmasını da emretmiştir. İlgili ayet-i kerimede “Ant olsun ki Allah Resûlü’nde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çokça zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”⁵ buyurulmuştur. Allah Resûlü’nün (sas) örnekliliği, mümin şahsiyetinin inşası açısından zaruridir. Onun (sas) hayatında, ömür boyu karşılaşacağımız birçok durum için en güzel misaller mevcuttur. Bir insanda bulunabilecek en mükemmel özellikler, Allah Resûlü’nde (sas) toplanmıştır. Merhamet, iyilik, cömertlik, vefakârlık, dürüstlük, yiğitlik, sabır, adalet ve kulluk gibi tüm güzel sıfatlarda Allah Resûlü (sas) bizim için en üstün örnektir.⁶

4 Ebû Dâvûd, Edeb, 148, 149. Hadis-i şerifin diğer rivâyetleri için bk. Müslim, İmân, 25; Tirmizî, Birr, 66; İbn Mâce, Zühd, 18.

5 Ahzâb, 33/21.

6 Ali Bulut, *Nebevî İklimde Kişilik İnşası* (Çamlıca Yayınları, İstanbul 2023), 9-11.

Peygamberimizin sünnetinden hareketle şahsiyet inşasının aşamalarını *iman, ihlas, ilim, amel ve güzel ahlak* olarak beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlara kısaca temas etmekte yarar görülmektedir

1. İman

İslam'ın ilk ve en önemli talebi, kişinin Allah'a hakkıyla iman etmesidir. İmanla ilgili hadislerde imanın esasları, alametleri, amelle münasebeti ve müminin özellikleri gibi hususlar açıklanmıştır. Allah Resûlü'ne (sas) imanın ne olduğu sorulduğunda, iman esaslarını ifade ederek şöyle buyurmuşlardır: “*İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır.*”⁷ Bu altı temel esas, imanın belkemiğini oluşturur. Bunun yanında, dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadi, amelî ve ahlaki bütün hükümlere inanmak ve bunların farz, helal veya haram olduğunu tasdik etmek de mümin olmanın şartıdır.⁸ İmanın bu temel esasları; bir müminin ruhunda kök saldıkça, onu daha sağlam ve güçlü bir imanla donatır. Şu da iyi bilinmelidir ki iman, tüm amellerin temelidir. Ameller ancak iman sayesinde anlam ve değer kazanır. Bu sebeple iman, her şeyden önce gelir.

Hadis-i şeriflerde imanın sağlam ve kuvvetli olması için Müslüman kimsenin bazı hususlara dikkat etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bir hadis-i şerifte Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuşlardır: “*Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemediği müddetçe hakkıyla iman etmiş olmaz.*”⁹ Buna göre güzel ahlak sahibi bir Müslüman; kendisi için ne istiyor, neyi seviyor, neden hoşlanıyorsa Müslüman kardeşi için de aynısını istemelidir. Yine iyi

7 Müslim, İmân, 1; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, Hadis No. 122, I, 272.

8 Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/212-214.

9 Buhârî, İmân, 7.

bir Müslüman kendisi için neyi istemiyor, neden hoşlanmıyorsa aynı duyguları Müslüman kardeşi için hissetmelidir. Bu hadis-i şerif, Müslüman şahsiyetin temelini oluşturan ilk ve en önemli adıma işaret etmektedir. Burada hayat boyu nasıl davranacağı-mız konusunda önemli bir ilke ve prensip zikredilmiştir. Bu ilke uygulandığında Müslümanların yaşadığı toplumda birçok sosyal problemi önemli ölçüde azaltacaktır.

Mesela bir öğretmen sınıfa girdiğinde, “Bu öğrenciler benim ailemden birisi olsaydı, oğlum ya da kızım olsaydı, öğretmenimizin onlara nasıl hitap etmesini, derse nasıl hazırlanmasını, dersi nasıl anlatmasını ve öğrencilere nasıl davranmasını isterdim?” şeklinde düşünebiliyorsa hadis-i şerifin manasına göre davranıyor demektir. Aynı şekilde öğrenciler de “Acaba öğretmenimin yerinde ben olsaydım öğrencilerimin nasıl olmasını isterdim?” şeklinde düşünerek buna göre hareket ettiklerinde bu hadisin ruhuna uygun hareket etmiş olurlar. Aslında bu durum, ev içinde eşler arasında, iş yerlerinde, kamu kurumlarında, fabrikalarda kısaca insanın olduğu her yerde geçerlidir.

Bir sahabi Peygamber Efendimize (sas) gelerek imanın ne olduğunu sorduğunda şu cevabı almıştır: “Eğer yaptığın iyilik seni sevindiriyor, yaptığın kötülük de seni üzüyorsa sen müminsin.” Sonra adam günahın ne olduğunu sorunca Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: “Bir şey gönlünü huzursuz ediyorsa onu bırak.”¹⁰ Burada mümin bir kimsenin yaptığı iyiliğe sevinmesi, günaha üzülmesi iman alameti olarak zikredilmiştir.

Bir başka hadis-i şerifte de Hz. Peygamber, imanın tadına varmak için üç hususa dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir: “Üç şey vardır ki bunlar kimde bulunursa o kişi imanın tadına varmıştır: Allah ve Resûlü’nü her şeyden daha çok sevmek, kişiyi

10 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/253, 255.

yalnızca Allah için sevmek, ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi küfre düşmekten de hoşlanmamak."¹¹

2. İhlas

İhlas, suyun bulanıklıktan arındırılması gibi kalbin her türlü manevi kirlilikten temizlenmesi ve ibadetleri yaparken riyanın terk edilmesidir.¹² İhlas; bir amelin, başka bir gayeyle değil, sadece Allah için yapılması demektir. Bu yönüyle niyetle de ilgilidir. Bu sebeple ihlasta niyetin düzgün olması yani sadece Allah için olması şarttır. İhlas, bütün amellerin Allah için yapılması ve insan faktörünün devre dışı bırakılmasıdır. İhlas, kişinin duruşunun, hareketlerinin, oturup kalkmasının, sözlerinin ve fiillerinin tamamının kısacası bütün düşünce ve davranışlarının sadece Allah için olması demektir.¹³

İhlas kişinin yalnızken de insanlar içindeyken de yaptığı amellerin ilahi rızaya uygun olmasıdır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur: *"Kim insanlar kendisini görürken namazını güzelce kılar, insanlar olmadığında ise kötü kılırsa bu, kişinin Rabbini önemsemesidir."*¹⁴

11 Buhârî, İmân, 9, 14; Müslim, İmân, 67.

12 Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983), ihlâs mad.

13 Muhammed Alâ b. Alî et-Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, nşr. Ali Dahrûc, çev. Abdullah el-Hâlidî, (Mektebetü Lübnân Nâşirîn, Beyrut 1996), ihlâs maddesi.

14 Ebu Abdullah Muhammed b. Selame b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsne'dü's-Şihâb*, thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Selefi (Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1407/1986), Hadis No. 505; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Âdabü'l-Hasanî'l-Basrî Zühühû ve Mevâizühû*, nşr. Süleyman el-Harş (Dâru'n-Nevâdir, 1428/2007), 89.

Bir hadis-i şerifte üç farklı kişinin ahiretteki durumları anlatılır. Bir şehit, bir âlim ile malını insanlara veren varlıklı kimse. İhlas ve niyetin önemine dikkat çeken bu hadis-i şerif şöyledir:

“Kıyamet günü hesaba çekilecek ilk kişi, şehit düşmüş bir kimse dir. Allah’ın huzuruna getirilir. Allah Teâlâ ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve bunlara kavuştuğunu kabul eder. Yüce Allah bunlara karşılık ne yaptığını sorunca o, “Şehit düşünceye kadar senin uğrunda cihad ettim.” diye cevap verir. Allah Teâlâ “Yalan söylüyorsun. Sen ‘Babayiğit adam.’ denilsin diye savaştın. Öyle de denildi.” buyurur. Sonra emredilir ve o kişi yüzüstü cehenneme atılır.

Ardından ilim öğrenmiş, öğretmiş ve Kur’an okumuş olan bir kişi huzura getirilir. Allah Teâlâ, ona da verdiği nimetleri hatırlatır. O da hatırlar ve kabul eder. Ona verdiği nimetlere karşılık ne yaptığını sorunca, “İlim öğrendim, öğrettim ve senin rızan için Kur’an okudum.” cevabını verir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Yalan söylüyorsun. Sen ‘Âlim insan.’ desinler diye ilim öğrendin, “Ne güzel okuyor!” desinler diye Kur’an okudun. Böyle de denildi.” Sonra emredilir ve o da yüzüstü cehenneme atılır.

Son olarak Allah’ın kendisine her çeşit mal ve imkân verdiği bir kişi getirilir. Allah Teâlâ verdiği nimetleri ona da hatırlatır. Hatırlar ve kabul eder. “Peki ya sen bu nimetlere karşılık ne yaptın?” buyurur. O da “Verilmesini sevdiğin, razı olduğun hiçbir yerden esirgemedim, sadece senin rızânı kazanmak için verdim, harcadım.” der. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Yalan söylüyorsun. Hâlbuki sen, bütün yaptıklarını ‘Ne cömert adam!’ desinler diye yaptın. Böyle de denildi.” Sonra emredilir ve bu kişi de yüzüstü cehenneme atılır.”¹⁵

15 Müslim, İmâre, 152; Nesâî, Cihâd, 22; Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, Riyâzû’s-Sâlihîn, nşr. M. Yaşar Kandemir – İsmail Lütfi Çakan – Raşit Küçük (Erkam Yayınları, İstanbul 1432/2011), 7/71.

Bu hadis-i şerif, her işimizde niyetimizin güzel olması gerektiği konusunda güçlü bir uyarı içerir. İhlas ve niyetin önemi, ahiretteki durumumuz açısından hayati bir öneme sahiptir.

3. İlim

Toplumun sağlam temelleri, bireylerin üzerine kuruludur. Bu sebeple eğitime önem veren toplumlar, huzurlu ve erdemli olma eğilimindedirler. Allah Resûlü (sas) sahabenin eğitimini önemseyerek üstlenmiş ve kendi örnekliliği ve önderliğinde bir saadet toplumu meydana gelmiştir.

Allah Resûlü (sas), insan şahsiyetinin oluşumunda çevrenin ve aldığı eğitimin önemine dikkat çektiği bir hadiste: “*Her doğan ancak fıtrat üzere doğar. Bundan sonra anne babası onu Yahudi veya Hristiyan ya da Mecusi yapar. Tıpkı hayvanın, bütün organları tam bir yavru dünyaya getirdiği gibi. Siz hiç kulağı kesik bir hâlde doğan hayvan yavrusu gördünüz mü?*”¹⁶ buyurmuştur. Bu hadis-i şeriften, şahsiyetin oluşumunda çevrenin ve eğitimin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷

Şüphesiz eğitim ve öğretim denilince akla ilk gelen husus ilimdir. İlim insanın yolunu aydınlatan bir nurdur. Allah Resûlü (sas) hicretten sonra ilk iş olarak Medine’de Mescid-i Nebevî’yi inşa etmiştir. Mescid-i Nebevî bir mektep olarak faaliyet göstermiştir. İslam’ı öğrenmek için gelen kişi ve gruplara Peygamber Efendimiz (sas) dini Mescid-i Nebevî’de öğretmiş, uygun zamanlarda ashab-ı kirama orada dersler vermiş, soruları mescidinde cevaplamıştır. Bu sayede Mescid-i Nebevî, her düzeyde ilmi faaliyetin gerçekleştirildiği önemli bir ilim merkezi hâline gelmiştir.

16 Buhârî, Cenâiz, 79.

17 Mustafa Aşvî, “Tasavvuru’t-Tabiati’l-Beşeriyye min Manzûrin Nefsiyyin Mukâren”, *American Journal of Islam and Society* (January 1998), 30-31.

Allah Resûlü ilimle iştigalin hayat boyu olmasını tavsiye ederek şöyle buyurmuşlardır: “Her kime, İslam’ı ihya etmek amacıyla ilim tahsil ederken ölüm gelirse cennette onunla peygamberler arasında sadece bir derece vardır.”¹⁸

4. Amel

Sözlükte iş, fiil, çaba, çalışma manalarına gelen amel, insanın bir gaye ile yaptığı fiil olarak tarif edilmiştir. Amel, fiilden daha özeldir. Çünkü fiilde gaye şartı yoktur. Gayeli ya da gayesiz olabilir. Amel ise mutlaka bir gayeye binaen yapılır. Amel, dinin bütün emir, tavsiye veya yasaklarına konu olan, sonunda ceza veya mükâfat bulunan tutum ve davranışları içine alır.¹⁹ Kur’an-ı Kerim’e göre Allah Teâlâ; yeri ve gökleri, dünya nimetlerini, hayatı ve ölümü, hangilerininin daha güzel amel edecekleri hususunda insanları imtihan için yaratmıştır.²⁰ Birçok ayet-i kerimede “İman edip salih amel işleyenler” ifadesiyle imanın hemen ardından salih amelin zikredilmesi dikkat çeker.²¹ Salih ameller dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği; iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan bütün işleri kapsar.²²

Amel artıkça kişi, imanın lezzetini kalbinin derinliklerinde hisseder. Bu da imanın kuvvetlenmesi açısından son derece önemlidir. Allah Resûlü amellerin devamlılığına dikkat çekerek, “Allah’ın en sevdiği amel az da olsa devamlı olandır.”²³ buyurmuştur. Nitekim bu devamlılık, amellerin bereketini artıracaktır.

18 Dârimî, Mukaddime, 32.

19 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, nşr. Safvan Adnan Davudî (Dâru’l-Kalem, Beyrut 1412), 578; Süleyman Uludağ, “Amel”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/13-16.

20 Hüd, 11/7; Kehf, 18/7; Mülk, 67/2.

21 Bakara, 2/25, 82, 277.

22 Uludağ, “Amel”, 3/13-16.

23 Müslim, Mûsâfirîn, 218.

Yine kişi bildiğiyle amel ederse yani öğrendiğini uygularsa ona yeni ilim kapıları açılacağı müjdesi verilmiştir: “*Kim bildiğiyle amel ederse Allah ona bilmediğini nasip eder.*”²⁴ hadis-i şerifi bu gerçeği vurgular. Ancak burada niyet meselesi önemlidir. Amellerin kabulünde niyet, ölçüt olarak belirlenmiştir. Eğer niyet Allah içinse amel makbul ve kıymetlidir; aksi hâlde ise hiçbir kıymeti yoktur. Bu sebeple, “*Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir.*”²⁵ hadis-i şerifi bizlere bir uyarı olarak gelir. Ayrıca, iyi niyetle başlanan bir amelde zaman zaman niyetin değişebileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle niyeti sık sık kontrol etmek ve düzeltmek son derece önemlidir.

5. Güzel Ahlak

Ahlak denildiğinde iyi ya da kötü, bütün huy ve davranışlar anlaşılır. Türkçede ise ahlak kelimesi hep güzel ahlak anlamında kullanılır. Ahlaklı insan denince hep güzel ahlaklı kimse, ahlak-sız denince de hep kötü ahlaklı, kötü huylu kimse anlaşılır.²⁶

Yüce dinimiz İslam, güzel ahlaka büyük önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Peygamber Efendimize (sas) hitaben: “*Şüphesiz sen en yüce bir ahlak üzeresin.*”²⁷ buyrulurken Peygamberimiz (sas) övülmüştür. Başka bir ayet-i kerimede bizlere her konuda Allah Resûlü'nü (sas) örnek almamız konusunda “*Andolsun ki Allah Resûlü'nde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çokça zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”²⁸

24 Ebû Bekr Muhammed b. Ebî İshak el-Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid el-Meşhûr bi-Meânî'l-Ahbâr*, nşr. Muhammed Hasen İsmail – Ahmed Ferid el-Mezîdî (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1420/1999), 99.

25 Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1, İmân, 41; Müslim, *İmâre*, 155.

26 Bulut, *Ayet ve Hadisler Işığında Gönül Sohbetleri* (Çamlıca Yayınları, İstanbul 2021), 121.

27 Kalem, 68/4.

28 Ahzâb, 33/21.

buyurulmuştur. Hz. Âişe'ye (ra) Allah Resûlü'nün (sas) ahlakının nasıl olduğu sorulduğunda "Onun ahlakı Kur'an'dı."²⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Dinimizin amaçlarından birisi de insanlar arasında iyi huy ve davranışların perçinleşip yaygınlaşmasını sağlamaktır. Bu konuda Allah Resûlü (sas) şöyle buyurmuştur: "Ben, ancak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim."³⁰

Allah Resûlü (sas) "Kıyamet günü müminin terazisinde güzel ahlaktan daha ağır bir şey yoktur."³¹ buyurarak güzel ahlakın bir mümin için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca "Benim yanımda en kıymetliniz ve kıyamet gününde bana en yakınınız ahlakı en güzel olanlarınızdır."³² hadis-i şerifiyle güzel ahlakın kişiyi Allah Resûlü'ne yaklaştıracığı ifade edilmiştir.

Peygamberimiz (sas) müminlerin ahlaki açıdan birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini şöyle beyan etmişlerdir: "İman yönünden müminlerin en olgunu ahlakı en güzel olanlardır."³³

Son olarak Sünen sahibi büyük hadis âlimi Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) şu önemli sözünü aktaralım. O (ra) şöyle demiştir:³⁴

29 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, Hadis No. 308.

30 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Hadis No. 20782.

31 Tirmizî, *Birr*, 62.

32 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Hadis No. 20799.

33 Ebû Dâvûd, *Sünne*, 15.

34 Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşşâr Avvâd Marûf (Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002), 10/78-79; İbn Hallikân, *Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâ'iz-Zamân*, nşr. İhsan Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut ts, 2/404; Ebû'l-Hasen Ali b. (Sultan) Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* (Dâru'l-Fikr, Beyrut 1422/2002), 1/25.

“Allah Resûlü’nden (sas) 500.000 hadis yazdım. Bunlardan 4800 hadisi seçip bu kitaba (Sünen’e) aldım. Sahih, sahihe benzeyen ve sahihe yakın hadisleri zikrettim. Bir kimseye dinini yaşayabilmesi için bunlardan şu dört hadis yeter:

1. “Ameller ancak niyetlere göre değeri.”³⁵
2. “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, Müslümanlığının güzelliğindedir.”³⁶
3. “Bir mümin, kendisi için razı olduğuna kardeşi için de razı olmadığı müddetçe kâmil mümin olmaz.”³⁷
4. “Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur. Şüpheli konulardan sakınmayanlar ise gitgide harama dalar. Tıpkı sürüsünü başkasına ait bir arazinin etrafında otlatan çoban gibi ki o sürünün bu araziye girme tehlikesi vardır. Dikkat edin! Her padişahın girilmesi yasak bir arazisi vardır. Unutmayın ki Allah’ın yasak arazisi de haram kıldığı şeylerdir. Dikkat edin! Vücutta bir et parçası vardır ki o iyi olduğunda bütün vücut iyi olur, o bozulduğunda da bütün vücut bozulur. İşte o (et parçası) kalptir.”³⁸

Niyetle ilgili hadisin manası, genelde azalarımızla yaptığımız işleri kapsar. Örneğin yoldaki bir taşı, insanlara zarar vermesin

35 Hadisin devamı şöyledir: “Herkes yaptığı amelin karşılığını niyetine göre alır. Kimin niyeti Allah ve Resûlü’ne varmak, onlara hicret etmekse, eline geçecek sevap da Allah’a ve Resûlü’ne hicret sevabıdır. Kim de elde edeceği bir dünyalığa veya evleneceği bir kadına kavuşmak için yola çıkmışsa, onun hicreti de hicret ettiği şeye göre değerlendirilir.” Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1, İmân, 41; Müslim, İmâre, 155; Ebû Dâvûd, Talâk, 10, 11; Nevevî, Riyâzû’s-Sâlihîn, 1/91.

36 Tirmizî, Zühd, 11.

37 Buhârî, İmân, 7.

38 Buhârî, İmân, 39; Müslim, Mûsâkât, 107; Nevevî, Riyâzû’s-Sâlihîn, 3/469-470.

düşüncesiyle ve sevap kazanmak ümidiyle kaldırıp atmak bir ibadet olarak kabul edilir. Birinin malını haram yollardan elde etmeye karar vermişken Allah korkusuyla bu işten vazgeçmek de aynı şekilde sevap kazanmaya vesile olur. Ayrıca aslında ibadet olmayan bazı işler, iyi niyetle yapıldığında ibadete dönüşebilir. Mesela yemek yiyen kimse, bu gıdalardan elde edeceği kuvvetle ibadet edeceğini düşünürse, yemek yerken dahi sevap kazanmış olur. Normal ticaretini yapan kimse, işini en iyi şekilde yaparak insanlara hizmet etmeyi ve onları aldatmamayı düşünürse hem para hem de sevap kazanabilir.³⁹

İkinci hadis-i şerifte ise mâlâyâninin terk edilmesinden bahsedilmektedir. Mâlâyâni, kişinin dinine ve dünyasına herhangi bir faydası olmayan şeylerdir. Bir Müslüman'ın dünya ve ahireti için gerekli işlerle meşgul olması, onun Müslümanlığının güzel olduğunun alâmetidir.

Üçüncü hadis-i şerifi iman konusunu ele alırken zikretmiş-tik. Müslüman kimse, kendisi için istediği iyilik ve hayır cinsinden şeyleri mümin kardeşi için de ister. Bu onun kâmil bir imana sahip olduğunu gösterir.

Dördüncü hadis-i şerifte ise bir Müslüman'ın harama yaklaşmaktan kaçınması gerektiği vurgulanır. Şüpheli işlerden kaçınmayanlar, Allah nezdinde ve insanlar arasında değerlerini yitirirler. Çünkü harama yaklaşmak, kişiyi haram batağına sürükleyebilir.⁴⁰

Sonuç

Sonuç olarak ifade edilmelidir ki Allah Resûlü'nün (sas) hadis-i şeriflerinde anlattığı ve arzu ettiği Müslüman; kâmil iman, derin ilmi, salih amelleri ve ihlasıyla eşsiz bir şahsiyettir.

39 Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, 1/90-96.

40 Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, 1/90-97; 317-319; 2/61-63, 204; 3/469-473.

Bir Müslüman şahsiyetini inşa ederken ahlakı Kur'an olan Allah Resûlü'nü (sas) örnek alır ve hayatı boyunca onun (sas) sünnetine sınımsız sarılır. Dünya ve ahiret huzurunun buna bağlı olduğunu bilir.

Böyle bir Müslüman, Allah (cc) ve Resûlü'nün (sas) sevgisini kalbine nakşetmiştir. Hayatın her anında, bütün işlerinde Allah'ın (cc) rızasını gözetir. Her hayırlı işine Allah (cc) adıyla başlar. İbadetlerini noksatsız yapar. Tövbe, zikir ve duayı ihmal etmez. Güzel ahlak sahibidir; vermeyene verir, gelmeyene gider, haksızlık yapanı affeder.

Hem düşmana hem de nefesine karşı cihad eder. Birlik ve beraberliğin rahmet ve ilahî yardıma vesile, ayrılığın ise azaba sebep olacağını bilir.

Anne babaya kıymet verir. Aile fertlerine karşı şefkatlidir. Akrabayı gözetir. Komşularıyla iyi geçinir. Salih kimselerle arkadaşlık kurar ve onları Allah (cc) için sever. Müslümanların işlerine önem verir; sevinçlerinde tebrik eder, üzüntülerinde teselli eder.

Çocuklarına bırakacağı en kıymetli mirasın güzel ahlak ve iyi bir terbiye olduğunu bilir, onlar arasında ayırım yapmaz, adaletle muamele eder. Bu yolda yürüyen bir Müslüman, her anında Allah'ın (cc) izniyle huzur ve saadet bulur.

Merhametlidir; hem insanlara hem de can taşıyan her varlığa karşı şefkat doludur.

Emin bir kişidir; doğru sözlü, dürüst ve verdiği sözde duran bir insan olarak sözü ile fiili birbirine uyar. Adildir; kimseye en küçük bir haksızlık yapmaz, hak ve hukuk gözetir.

Affedici, hoşgörülü ve bağışlayıcıdır. Hayâ ve edeple süslenmiştir. Güler yüzlü, tatlı sözlü ve alçak gönüllüdür; zarif ruhlular ve yumuşak huylularla tanınır.

Misafirperver ve yardım severdir. Zor durumda olan kardeşini hiçbir zaman yardımsız bırakmaz. Kardeşine yardım ettiği müddetçe kendisinin de ilahi yardıma nail olacağını, onun bir sıkıntısını giderdiğinde kıyamet günü kendisinin de bir sıkıntısının giderileceğini bilir. İnsanlara faydalı olmaya çalışır. Kardeşinin kusurlarını örter.

Büyüklerine hürmet eder, küçüklerle sevgi besler. Emanete riayet eder, güvenilir bir kimsedir. Hastaları ziyaret eder, vefat eden kardeşlerinin cenazelerine katılır; bu şekilde toplumsal dayanışmayı ve kardeşlik bağlarını güçlendirir. Böylesi bir Müslüman, hayatın her anında örnek bir şahsiyet sergiler hem dünyada hem de ahirette huzur ve saadete erişir.

Cömerttir; zor durumda olan borçlusuna mühlet verir, alacağına ya bir kısmını ya da tamamını affeder. İyiliğe teşekkür etmeyi ihmal etmez, vefakârdır. Sever ve sevilir; insanlarla iyi geçinir. Müslümanların arasını düzeltmeye çalışır, dargınları barıştırır.

İstihâre ve istişareye büyük önem verir. Ortak iş yapılırken kendini kenara çekmez, işin bir tarafından tutar.

Filî ve kavli olarak şükreder, hiçbir nimeti kötülemez, nimetin sahibi olan Allah Teâlâ'yı asla unutmaz.

Gücü yettiğinde gönüllere neşe verir, insanlara hayrı gösterir. Her işte kolaylaştırmayı sever, zorlaştırmaktan kaçınır.

Yetimlere şefkat eder, yoksulları doyurarak kalbini yumuşatır. Böyle bir Müslüman, gönülleri fetheder, her daim insanlara faydalı olmayı amaçlar. Cömertliği ve merhametiyle, toplumun her kesiminde sevgi ve saygı görür. Sevgiyle büyütülen her iyilik, topluma huzur ve barış getirir. Bu yolda yürüyen kişi, hem dünyadaki huzura hem de ahiretteki ebedî saadete erişir.

İlim öğrenmeye ve öğretmeye büyük önem verir. Kur'an okuyarak kalbini nurlandırır. Kur'an okur ve onunla amel eder.

Yerken içerken, otururken kalkarken, selam alıp verirken da-
ima İslami edebe dikkat eder. Geçmişlerinin kötülüklerini örter,
onları iyilikleriyle anar.

Evlenir, aile kurar. İffetlidir, zinaya asla yaklaşmaz.

Temizdir, temizliğin imanın yarısı olduğunu bilir.

Sabırlıdır. Yiğitliğini öfkesine hâkim olarak gösterir. Müslü-
manları güzel olan şeylere yönlendirip iyiliklerini ister.

Harama el uzatmaz, rızkını helalinden kazanır. İşini sağlam
yapar. Aldatmaz, kandırmaz, kul hakkına girmez, yalan yere
yemin etmez.

Malını ve vaktini israf etmez. İlim ve amel yönünden iki
günü eşit olanın zararda olduğunu bilir.

Böylesi bir Müslüman, ilim ve hikmetle dolu bir hayat sürer.
İslam'ın edebiyetle bezenmiş her davranışı, onu hem bu dünyada
hem de ahirette huzur ve saadete ulaştırır. Dürüstlük ve helal
kazançla hem kendi hayatını hem de toplumun hayatını güzel-
leştirir. Onun yolu, Allah Resûlü'nün (sas) sünnetiyle aydınlan-
mış bir yoldur; bu yolda yürüyen herkes, Allah'ın (cc) rızasına
ve sevgisine nail olur.

Hayâ sahibidir. Hayânın imandan olduğunu bilir.

Müslümanlara karşı asla kin ve kötü düşünce beslemez.
Haset, gıybet, yalan, kötü zandan ve dedikodudan uzak durur.
Kimseyle alay etmez. Çirkin ve kötü sözden uzaktır.

Kendisini ilgilendirmeyen şeylerle uğraşmaz. İnsanların içi-
ne çıkar, onların verdiği sıkıntılara sabreder. Kimseye haksızlık

etmez. İkiyüzlülükten ve riyadan uzak durur. Bir şey verdiği ya da iyilik yaptığı başa kakmaz.⁴¹

Kıscası İslam'ı hakıyla yaşamak isteyen bir Müslüman; bütün işlerinde Kur'an ve sünnetin gereklerine göre hareket eder, şahsiyet inşasında Allah Resülünü (sas) ve ashab-ı kiram (ra) başta olmak üzere onun (sas) yolundan giden İslam büyüklerini örnek alır. Böylece kendisine dünyada salaha ahirette de felaha ulaşmak nasip olur.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *Müstedül-İmâm Ahmed b. Hanbel*. nşr. Şuayb el-Arnaüt. Y.y: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Ali b. (Sultan) Muhammed. *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

Ânî, Nizâr. *eş-Şahsiyyetü'l-İnsâniyye fi't-Türâsi'l-İslâmî*. Amman: Dâru'l-Furkân, 1418/1998).

Aşvî, Mustafa. "Tasavvur'ı-Tabiati'l-Beşeriyye min Manzûrin Nefsiyyin Mukâren". *American Journal of Islam and Society* · (January 1998), 30-31.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Şuabü'l-İmân*. nşr. Abdülali Abdülhamîd Hâmid. ed. Muhtar Ahmed en-Nedvî. Bombay – Hindistan: y.y., 1423/2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. nşr. Abdülkâdir Atâ. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut: 1424/2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahiḥ*. Dâru Tavkî'n-Necât. Y.y.: y.y., 1422.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-Müfred*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989.

41 Muhammed Ali el-Hâşimî, *Şahsiyyetü'l-Müslim kemâ Yesûghâ el-İslâm fi'l-Kitâb ve's-Sünne* (Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1414/1993), 325-331; *Kur'an ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*, çev. Resül Tosun (Risâle Yayınları, İstanbul 1990), 339-346; Bulut, *Nebevî İklimde Kişilik İnşası*, 13-161.

Bulut, Ali. *Ayet ve Hadisler Işığında Gönül Sohbetleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021.

Bulut, Ali. *Nebevî İklimde Kişilik İnşası*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2023.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.

Dârimî, Ebü Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü'd-Dârimî el-Marûf bi-Süneni'd-Dârimî*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğni. Arabistan: y.y., 1412/2000.

Ebü Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabellî. Y.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

Hâşimî, Muhammed Ali. *Şahsiyyetü'l-Müslim kemâ Yesûghâ el-İslâm fi'l-Kitâb ve's-Sünne* Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993.

Hâşimî, Muhammed Ali. *Kur'an ve Sünnette Müslüman Şahsiyeti*. çev. Resül Tosun, İstanbul: Risâle Yayınları, 1990.

Hatib el-Bağdadî. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşşâr Avvâd Marûf. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. Beyrut: y.y., 1422/2002.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.

İbn Mâce. Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezid. *es-Sünen*. nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Y.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *Âdabü'l-Hasani'l-Basrî Zühdhâ ve Mevâizuhâ*. nşr. Süleyman el-Harş. Y.y.: Dâru'n-Nevâdir, 1428/2007.

Kelâbâzî, Ebü Bekr Muhammed b. Ebî İshak. *Bahru'l-Fevâid el-Meşhûr bi-Meâni'l-Ahbâr*. nşr. Muhammed Hasen İsmail – Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.

Kudâî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Selame b. Ca'fer. *Müsnedü's-Şihâb*. nşr. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbakî. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, t.y.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. nşr. Abdül-fettah Ebû Gudde. Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye. Halep 1406/1986.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzü's-Sâlihîn*. nşr. M. Yaşar Kandemir – İsmail Lütü Çakan – Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları, 1432/2011.

Râgıb el-İsfahânî. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. nşr. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

Seyyid Şerif Cürcânî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.

Sinanoglu, Mustafa. "İman". *DİA*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sefîrî, Şemsüddin Muhammed b. Umer. *el-Mecalisü'l-Va'ziyye fî Şerhi Ehâdisi Hayri'l-Beriyeye min Sahihi'l-İmam el-Buhari*, Beyrut: y.y., 1425/2004.

Tehânevî, Muhammed Alâ b. Alî. *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. nşr. Ali Dahrûc. çev. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *es-Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. Mısır: y.y., 1395/1975.

Turan, Yahya. *Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Uludağ, Süleyman. "Amel". *DİA*. 3/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

BİLGİ VE ERDEM ARA KESİTİNDE MÜSLÜMAN ŞAHSİYETİNİN İNŞASI

Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ
DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

İman, Bilgi ve Amel Bütünlüğü İçinde İnsani Varlık

İslam “olgu”, “değer” ve “bilgi” şeklindeki üç kategorik alanın kaynağının, beraberce “ulûhiyet alanı olduğu” nüktesini esas almakta, eylemsel olduğu kadar kuşatıcı ve mütekâmil bir perspektif inşa etmektedir. Çünkü İslam, amel ya da başka bir deyişle eylem boyutu ile öne çıkmasının yanında varlık, bilgi ve değer alanlarının ortak adıdır. Dolayısıyla aksi-yom ve aksiyon bütünlüğü içinde İslam kavramı, bu alanlara ait unsurların, eylem alanına dönüşmesine ve insan açısından kulluğun bir emanet niteliği taşımasına yönelik bir zemin oluşturmaktadır. Bu bakımdan İslam, insana özgü biyolojik ve fiziksel özellikler olarak “nâsût” alanının; meleklerle özgü “melekût” ve Allah’a özgü “ulûhiyet” alanları ile ahenkli uyumu ve ilahi emrin bir gereği olarak bu yapıya, beşerî eylemin dâhil edildiği sistemin adıdır. İnsanın inancının ve bilgisinin bir gereği olarak düşüncesini eyleme dönüştürmesi gerekir. Kur’an-ı Kerim’de “De ki: “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!”¹ söz, düşünce ve eylem arasındaki bu birliği temel bir dinamik olarak sunar.

1 Furkân, 25/77.

Elest bezminde yani ruhen var olduğumuz melekût âleminde yaratıcının ilahlığına şahadet ile gerçekleşen ilk idrakimiz, saf ruhi düzeyde gözle görürmüşçesine bir idrak iken Allah'ın ilahlığına ve onun bir olduğuna yönelik bu dünyada yaptığımız şahadet kalbî bir idraktır. Bu idrakin ve kulluk bilincinin, tıpkı Allah'ın bize “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*”² şeklindeki ilk hitabına verdiğimiz cevap kadar net ve pürüzsüz olarak koca bir “*Evet, sen bizim Rabbinizsin.*” olmalıdır.

Elbette insanın varlık bakımından kendisi de varoluşsal bir ayet olması sebebiyle aynı zamanda Allah'ın varlığına bir delil niteliğindedir. Bu hem insanın biyolojik varlığı hem de -her insanın fitratında bulunan ahlaki değerler dikkate alındığında- ahlaki varlığı ile O'nun bir ayeti olduğunu ifade eder. Gerçekte insanın, biyolojik oluşumu aşan bir değer ifadesi olması onu tüm varlıklar nezdinde eşref-i mahlukat olacak şekilde değerli kılar. “*Tabula rasa*” ya da “*boş bir levha*” olmayı reddeden insanın yaratılış mayasındaki özü, ona hakkı ve doğruyu usulca fısıldarken, akıl yürütme ve duyulara dayalı gözlem ile de donatılmış olan insan, sadece hakikate programlı bir varlık olduğunu hisseder. Öte yandan insan, vahyin derin örgüsü içinde nakle dayalı haber, adil ve dürüst bir şahidin şahadeti ya da tanıklığı ve kalbinin, en derunî varlık sırlarını hissetme özelliği (şu'uru'l-kalb) ile bir bilgi yumağı olma vasfını taşır.³

2. İyi İnsan Olmanın Peşinde Koşarken

Aslında insan için ilk bakışta birer kusur ve zaaf gibi görünse de arzudan kaynaklanan yeme-içme, cinsellik ve öfke temelli savunma dürtüleri dahi onun hayatta kalabilmesi için ilahi kudret tarafından kendisine bahşedilmiş nimetlerdir. Bunlar olmasa

2 A'râf, 7/172.

3 Taha Abdurrahman, *Rûhu'd-dîn min dayki'l-almâniyye ilâ se'ati'l-i'timâniyye* (Dârülbeyzâ-Kazablanka: el-Merkezüs-Sekâfi el-Arabî, 2012), 97-98.

barınma, beslenme ve neslin devamı gibi hayati önemi bulunan şeyleri gerçekleştiremeyecek olan insan, elbette bu arzularına bir sınır koymak da zorundadır. Çünkü insan için arzu anaforuna kapılarak sadece bu dünyaya ait olduğu zannı ile hareket etmek kadar aldatıcı bir şey olamaz. Öyleyse gerçekte ilk bakışta birer kusur olarak görülen şehvet ve gazap, ilginç biçimde onun bu dünyadaki bekasına vesile olurken bu iki duygu arakesitine yerleştirilmiş olan nefsin kontrol edilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kontrol sağlanmazsa nefis, şeytanın ayartmasıyla insana türlü oyunlar kuracak ve şeytan, nefsanî duygular üzerinden kötü olanı güzel ve süslü gösterecektir.⁴ İnsan nefsinin kontrol etmesi ve kötülük işlememesi için fitrî olarak ruhuna ve kalbine yerleştirilmiş ilahi cevherin yanında vahiyle de desteklenmiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber (sas) sahabe-sine, bir işin yapılmasında öncelikle fetvanın kalpten alınmasını tavsiye etmiş ve iyiliği (birr), “yapılmasını insanın kalbinin onayladığı şey”, günahı ise insanın içini kemiren ve tereddüt uyandıran şey” olarak tarif etmiştir⁵. Bu anlama uygun olarak İslami terminolojide birr kavramı, insanın fiziksel ve metafiziksel bir bütünlük içinde manevî ve ruhani şekilde genişlik kazanması olarak görülmüştür.⁶ Dünyanın kötülüklerinden kurtulmak, suretten sifata yönelmek ve bedenî hazlardan tecerrüt ile mümkün olabilir. Bu husus, Yunus Emre tarafından “Fâriğ ol cümlesinden kevn ü mekândan fâriğ”⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Buna ilave olarak “haddizatında kötülüğün zatı yani kendi varlığı yoktur. Aslında o ‘adem-i cevher’dir. Yani büsbütün yokluktur.”

4 Enfâl, 8/48; Tevbe, 9/37.

5 Dârimî, Büyü’, 2.

6 Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed İvaz Mur'ib (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001), 15/138.

7 Abdülbaki Gölpinarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1973), 215.

denmiştir.⁸ Bu doğrultuda varlığın iyilikle eşleştirilmesine ve daha ötesinde mükemmel olduğuna dair görüş, pek çok felsefeci, kelamcı ve mutasavvıfı etkilemiştir.

İyi bir insan olmanın ve Cibril hadisinde ifade edildiği üzere Allah'ı görüyormuşçasına O'na kul olma idraki ve şuuru içinde olmanın bir ifadesi olarak ihsan, sözlükte “güzel olmak” manasına gelen “hüs” kökünden türetilmiştir. Bir eylem olarak “[başkasına] iyilik etmek” ve “yaptığı işi güzel yapmak [itkân]” şeklinde kısmen farklı iki anlamda kullanılmaktadır.⁹ İfade edildiği üzere Cibril hadisinin delaletiyle ihsan kelimesine üçüncü olarak “Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek” şeklinde bir anlam katmanı daha eklenmiştir.¹⁰ Bu son anlam, ahlaki vurgusunun yanında bir taraftan insanın ibadette ihlaslı olması gereğine göndermede bulunmakta, diğer taraftan ise beşerî varlığın ontolojik ve epistemolojik derinliğine işaret etmektedir.

Dini, iman ve İslam olguları ile ihsan kavramının oluşturduğuna ilişkin Cibril hadisindeki¹¹ bilgi, ihsanı, murâkabe, müşâhede ve mücâhede terimleri ile oldukça bağlantılı bir anlam alanına itmektedir. Bu çerçevede ihsan, zahir ile batinın kesiştiği noktayı, fiziki ve metafizik birleşmeyi ifade eder. Cibril hadisinde konu, rü'yetullah ve rü'yetü'l-insan düalitesi içerisinde ele alınmıştır. Bu itibarla ihsan, amelî bakımdan ilim ve amel bütünlüğünü; ahlaki bakımdan ise- kalbî ve fiziki amelleri bir bütün olarak ifade gücüne sahiptir. Bu hususta şu ayet-i kerime üzerinde düşünölmelidir: “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar ara-

8 Ahmed Muhammed Ebü Zeyd Munâ, *Mefhûmu'l-hayr ve's-şer fi'l-felsefetil-İslâmiyye: dirâse mukârene fi fikri İbn Sînâ* (Beyrut: el-Müessesetü'l-câmi'iyye li'd-dirâsât, 1991), 14.

9 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: tâcü'l-luga ve sıhâhü'l-Arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Kahire: el-Kitâbü'l-Arabî, 1956), 12/114.

10 Mustafa Râsim Efendi, *İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 118.

11 Müslim, İmân, 1.

sında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.”¹² Bu çerçevede Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (1813-1893) “Zâhirini mücahede ile süsleyen kimsenin, Allah Teâlâ tarafından bätünü da süslenir”¹³ sözü hatırlanmalıdır. Cibril hadisine uygun biçimde hadis literatüründe kurb-ı nevâfil hadisi olarak bilinen hadis de nafil ibadetlere vurgu yapmak suretiyle Allah'ın, kişinin gören gözü, yürüyen ayağı ve tutan eli olmasını ifade eder.¹⁴ Dolayısıyla insan iyi olmak için yeter ki biraz gayret gösterebilir, Allah ona manevi desteğini verecektir. Bu doğrultuda Seyyid Şerîf Cürçânî ihsan kavramından yola çıkarak iyi insan olmayı şöyle tanımlamaktadır: “Basiret nuru ile rubûbiyet hazretini müşahede etmek üzere ubudiyeti gerçekleştirmektir.”¹⁵ Daha yalın bir anlatımla iyi insan olmanın yolu, her an Allah'ın yaratıcı olduğunu bilerek O'nun rızasına uygun işler yapmaktır. Ebû'l-Bekâ el-Kefevî ise iyi insan olmak konusunda adaleti merkeze yerleştirmektedir.¹⁶ Aslında adalet Yunus'un yaklaşımıyla aşk ile beraberdir. Onun, “Aşk dâdiyle kâimdurur yer ile gök-çerh-i felek”¹⁷ sözlerinde aşk ontolojisinin merkezinde -“dâd” diye anılan- “adalet” bulunmaktadır. Burada adalet, temel bir kavram olarak kavramsal iyi insan olmayı temin eden kavramsal piramidin en tepesindedir. İyilik kavramı, kendi mahiyetini, adalet kavramına göre şekillendirmektedir. Adaletin sahibi Allah'tır ve hüsün kavramı ile

12 En'âm, 6/122.

13 Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmiu'l-usûl fî evliyâi ve envâihim ve evsâfihim* (Kahire: Matbaatü'l-Cemaliyye, 1910), 262.

14 Buhârî, Rikâk, 38.

15 Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-ta'rifât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 1/12.

16 Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty), 1/53.

17 Selim Yağmur, *Yunus Emre Divanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 177.

ilgili estetik, ahlaki ve ontolojik ne varsa hepsinin mahiyetini ve hududunu da belirleyecek olan adalettir.

3. İnsanın Dönüşümünde Bilginin Değeri

Kur'an'ın kendisi, pek çok ayette kâinattaki varlıklar üzerinde düşünülmesini isteyerek teşriî ayetlerle tekvinî ayetleri birleştirir ve tekvinî ayetleri teşriî ayetlere delil getirir. İnsanın kemale ermesinin temel yollarından biri, varlığı müşahede etmesi ve gözlemlemesidir. Gözlem, nazarî bir yöntem gibi dursa da sırf aklî bir perspektife dayanmaz. Bu yöntem marifetullahın akıl yoluyla olduğu kadar, samimiyet ve hakkaniyet ile elde edilmesini gerektirir. Bu ise nefsin süflî arzularından tezkiye edilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla bu noktada akla gelen uygulama, riyazettir. Buna göre İslam düşüncesinde ilim kelimesi ile beraber, marifet ya da irfan kelimeleri de kullanılır. Bunlara hikmet kelimesi de eklenmelidir. İlim geçmişin, hikmet ise geleceğin bilgi alanına güçlü göndermelerde bulunur.

“Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe Rabbehu” rivayetini¹⁸ mehz edinmiş olan söz konusu yol, hakikati, afaki âlemde daha çok enfüsi âlemde arar. Bu Anadolu irfanında “Ben nerdeysem dost ondadır, her bir yeri Tûr eyleyim” sözünün bir gereğidir.¹⁹ Beşerî özün ifadesi olan nefis kelimesi, insanın farklı varlık boyutlarını ifade etmek için çeşitli terkipler içinde sistematik bir sıralamaya tâbi tutulur. “Nefs-i mutmainne” (huzura ermiş nefis); “[nefs-i] râziye” (Allah’tan razı olmuş nefis); “[nefs-i] marziyye” (Allah’ın kendisinden razı olduğu nefis)²⁰ ve “nefs-i levvâme” (kötülüğü kınayan nefis)²¹ gibi insanın deruni ve iç dünyasını ifade eden

18 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ* (Mısır: es-Saâde, 1394/1974), 13/208.

19 Gölpinarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 136.

20 Fecri, 89/28.

21 Kiyâmet, 75/2.

bazı adlandırmalar bunun bir anlatımıdır. Enfüs ve afak terkinde nefsin çoğulu olan enfüs, insanın bätünü ve iç dünyasını afak ise insanın kendisi dışında bulunan bütün varlıkları ifade eder.²²

Gerçekte ıslahı durumunda enfüsten afaka bir bağlantı olduğu kadar, Rabbani bilgiye ulaşmanın da mehazı olan nefis kontrol edilemez ise insanda sefihlik [sefeh] baş gösterir. Bu, insana ilişen bir tez canlılık ve akıl erdirememe durumudur. Bu durumda olan kişi, akla muhalif hareket ederek şer-i şerifin gerektirdiği hususları yerine getirmeyen, zihnen bir gelgit ve istikrarsızlık hâli içinde olur.²³ İnsan bu durumdayken bir şeyi olması gerektiği gibi idrak edememek anlamındaki “gaflet” ve unutmak anlamındaki “nisyan” kavramlarının da girdabına kapılır. Böylece sefih kişi, akli havada ve uçarı olmak, ağırbaşlı olmamak, ne oldum delisi olmak, olaylara derinlikli bir şekilde bakmamak, meselelere üstünkörü yaklaşmak gibi olumsuz niteliklerle maluldür. Bu doğrultuda sefeh kelimesinin, Arapçada ağırbaşlı ve akli başında olmayı ifade eden “hilm” kelimesinin zıddı ve “cehil-cehalet [cehl-cehâlet]” kelimesine oldukça yakın bir anlamda olduğu kabul edilir ki insandan beklenen hilm sahibi olmaktır. Nefsi kontrolünün yegâne hedefi de hilmdir. Bu kavram ise insanı takvaya yani derin bir muhabbetle Allah’ın emirlerine uymaya götürür. Gerçekte asıl vurgu, Hayr-ı Mahz adı verilen En İdeal İyî’ye ulaşma hedefidir. Zaten bu idrake ulaşan, “Havf u recâ gelmez, onda varlık yokluk bırakana.”²⁴ sözü gereği takvaya doğru sağlam adımlarla ilerlemektedir. Kuşkusuz buna ilahi bir aşk metafiziği de demek mümkündür. Nihayetinde insan artık, “ahlaki ve varoluşsal ekmeliyet düşüncesi” ile iç içe bir “mutluluk idesinin” de peşindedir.

22 Fussilet, 41/53.

23 Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1/955, 958.

24 Gölpinarlı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, 186.

4. Takva ve Arınma İle Aydınlanmak

Nefis, bu noktada fitratı perdelemek ister. Dahası benliğin süflî arzuları, tüm ağırlığıyla beşerî nefsin yani insanın kendi özünün üzerine çöreklenmiştir. Bu ise insan için miracına ulaştıracak yolları tıkamakta, bu yolları dikenlerle kaplı bir yola dönüştürmektedir. Artık ufukta ne nurların ziyası kalmıştır ne de yol kenarlarında kılavuz taşları... Ne zaman ki insan manevi bir yönelme ile direnç göstererek asıl cevher üzerine tortulanmış tabakaları söküp atar, işte o zaman hayat, onun enerjisini yitirmiş olan benliğine yeniden döner. Nefsine karşı direnen insan, nefsinin kendisi üzerindeki tasallutundan kurtularak özgürlüğüne kavuşur. Giderek bu özgürlük içinde öylesine bir yükseliş boyutuna yönelir ki fitratına yerleştirilmiş aslı hafızasını yeniden kazanır, metafizik âlem ile bağlantısı tazelenir. İşte o zaman sadece Rabbine bütünüyle ibadet etmek, sözle olması bir tarafa, hâli ve duruşuyla da, ululuk ve görkem sıfatının bu dünyanın güçlerine ait değil, sadece Hak Teâlâ'ya özgü olduğuna şahitlik eder. Bu suretle son nefsanî tortulardan sıyrılır ve gördüğü ve hatta görmediği ne varsa hepsinde Allah'ın egemenliğinin delillerini müşahede eder.²⁵

Allah her an teşe'unât ile âleme ve kuluna rızık verir, kulu ise dua ve ibadetiyle Rabbine yönelir, yemek ve gıda bu çift yönlü akışın tam ortasında yer alır. Tıpkı, rızık vermenin, ilahi buyruk ve yaratma mefhumlarının tam ortasında yer alması gibi. Öyleyse helal gıda Müslümanların şahsiyet gelişiminde o kadar önemlidir ki bu salt biyolojik değil, fizik ve metafizik düzlemlerin arasında birleştirici bir unsurdur. Aslında İslam'ın gıdaya ve gıda ile bağlantılı unsurlara bu kadar önem vermesinin sebebi, ruhun bedenî bağlantılarından ve süflî olandan kurtulması için perhiz yapmasının gerekliliğidir. Zira gereğinden fazla yemek,

25 Taha Abdurrahman, *Rûhu'd-dîn*, 26.

ruhu köreltmek suretiyle hakikate ulaşmayı perdelemektedir.²⁶ Gazzâlî insanın ruhî yükselişini, temel davranışlarını gerçekleştirmeye yönelik bir şey olarak değerlendirir. Bir başka deyişle müminde ruhî yükseliş ile iman ile kalp arasında bir etkileşim meydana gelecektir ve bu onun günlük hayatının pratiğine de yansiyacaktır. Bu gerçekleşme aslında ahlakın referans aldığı köşe taşı mahiyetindedir.

5. Utanma Duygusu ile Hayata Tutunmak: Hayâ ve Hayat Bütünlüğü

Gerçekte hayâ, kalbin diri oluşunun bir alameti, hatta hayatın kaynağını oluşturan ahlaki bir erdemdir. Hayâ ancak Allah'tan kaynaklanabilecek bir değerdir. Başka bir deyişle hayânın veya yalınkat anlamıyla utanma duygusunun kaynağı, Yüce Allah'tır. Fitrî bir utanma duygusunu ifade eden hayâ, İslam ahlak düşüncesinde bütün ahlaki erdemlerin temel nirengi noktası olarak değerlendirilmektedir. Hayâ ile hayat kelimeleri arasında büyük bir yakınlık bulunduğu kabul edilmektedir. Hayâ ve hayat kelimesinin ortak bir kökten türemiş olduğuna yönelik görüş, hayâ duygusunu, insan hayatı ile özdeş kılmaktadır.²⁷ Böylece insanın hayâsı, bir yönüyle insanın hayatını ifade eder. Bu manada hayânın sebebi kalbin hayatının kemal ve yetkinliğe ermesidir. Bir hadiste “Her bir dinin kendine özgü bir ahlaki vardır. İslam’ın ahlaki hayâdır.” denilmektedir.²⁸ Gerçekte tüm ahlaki değerlerin kaynağı Allah’ın güzel isimleridir. Bu şekilde insan, iç görü ve basirete dayalı “istibsâr” vasıtasıyla esmâ-i hüsnâ’yı idrak ederek söz konusu ahlaki değerlerin oluşması bakımından

26 M. J. L. Young vd., *ed-Dinü ve't-ta'limü ve'l-ilmü fi'l-'asri'l-'Abbâsi*, çev. Kâsım Abdülkâsım (Kahire: Merkezü'l-Kavmi li't-Tercüme, 2016), 552.

27 Taha Abdurrahman, *Râhu'd-din*, 293-294.

28 Mâlik, *Muvatta'*, Hüsnu'l-Hulk, 9.

şer'i hükümlere müracaat etmek suretiyle ahlakileşme sürecini gerçekleştirebilir.

Son Söz

Fenomenler dünyası olan fiziki dünyada yaşantımız, bir isrâ hareketidir. Fakat metafizik âlem olan gayb âlemindeki seyrüseferimiz, bir miraç hareketi olmak zorundadır. İnsan, çift yönlü bu varoluşu itibarıyla daima isrâ ve miraç hareketi hâlinindedir. İslam, insanın şahsiyetin gelişimine yönelik bir ahlak stratejisi oluştururken bilgi ve erdemi iman ile ilişkilendirmiştir. İsrâ apaçık görülebilen ve fiziksel mekânda belirli zahiri şeylere intikal süreci olduğuna göre miraç hareketi apaçık görülebilen eşyanın ya da mekânda hacim kaplayan boyutundaki intikal hareketi değil, bir bilgi, iman ve ahlak hareketidir. Bu hareket ise beşerî eylemler hâlinde ibadet ve salih amellere dönüşmediği müddetçe eksiktir. Dolayısıyla Müslüman şahsiyetinin inşası bilgi ve imanı merkeze alan ve amelle bütünleşen bir ahlaki bilinç ve şuur hâline bağlıdır. Hayatı ihya edecek temel dinamik, hayâ adını taşıyan bu şuur hâlidir.

Kaynakça

Abdurrahman, Taha. *Rûhu'd-dîn min dayki'l-almâniyye ilâ se'ati'l-i'timâniyye*. Dârülbeyzâ-Kazablanka: el-Merkezüs-Sekâfi el-Arabî, 2012.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh: tâcül-luga ve sıhâhül'Ara-biyye*. nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Kahire: el-Kitâbü'l-Arabî, 1956.

Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İl-miyye, 1983.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed Ivaz Mur'ib. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1973.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâüddîn. *Câmiu'l-usûl fî evliyâi ve envâihim ve evsâfihim*. Kahire: Matbaatü'l-Cemaliyye, 1910.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *el-Külliyât*. thk. Adnan Derviş. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.

Munâ, Ahmed Muhammed Ebû Zeyd. *Mefhûmu'l-hayr ve's-şer fî'l-felsefeti'l-İslâmiyye: dirâse mukârene fî fikri İbn Sînâ*. Beyrut: el-Müessesetü'l-câmi'iyye li'd-dirâsât, 1991.

Mustafa Râsim Efendi. *Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu ıstilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Young, M. J. L. vd. *ed-Dînü ve't-ta'limü ve'l-ilmü fi'l-'asri'l-'Abbâsi*. çev. Kâsım Abdülkâsım. Kahire: Merkezü'l-Kavmî li't-Tercüme, 2016.

the 1990s, the number of people in the UK who are employed in the public sector has increased from 10.5 million to 13.5 million, and the number of people in the public sector who are employed in health care has increased from 2.5 million to 3.5 million (Department of Health 2000).

There are a number of reasons for the increase in the number of people employed in the public sector. One reason is that the public sector has become a more important part of the economy. Another reason is that the public sector has become a more attractive place to work. A third reason is that the public sector has become a more important part of society.

The increase in the number of people employed in the public sector has led to a number of changes in the way that the public sector is run. One change is that the public sector has become more customer focused. Another change is that the public sector has become more cost conscious. A third change is that the public sector has become more accountable.

The changes in the way that the public sector is run have led to a number of challenges for the public sector. One challenge is that the public sector has become more complex. Another challenge is that the public sector has become more competitive. A third challenge is that the public sector has become more demanding.

The challenges that the public sector faces are a result of the changes in the way that the public sector is run. The public sector must find ways to meet these challenges if it is to continue to provide the services that it is expected to provide.

One way that the public sector can meet these challenges is by improving the way that it is run. This can be done by a number of things, such as by improving the quality of the services that it provides, by reducing the costs of the services that it provides, and by increasing the accountability of the public sector.

Another way that the public sector can meet these challenges is by working with other parts of society. This can be done by a number of things, such as by working with the private sector, by working with the voluntary sector, and by working with the community.

The public sector has a long way to go if it is to continue to provide the services that it is expected to provide. The public sector must find ways to meet the challenges that it faces if it is to continue to provide the services that it is expected to provide.

ÖRNEK BİR NESİL YETİŞTİRMEDE BİR MODEL OLARAK İDEAL KARAKTER İNŞASI

Doç. Dr. Selim ARGUN
Diyaret İşleri Başkan Yardımcısı

Son Peygamber Hz. Muhammed'in (sas) mesajının ilk muhatabı olan sahabeler, bizlere örneklik açısından önemli bir yerdedir. Ashabın gökteki yol gösteren yıldızlara benzetilmesine¹ binaen, mikro ölçekte sahabe neslinin her ferdi bizler açısından bireysel bir örnektir. Makro ölçekte ise sahabe neslinden müteşekkil toplum, Müslümanların önündeki en ideal toplum örneğidir. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ile Hulefa-i Raşidin dönemini kapsayan zaman dilimi, bundan dolayı Asr-ı Saadet olarak nitelendirilmiştir.²

Asr-ı Saadet'ten öncesi Cahiliye devri olarak isimlendirilir. Cahiliye, temelde bir düşünme biçimi ve yaşam tarzıdır.³ Hadislerde ve ayetlerdeki kullanımını incelediğimizde Cahiliye tabiri, sahabeden her bir ferdin İslam'dan önceki yaşantısını ifade etmek için kullanıldığı gibi İslam gelmeden önce Mekke topraklarında

- 1 Beyhakî, *el-Medhal*, s.164, Müttakî el-Hindî, *Kenzu'l-ummal*, Hadis No. 1002.
- 2 Asr-ı Saadet kavramının Hulefa-i Raşidin dönemini kapsayıp kapsamadığı tartışmalı bir konu olmakla birlikte bazı kaynakları bu kavram Hulefa-i Raşidin ve hatta tabiin ve tebe-i tabiin dönemini kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saâdet", *DİA* (Erişim 23 Mayıs 2024).
- 3 Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehalet Cahil Cahiliye* (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005).

hâkim olan kültürü ve toplumsal yapıyı ifade edecek biçimde de kullanılmaktadır. İslam ise bu kültürü, yapıyı ve bu kültürel normların hegemonyası altındaki bireyleri dönüştürerek yeni bir nesil olan sahabe neslini inşa etmiştir.

Bu açıdan karakter eğitimi, yalnızca bireyleri geliştiren ve dönüştüren bir etken olarak ele almıyoruz. İlerleyen bölümlerde değineceğimiz üzere, birey ve toplum arasında karşılıklı ve karmaşık bir ilişki söz konusudur. Bir toplumda ideal/makbul karakter biçimi ile o toplumdaki bireylerin karakter oluşumu arasında kaçınılmaz bir bağlantı vardır. Dolayısıyla sahabe neslinin yetişmesinde karakter eğitimi yalnızca bireyleri yetiştiren bir süreç olarak değil, aynı zamanda yeni bir kültürel-kişilik⁴ inşası olarak anlamayı tercih ediyoruz. Bu yeni kültürel-kişilik inşası, mevcut sistemin davranış kalıplarına ve düşünce biçimine karşı çıkmış ve yeni ideal karakter biçimleri üretmiştir.

Birey ve Toplum

İnsan, yaratılışı itibarıyla sosyal bir varlıktır. Daha doğumundan itibaren çevresiyle bir etkileşim ihtiyacı içindedir. Başta çekirdek ailesiyle başlayan bu etkileşim süreci zamanla bireyin yakın ve uzak çevresine kadar uzanır. Hatta günümüzde yapılan çalışmalar, anne karnında dahi bebeklerin çevresel faktörlerden etkilendiğini öne sürmektedir. Tüm bu sosyal etkileşimler aynı zamanda bir eğitim sürecidir. Kişi, bu süreçlerden geçerek içinde yaşadığı toplumun davranış kalıplarını, değerlerini ve tutumlarını öğrenir. Bu süreç sosyolojide toplumsallaşma kavramıyla ifade edilir. Toplumsallaşma süreci kişinin iyi kötü, doğru yanlış, güzel çirkin olgularını öğrendiği süreçtir.⁵ Toplumsal ölçekte kültürün

4 İslam'ın yeni bir kültürel-kişilik inşa ettiği teziyle alakalı daha detaylı bilgi için bk. Mustafa Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi: İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001).

5 Ali Ergur vd., *Kültür Sosyolojisi* (Anadolu Üniversitesi, 2018).

nesilden nesile aktarılmasını sağlayan toplumsallaşma süreci⁶, bireysel planda ise kişiliğin gelişimi üzerinde etki sahibidir.⁷

Kişinin etkileşimde bulunduğu diğer bireylerin etkisine açık olduğunu ima eden öğretiler dinimizde de mevcuttur. Hz. Peygamber'in (sas), "Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar"⁸ hadisi, kişinin dinî inancının şekillenmesinde erken çocukluk dönemini kapsayan birincil toplumsallaşma evresine dikkat çekmektedir. Keza "Kişi dostunun dini üzeredir. Bu yüzden her biriniz, kiminle dostluk ettiğine dikkat etsin."⁹ hadis-i şerifi, bireyin yakın çevresinden çıkararak uzak çevresiyle etkileşiminin yoğunlaştığı ikincil toplumsallaşma evresiyle yakından alakalıdır.¹⁰ Dolayısıyla bireyin şekillenmesinde toplumun etkisi yadsınamaz ve büyük oranda tartışmaya kapalı bir gerçektir.

Ancak toplum ile birey arasındaki ilişkinin tek taraflı düşünülmesi de imkânsızdır. Zira toplum bizatihi bireylerden müteşekkildir. Bireyler de irade sahibi varlıklardır. Dolayısıyla bu bireyler tamamen toplumsal normların hegemonyası altında değildirler.¹¹ Bireylerin toplum içerisinde gerçekleştirdikleri eylemler, sadece o toplumsal yapının yahut kültürün bir neticesi

6 Ejder Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", *Journal of Turkish Studies* 9/Volume 9 Issue 11 (01 Ocak 2014), 429-429.

7 Yücel Bulut, "Sosyalleşme/Toplumsallaşma", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. M. A. Yekta Saraç (Erişim 27 Mayıs 2024).

8 Buhârî, Cenâiz, 92.

9 Tirmizî, Zühd, 45.

10 "Birincil toplumsallaşma genellikle bireyin ilk çevresi olan ailede gerçekleşir. İkincil toplumsallaşma ise bireyin kendi çevresinden uzaklaşıp (örneğin okula gitmek gibi), geniş toplumsal ve kurumsal ilişkiler içine girmesi ile gerçekleşir." Ali Ergur vd., *Kültür Sosyolojisi*.

11 Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2020), 18-20.

değildir, aynı zamanda toplumsal yapıyı ve kültürü değiştirme potansiyeline de sahiptir.

Modern antropolojinin öncü isimlerinde Marshall Sahlins, birey ile kültür arasındaki bu karşılıklı etkileşimi açıklamak için dil ile o dili konuşan bireyler arasındaki ilişkiyi örnek olarak ele alır. Dil, bir bütün olarak onu konuşanlardan bağımsız olarak mevcuttur ve bu dildeki her bir kelime belirli bir anlama sahiptir. Ancak konuşmada kelimeler her zaman dilde mevcut olduğu konvansiyonel anlamda kullanılmazlar. Dolayısıyla konuşmacının bir kelimeyi farklı bir anlamda kullanması -belirli şartlarda- dilin yapısını değiştirme potansiyeline sahiptir. Kültür ve birey arasında da benzer bir ilişkiden söz edilebilir.¹² Bireyler, toplumsallaşma sürecinde toplumla uyumlu olmayı, toplumun davranış kalıplarını öğrenir ve buna göre hareket ederler.¹³ Ancak eğer toplumu ve kültürü, bireylerin davranışlarını belirleyen tek kıstas olarak kabul edersek irade ve özgürlüğü hiçe saymış oluruz. Oysa dinimizde kişinin eylemlerinden başkasını sorumlu tutamayacağı açık biçimde ifade edilmiştir.¹⁴ Dolayısıyla toplum içindeki bireylerin de kültürü değiştirme potansiyeline sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Toplumsal Değişim ve İdeal Karakter

Bireylerin bu potansiyellerinin ortaya çıkması, toplumsal normları sorgulama becerileriyle yakından ilişkilidir. Yukarıda bahsettiğimiz toplumsallaşma süreciyle birey, toplumun davranış örüntülerini içselleştirir. Kültürün ideal karakter anlayışındaki

12 Marshall Sahlins, "Individual Experience and Cultural Order", *Practicing History* (Routledge, 2005).

13 Yakup Coştu, "Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/3 (2009), 117-140.

14 "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez." (Necm, 53/38)

birçok özellik bu süreçte sorgulanmadan kanıksanır.¹⁵ Bireyin, toplumun normlarına karşı eleştirel düşünme kabiliyeti elbette mevcuttur. Ancak, bu normların sorgulanması meşakkatli bir iştir. Bu türden bir sorgulama bir anlamda mevcut değerler sisteminin hegemonyasına karşı çıkmaktır. Bu açıdan, Hz. Peygamber'in (sas) daha nübüvvet öncesi dönemde, şehrin eteklerindeki mağarada inzivaya çekilerek içinde yaşadığı toplumu sorgulaması, onun gıpta edilesi hasletlerindedir.

Asr-ı Saadet'in en sağlam dimağlarından Hz. Ömer'in Cahiliye Dönemi'nde gerçekleştirdiği yahut toplum tarafından gerçekleştirilen ve kendisinin sessiz kaldığı bazı uygulamalara yönelik pişmanlığı, bu türden bir sorgulamanın ve karşı çıkışın ne denli güç olduğunu ima etmektedir. Hz. Ömer'in muhakeme gücü öylesine güçlüydü ki onun bazı görüşleri nazil olan ayetlerle teyit edilmiştir. Muvafakat-ı Ömer olarak bilinen bu ayetlere ek olarak Hz. Peygamber "*Allah, gerçeği Ömer'in lisanı ve kalbi üzere yarattı.*"¹⁶ buyurarak onun keskin zekasına ve muhakeme gücüne işaret etmiştir. Ancak, Hz. Ömer'in Cahiliye Dönemi'nde kız çocuklarının gömülmesi yahut helvadan putlar yapılması gibi uygulamaların¹⁷ yanlışlığını keşfetmesi ancak İslam ile müşerref olmasından sonra vuku bulmuştur.

15 Kültür ve kişilik çalışmalarında bu bağlamda 'tipik kişilik', 'ulusal karakter', 'belirgin kişilik' vb. kavramlar üzerinden çalışmalar yürütülmüştür. İnci User, "Kültür ve Kişilik Yaklaşımı", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, ed. M. A. Yekta Saraç (Erişim 27 Mayıs 2024).

16 Tirmizî, Menâkıb, 18.

17 "Biz öyle karanlık bir zaman diliminde yaşadık ki kız çocuklarımızı 'Hadi, dayına gidiyoruz!' diye yanımıza alır; Mekke'nin dışına çıkarır, kendi ellerimizle kazdığımız çukurlara diri diri onları gömerdik. Yine ellerimizle helvadan putlar yapar, acıkınca biraz önce önünde el pençe divan durduğumuz o putları yerdik." Helvadan put yapıp acıkınca yeme konusu dışında Cahiliye Araçlarının kız çocuklarını diri diri gömmeleri hakkında Hz. Ömer'e de nispet edilen bu minvaldeki anlatılar kıssacıların, vaizlerin ve hatiplerin güzel tasvirleriyle halk arasında yayılmıştır. Değerlendirme

Hız. Ömer'in Cahiliye Dönemi'nde bu türden bir sorgulamadan geri kalması, içinde yaşadığı toplumun ideal karakter anlayışıyla ve değerleriyle yakından ilgilidir. Zira bireyler, büyük oranda kendilerine sunulan davranış kalıpları içerisinde hareket eder. Bireyin davranışlarını belirlemesi açısından "ötekilerin" tepkileri âdeta bir rehber görevi görür.¹⁸ Hız. Ömer Cahiliye toplumu içerisinde muteber bir konuma sahipti. Bu statüsü, onun mevcut normları ve değerleri benimseme açısından başarılı bir toplumsallaşma süreci geçirdiğine delalet eder. Dolayısıyla onun iyi kötü ve doğru yanlış muhakemesi ve kendi benliği hakkındaki düşünceleri içinde bulunduğu kültürün kriterlerinden etkilenmekteydi. Eylemleri, statüsü ve benliği hakkındaki sorgulamaları bu kriterler çerçevesinde gerçekleştiği sürece Hız. Ömer muteber biri olmaya devam edecektir. Ancak, ideal karakter açısından yeni kriterlerin ve kıstasların olduğu bir topluluğa girmesi, onu sorgulamaya iten bir etken olmuştur.

Bir Karakter Eğitim Modeli Olarak Yeni Bir İdeal Karakter İnşası

Bireylerin benlik algısı üzerinde çevrenin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Kişi, kendini tanımlarken içinde bulunduğu kültürün bireylere biçtiği rolleri ve beklentileri -belirli

---

için bk. Adnan Demircan, "Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti", *Istem* 2/3 (2004):24-25.

- 18 Bireyin benlik algısının gelişiminde etkileşim içerisinde olduğu diğer bireylerin tepkileri ve dönütlerinin etkisi Charles H. Cooley'in ayna-benlik metaforunun temel konusudur. Buna göre bireyler, davranışlarına diğer insanlardan gelen tepkileri kendilerine rehber edinir ve bir sonraki davranışını belirlemede bunu kullanır. Birey kendisine, ayna-benlik olarak seçtiği diğer bireylerin gözünden bakar (Çoştı, 2009). Bu nedenle bireyin kendini ve eylemlerini değerlendirme süreci salt bireysel bir tecrübe değil, büyük oranda toplumsaldır.

ölçülerde- benimser.¹⁹ Dolayısıyla kültürün önerdiği yahut öne çıkardığı ideal karakter özellikleri, bireylerin kişilik gelişimlerinde büyük öneme sahiptir.

İslam tarihiyle alakalı çalışmalarda Cahiliye toplumunun idari ve toplumsal yapısıyla alakalı bilgilere de yer verilmektedir. Bu döneme dair anlatılarda taassup, kibir, kabilecilik anlayışı, kan davası ve putperestlik gibi özellikler öne çıkmaktadır. Bu tür kötü özelliklerin yanında Cahiliye Dönemi şiirlerinde diğerkâmlık, misafirperverlik, cömertlik, yiğitlik, yokluk zamanı paylaşma ve kendilerine sığınanları himaye etme gibi birtakım iyi değerlerin konu edinildiği ve bu değerlerin toplumda saygınlık görme vesile olarak işlendiği görülmektedir. Yine Hz. Peygamber (sas), *“İnsanlar, madenler gibidir. Cahiliye Dönemi’nde iyi olanlar Müslüman olduktan sonra da iyi olurlar.”*²⁰ buyurarak Cahiliye toplumu içerisinde iyi insanların varlığına işaret etmektedir. Bu açıdan İslam, içinde doğduğu şartları yerle yeksan ederek yeniden inşa etmemiştir. Ancak İslam, toplumsal şartların bir sonucu da değildir. Elbette İslam, içerisinde bulunduğu toplumsal şartlarla bir

19 Bireyin ne derece kültür tarafından şekillendirildiği hususu, yapı-aktör gerilimi başlığı altında sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi bilim dalları tarafından tartışılmaktadır. Bu bağlamda iki yaklaşım öne çıkmaktadır: Benzer toplumsallaşma süreçlerinden geçen bireylerin benzer kişilik özellikleri göstereceği tezini benimseyen relativist yaklaşım ile insanın temel psikolojik yapısının farklı kültürlerde oldukça benzer bir yapıda olduğu ve kültürler arasında ortak temel bir psikolojik yapının olduğu tezini benimseyen evrenselci yaklaşım. Her iki yaklaşım da yapıyı öne çıkararak bireyin failliğini belirli ölçülerde kısıtlamaktadır. İnsanın irade sahibi ve özgür bir varlık olduğu yadsınamaz. Ancak yine doğası gereği insan başkalarını önemser ve sosyal bir varlık olarak başkalarıyla etkileşimde bulunur. Burada bahsedilen toplumsal rolleri ve beklentileri bekleme ifadesi, bir kültürel determinizm anlamında değil, insanın fitri özellikleri bağlamında ele alınmaktadır. Daha detaylı bir tartışma için bk. Yusuf Alpaydın, "Kültür ve Kişilik: Yapı-Aktör Paradoksu Bağlamında Bir Değerlendirme", *İLEM 2* (2007), 79-89.

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/391.

diyaloğ içerisinde olmuştur ancak bu şartlara tamamen teslim olmamış tam aksine dönüştürücü bir etki göstermiştir.²¹

İslam'ın bu dönüşümü gerçekleştirmesinde yeni bir kültürel ideal karakter modelinin ortaya konulması önemli bir role sahiptir. Başta Hz. Peygamber'in (sas) liderliği/rol modelliğinde yeni bir değer sistemi ortaya çıkmıştır. Cahiliye toplumunda rol model olarak görülen bireylerin statülerini devşirdikleri birçok değer, İslam toplumunda ikinci planda kalmıştır. İslam'ın mesajının en başta genç nesiller yahut mevcut toplumca dışlanmış kişiler tarafından benimsenmesi, bu kişilerin mevcut kültür içerisinde toplumsallaşma süreçleri başarılı bir biçimde tamamlamaları yahut mevcut kültürün eylem ve fikir kalıplarının kendilerinde tam anlamıyla yer edinmemesiyle yakından alakalıdır.²²

Sahabe Neslini Örnek Nesil Kılan Karakter Özellikleri

Karakter eğitiminde liderin modelliği önemli bir etkiye sahiptir. Ancak liderin modelliğinin kalıcı hâle gelmesi için model bir toplum üretmek gerekir.²³ Hz. Muhammed'in (sas) sahabe nesli ile ürettiği örnek toplum ve O'nun liderliği hâlen önümüzde duran en güzel toplum modelidir. Hz. Peygamber (sas), bu neslin eğitiminde birçok yöntemi içeren çok yönlü bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bu yazımızda konumuz itibarıyla sahabe neslinin karakter eğitimine ve bu karakter eğitiminin bireysel ve toplumsal yönlerine odaklanıyoruz.

Hz. Peygamber'in (sas) önderliğinde ortaya çıkan İslam toplumunun, Cahiliye Dönemi toplumsal yapısını dönüştüren bir

21 Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, 31-34.

22 Aydın, *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi*, 87-90.

23 Faruk Kanger, *Hz. Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli* (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007, 13-17.).

etki gösterdiğinden bahsetmiştik. Bu dönüşümü daha net bir çerçeveye oturtmak adına Cahiliye toplumundaki temel karakter özelliklerini zikretmek gerekir. Bunun için farklı yöntemler kullanılabilir ancak konumuz itibarıyla yöntem olarak Kur'an-ı Kerim'in o dönemi nasıl tasvir ettiğine odaklanmak faydalı olacaktır. Zira temelde sorguladığımız husus, Kur'an'ın mesajıyla birlikte ortaya çıkan bir neslin örnekliliğidir.

Kur'an-ı Kerim'de cahiliye kavramı dört bağlamda kullanılmaktadır²⁴:

1. Zanne'l-Cahiliyye (Cahiliye Düşüncesi)
2. Hükme'l-Cahiliyye (Cahiliye İdaresi)
3. Teberrüce'l-Cahiliyye (Cahiliye Taşkınlığı)
4. Hamiyyete'l-Cahiliyye (Cahiliye Taassubu)

Bu bağlamlardan her biri ile Cahiliye toplumunun belli başlı karakteristik özellikleri arasında bağ kurmak mümkündür. Zanne'l-Cahiliyye ibaresi²⁵ geçtiği bağlam itibarıyla Cahiliye Dönemi'nin Tanrı anlayışına atıf yapar. Ayetin devamında da ifade edildiği gibi Cahiliye Dönemi'ndeki gibi düşünen insanların Allah'ı hakkıyla tanımadığı, ona tevekkül ve onun takdirine rıza hususunda bazı yanlışları olduğu görülmektedir. Cahiliye

24 Bu tasnif ve kavramsallaştırma hakkında daha detaylı bilgi için bk. (Akman, 2005)

25 “Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hâli bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir gurup da Allah'a karşı haksız yere Cahiliye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar; ‘Bu işten bize ne!’ diyorlardı. De ki: İş (zafer, yardım, her şeyin karar ve buyruğu) tamamen Allah'a aittir. Onlar; sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. ‘Bu işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik.’ diyorlar. Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydık bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar, öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah, içinizdekileri yoklamak ve kalplerinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı). Allah içinizde ne varsa hepsini bilir.” (Âl-i İmrân, 3/154)

düşüncesinde bir kabile ile o kabilenin putu arasında güçlü bir bağ vardı. Meryem süresinde ifade bulduğu üzere²⁶ her kabilenin putu aynı zamanda bir saygınlık sembolüydü. O dönemde Araplar, putlar adına savaşıyor ve kendi düşmanlarını putlarının düşmanları addediyordu.²⁷ Burada yanlış bir ilah inancı ve onun beraberinde gelen batıl inançlar ve bozuk bir ahiret inancının toplumsal yansımalarını görmek mümkündür. Cahiliye Dönemi'nde tapınılan putların acziyeti malumdur. O döneme ait birçok rivayet, insanların tapınma biçimindeki çarpıklıkları da göz önüne sermektedir. O dönemde Arapların yola çıkarken yanlarına dört taş aldıkları, üçünü ocaklarına sacayağı yaparken dördüncüsüne tapındıkları yahut putlara hediye edilen süt ve kaymağı köpeklerin içerek putların üzerine pisledikleri gibi rivayetler bulunmaktadır.²⁸

İnanç konusundaki bu çarpıklıklara binaen Cahiliye toplumunda insanı kötülükten alıkoyacak bir tanrı inancının olmadığı söylemek mümkündür. Tapınılan varlıklar aleladedir ve büyük ölçüde kabilenin menfaatleri uğruna kullanılan bir yapıdadır. Bu türden bir tapınmayı benimseyenler Kur'an'da "*Bayağı arzularını tanılaştıran kişiyi gördün mü?*"²⁹ ifadesiyle eleştirilmiştir. Mekke'li putperestlerin zihniyetini özetleyen bu ifade, bu türden bir tapınmayla insanların esasen kendi bedensel arzularını, menfaatlerini yahut tutkularını tanılaştırdığını ifade etmektedir. O dönemin karakter özelliklerini tarif eden Akman şu ifadeyi kullanmaktadır³⁰:

26 "Onlar kendilerine bir itibar ve güç vesilesi olsun diye Allah'tan başka tanrıları edindiler." (Meryem, 19/81)

27 Mehmet Bölükbaşı, "Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 19/49 (29 Aralık 2019), 97-120.

28 Dârimî, Mukaddime, 1.

29 Furkân, 25/43.

30 Akman, *Kur'an'da Cehalet Cahil Cahiliye*, 143-145.

“İnsanın kendi gücüne güvenmesi, sınırsız benlik, tam bir serbestlik, insani olsun, ilahi olsun hiçbir otorite karşısında eğilmeme, hülasa kulluğa aykırı düşen her şey (Cahiliye Dönemi’nde) var idi. ... İslam, Cahiliye’nin bu gurur ruhuna öldürücü bir darbe indirdi. ... Zira o, her şeyden önce onlardan bütün kâinatın tek sahibi önünde küçülmeyi, Kur’an’ın istigna ve tuğyan dediği türlü kibir, gurur ve kendini beğenmeden vazgeçip bütün kâinatın tek tanrısı Allah’ın iradesine teslim olmayı istedi.”

Görüleceği üzere Hz. Muhammed’in tevhid çağrısı salt bir inanç çağrısı değil aynı zamanda yeni bir değerler sistemi ve yaşam düzeni çağrısıdır. O, bireylerin ve toplumun Allah inancını düzeltmekle yeni bir toplumsal karakter ideali ortaya koymuştur. Cafer b. Ebi Talib’in (ra) Habeş kralı önünde yaptığı konuşmada, putlara tapan bir kavimken tevhid inancına döndükten sonra geçirdikleri dönüşüm öz biçimde anlatılmaktadır. Tevhid inancıyla birlikte sadece teorik değil pratik ve toplumsal bir dönüşüm gerçekleşmiştir.

Hükme’l-Cahiliyye ibaresiyle Cahiliye Dönemi’nin idari anlayışı kastedilmektedir. Burada da yine insanların yahut belirli kabilelerin arzu ve isteklerini önceleyen, güçlüyü koruyan bir yapı mevcut iken İslam ile birlikte kaynağı vahiy olan yeni bir sistem gelmiştir. Teberrüce’l-Cahiliyye kavramını ise İslam’dan önceki dönemde görülen ailevi ve ahlaki taşkınlıklarla ilişkilendirebiliriz. Bu hususta özellikle Cahiliye Dönemi’nde görülen çarpık evlilik modelleri yahut kadınların açılıp saçılması gibi birtakım fiiller yerini iffet ve tesettüre bırakmıştır. Hamiyyete’l-Cahiliyye kavramıyla ifade edilen de yerinde olmayan, gereksiz bir öfke hâli ve tutuculuk olarak anlaşılabilir.³¹

Yukarıda saydığımız özelliklere sahip bir toplum içerisinde ideal karakter algısı da bu minvalde şekillenmiş ve kendi arzu

31 Akman, *Kur’an’da Cehalet Cahil Cahiliye*, 146-153.

ve isteklerini başkalarına dayatacak güç ve kudrete sahip, güçlü bir kabileye mensup kişiler ön plana çıkmıştır. Hz. Muhammed (sas) ise tevhid inancı temelinde yeni bir toplum modeli ve buna uygun bir ideal karakter modeli sunmuştur. Dolayısıyla İslam toplumu içerisinde başarılı bir toplumsallaşma süreci Cahiliye'nin aksine bireylere daha farklı karakter ve kişilik özellikleri kazandırmıştır. Toplumsallaşma süreciyle öğrenildiğini ifade ettiğimiz iyi kötü, doğru yanlış ve güzel çirkin olguları, Hz. Muhammed'in (sas) mesajıyla inşa edilen yeni ideal karakter ve toplum yapısı ekseninde dönüşüm göstermiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in davetinin toplumsal boyutta bir karakter eğitimi yahut vahye uygun yeni bir ideal karakter inşası olduğu söylenebilir.

Bu yeni karakter modeli elbette insanların zihninde ve kalbinde bir anda yer etmemiştir. Hz. Peygamber (sas), hem mikro ölçekte bireylerin karakterinin inşasında hem makro ölçekte yeni bir toplum tesisinde aceleci davranmamış ve sistematik bir yöntem takip etmiştir. Onun tebliğ metoduna ilişkin yapılan çalışmalarda bütünlük, muhataba görelilik veya muhatabın düzeyine uygunluk, süreklilik, tedricilik, menfaat ve karşılık gözetmeme, düşünme düşündürme ilkeleri gibi birçok prensibin göz önünde bulundurduğu görülmektedir.³²

Sonuç

Sosyal bir varlık olarak insan, hayatına temel teşkil eden birçok değeri toplum içerisinde öğrenir. İnsanın karakteri de bu toplumsallaşma süreci içerisinde şekillenir. Bu açıdan içinde yaşadığı kültüre ait davranış ve fikir kalıpları, o kültür içerisinde yetişen bireyler üzerinde etki sahibidir. Ancak bunu katı bir determinizm olarak algılamak mümkün değildir. Zira bu durumda toplumu oluşturan bireylerin failliği hiçe sayılmış olacaktır.

32 Süleyman Emiroğlu, *Asr-ı Saâdet'te Değerler Eğitimi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Bu açıdan toplum ile birey arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Toplum bireyleri, bireyler ise toplumu değiştirme potansiyeli taşır.

Mekke toplumu içerisinde davetine başlayan Hz. Muhammed (sas), davetiyle içinde bulunduğu toplumu dönüştürmüştür. Onun daveti ve önderliğinde örnek bir nesil hâline gelerek Asr-ı Saadet'i meydana getiren sahabe neslinin dönüşümünü ideal karakter kavramı üzerinden irdelemek mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in (sas) davetine kadar Cahiliye toplumu ve kültürü kendi ideal karakter anlayışını türetmiş ve hâliyle toplumsallaşma süreçlerinde bireyleri bu özelliklere ve toplumsal yapıya uyum sağlamaya itmiştir. Cahiliye kültürünün ideal karakterini teşkil eden özellikleri Kur'an perspektifinde incelediğimizde karşımıza bozuk bir ilah inancı ve bunun yansıması olarak arzu ve heveslerin ilah edinilmesi/sınırsız bir benlik anlayışı, güçlüden yana olan bir idari sistem, çarpık evliliklere imkân veren bir iffet anlayışı ve taassup gibi özellikler öne çıkmaktadır. Hz. Muhammed (sas), sistematik bir tebliğ faaliyetiyle yeni mikro ölçekte bireylerin karakterini, toplumsal ölçekte ise kültürün ideal karakter anlayışını değiştirmiştir. Yeni yeşeren bu örnek nesilde öncü şahsiyetler olarak öne çıkan kimseler önceki toplumsal yapıda olduğu gibi kabileleri, soyları, güçleri ile değil, adaletleri, infakları, hayırda yarışmaları ile dikkat çekmiştir.

Kaynakça

Akman, Mustafa. *Kur'an'da Cehalet Cahil Cahiliye*. İstanbul: Buruç Yayınları, 2005.

Ergur, Ali vd. *Kültür Sosyolojisi*. Anadolu Üniversitesi, 2018.

Aydın, Mustafa. *İslâm'ın Tarih Sosyolojisi: İlk Dönem İslam Toplumu-nun Şekillenışı*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. basım., 2001.

Bölükbaşı, Mehmet. “Cahiliye Devri Araplarında Din Anlayışı”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 19/49 (29 Aralık 2019), 97-120. <https://doi.org/10.32330/nusha.605306>

Çoştı, Yakup. “Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IX/3 (2009), 117-140.

Demircan, Adnan. “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”. *İstem* 2/3 (2004).

Kanger, Faruk. *Hız Muhammed Ahlakını Referans Alan Bir Karakter Eğitimi Modeli*. Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2007. <https://www.proquest.com/openview/4a5610468af91f3fb3a2aa6a169e8e5d/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&rdiss=y>

User, İnci. “Kültür ve Kişilik Yaklaşımı”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 27 Mayıs 2024. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/kultur_ve_kisilik_yaklasimi

Okumuş, Ejder. “Din ve Sosyalleşme”. *Journal of Turkish Studies* 9/ Volume 9 Issue 11 (01 Ocak 2014), 429-429. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.7398>

Okumuş, Ejder. *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2020.

Özaydın, Abdülkerim. “Asr-ı Saâdet”. *DİA*. Erişim 23 Mayıs 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asr-i-saadet>

Sahlins, Marshall. “Individual Experience and Cultural Order”. *Practicing History*. Routledge, 2005.

Emiroğlu, Süleyman. *Asr-ı Saâdet’te Değerler Eğitimi*. Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/0a3ceec7-409d-4514-8b8f-352f3ebdf593/content>

Bulut, Yücel. “Sosyalleşme/Toplumsallaşma”. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. ed. M. A. Yekta Saraç. Erişim 27 Mayıs 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sosyallesmetoplumsallasma>

the 1990s, the number of people in the UK who are employed in the public sector has increased from 10.5 million to 12.5 million, and the number of people in the private sector has increased from 18.5 million to 20.5 million (Department of Work and Pensions 2000).

There are a number of reasons why the public sector has grown so rapidly. One reason is that the public sector has become a major employer of people with disabilities. In 1996, 1.2 million people with disabilities were employed in the public sector, compared with 0.8 million in the private sector (Department of Work and Pensions 2000). This is a significant increase from 1990, when there were only 0.6 million people with disabilities employed in the public sector.

Another reason for the growth of the public sector is that the government has increased its spending on social services. In 1990, the government spent £10 billion on social services, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the public sector.

There are a number of reasons why the private sector has also grown so rapidly. One reason is that the government has encouraged the growth of the private sector through a number of policies, including privatisation and the promotion of competition. In 1990, the government spent £10 billion on privatisation, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the private sector.

Another reason for the growth of the private sector is that the government has encouraged the growth of the private sector through a number of policies, including the promotion of competition. In 1990, the government spent £10 billion on competition, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the private sector.

There are a number of reasons why the public sector has also grown so rapidly. One reason is that the government has increased its spending on social services. In 1990, the government spent £10 billion on social services, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the public sector.

Another reason for the growth of the public sector is that the government has encouraged the growth of the public sector through a number of policies, including the promotion of competition. In 1990, the government spent £10 billion on competition, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the public sector.

There are a number of reasons why the private sector has also grown so rapidly. One reason is that the government has encouraged the growth of the private sector through a number of policies, including the promotion of competition. In 1990, the government spent £10 billion on competition, compared with £15 billion in 1996 (Department of Work and Pensions 2000). This increase in spending has led to a corresponding increase in the number of people employed in the private sector.

ŞAHSİYET İNŞASI VE DİN

Dr. Öğr. Üyesi Sibel KANDEMİR
Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Doğuştan getirilen ve sonradan edinilen özelliklerin tümü olarak ifade edilen şahsiyet, gelişimini yaşam boyu sürdürmektedir. Fıtrî özelliklerin yanı sıra bireyin aldığı eğitim, sosyal çevresi ile kurduğu ilişkiler ve yaşam tecrübeleri bu süreci şekillendirmektedir. İnsan yaşamının tüm boyutlarına nüfuz eden bir olgu olarak din, bireyin bedenî ve ruhî yönleriyle kendisine bakışını, yaşama yüklediği anlamı ve çevresi ile kurduğu ilişkiyi önemli ölçüde etkilemektedir. Benimsenen dinin ilkeleri çerçevesinde bir yaşam felsefesi oluşturan bireyin şahsiyet inşasında da din önemli bir faktördür. Zira din bireyin duygu, düşünce, davranış, irade gibi farklı eğilimlerini yönlendirmekte ve ona içsel ve dışsal motivasyonlar sağlamaktadır. Aynı şekilde insanı diğer insanlardan farklılaştıran nitelikler olarak ifade edilen şahsiyet özellikleri ile bireyin din algısı arasında da güçlü bir bağ bulunmaktadır. Zira her birey dini kendi eğilimleri, duygu ve beklentileri, bilgi ve tecrübeleri doğrultusunda yorumlamaktadır. Bu yönüyle din ile şahsiyet gelişimi arasında karşılıklı bir etki söz konusudur. Din, şahsiyet gelişiminde önemli bir etmen o olduğu gibi dinin yorumlanması ve pratiğe dönüştürülmesi de bireylerin şahsiyet özelliklerinden etkilenmektedir. Bu bölümde şahsiyet ile din arasındaki bu karşılıklı ilişki örnekleriyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Şahsiyet (Kişilik) ve Gelişimi

Arapçadaki “kişi, fert, birey” anlamına gelen şahıs sözcüğünden türetilen şahsiyet kavramı için İngilizcede “personality” kullanılmaktadır.¹ Bu kavramın Türkçe karşılığı olarak “kişilik” kavramı da kullanılmaktadır. Çalışmamızda çoğunlukla kişilik kavramı tercih edilmekle birlikte aynı anlama geldiğine işaret etmek amacıyla zaman zaman şahsiyet kavramı da kullanılmıştır.

Kapsamı oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte kişilik; bireyin sahip olduğu tüm ilgi, tutum, yetenek, fiziksel görünüm, konuşma tarzı ve çevresi ile kurmuş olduğu uyum biçimlerini içeren ahenkli bir bütündür.² Onunla aynı anlama gelen şahsiyet, bireyi diğer insanlardan ayıran bedenî ve ruhî özelliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Şahsiyet kalıtımla getirilen (genotip) ve sonradan kazanılan özelliklerin birleşiminden meydana gelmektedir.³ Kişilik kavramı çoğunlukla psikologlar tarafından ele alınan kavram olmakla birlikte felsefe, sosyoloji ve eğitim alanlarında da kişilik üzerine incelemeler yapılmaktadır. Zira kişiliğin oluşumu ve gelişimi bireyin sosyal, bilişsel ve manevi gelişiminden bağımsız değildir.⁴

Oldukça karmaşık bir yapıya işaret eden şahsiyet (kişilik) kavramının üç boyutu *karakter*, *mizaç* ve *yetenek* kavramları ile ifade edilmektedir. Günlük hayatta zaman zaman şahsiyet kavramı yerine de kullanılan bu kavramlardan *karakter*; şahsiyetin daha çok ahlaki eylemlerle ilgili olan bölümünü ifade

1 Hayati Hökelekli, “Şahsiyet”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/297; Tuncel Altınköprü, *Şahsiyet ve Karakter Analizi* (İstanbul: Hayat Yayınları, 2022), 19.

2 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2023), 289.

3 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 142.

4 Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 43.

etmektedir.⁵ Alfred Adler'e göre karakter, yaşadığı dünyaya uyum sağlamaya çalışan insan tarafından ortaya konan bazı ifade biçimlerini kapsayan sosyal bir kavramdır.⁶ Aynı zamanda devamlılığı ve kalıcılığı da ifade eden karakter kavramı bireyin değişmez psikolojik özellikleri için kullanılmaktadır. *Mizaç* kavramı ise bireyin doğuştan getirdiği aksiyon anlarındaki duygusal yapısını ifade etmektedir. Bazı kişilerin öfkeli, bazılarının sıcakkanlı, bazılarının sakin oluşu mizaç olarak değerlendirilmektedir.⁷ Kişiliğin bölümlerinden biri olan *yetenek* ise bireyin olay ve olguları algılamaya, problemleri çözüme kavuşturmaya yönelik zihinsel ve bedensel kabiliyetlerini ifade etmektedir.⁸ Başka bir deyişle karakter şahsiyetin ahlaki eylemlere dönük boyutunu, mizaç duygusal boyutunu, yetenek ise karşılaşılan sorunları çözmede etkili olan zihinsel ve bedensel boyutunu ifade etmektedir.

Sağlıklı bir kişiliğe sahip bireylerde bulunması gereken bazı temel özellikler mevcuttur. Bu özelliklerin başında *devamlılık* gelmektedir. *Devamlılık* her ne kadar yaşam boyu dinamizmini korusa da kişiliğin bazı değişmez özelliklere sahip olmasını ifade etmektedir. Kültürümüzde “Yedisinde ne ise yetmişinde de odur.” tabiriyle kişiliğin bu değişmez yönüne işaret edilmektedir. Kişilikte bulunması arzu edilen bir diğer özellik ise *duygu düşünce ve davranış* olarak kişiliğin bir *bütünlük* arz etmesidir. *Bütünlük* aynı zamanda bireyin iç dünyası ve dışa yansıttığı davranışları arasındaki tutarlılığı da göstermektedir. Bireyin hem kendisi hem de çevresi ile *uyum* içinde olması, kendi kararlarını verebilme özerkliğine sahip olması ve başkalarının taklidi

5 Serpil Pekdoğan, “Kişilik Gelişimi”, *Eğitim Psikolojisi*, ed. Serpil Pınarcık Sakaryalı (Ankara: Eğiten Kitap, 2021), 262.

6 Alfred Adler, *İnsanı Tanıma* (İstanbul: Sayfa Yayınları, 2011), 160.

7 Behlül Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi* (Sonçağ Akademi: Ankara, 2020), 139-140.

8 Pekdoğan, “Kişilik Gelişimi”, 263.

sayılmayacak *orijinal* özelliklere sahip olması sağlıklı bir kişilikte aranan diğer özelliklerdir.⁹

Kişilik ve onun gelişimi psikoloji ilminin üzerinde ehemmiyetle durduğu konulardandır. Psikologlar kişiliği etkileyen kalıtımsal ve çevresel unsurları incelemiş ve bu unsurlardan hangisini ön plana aldıklarına göre farklı kişilik gelişim kuramları oluşturmuşlardır. Örneğin Freud kişilik kuramında cinsellik dürtüsünü ve çocukluk yıllarını ön plana çıkarırken Adler sosyal çevrenin insan kişiliği üzerindeki etkisine vurgu yapmakta, Jung ise bireyin sosyal çevresi ile uyum sağlamaya yönelik geliştirdiği tepkilere odaklanmaktadır.¹⁰ Her ne kadar farklı etmenleri ön plana çıkarsalar da psikologlar kişilik inşasının bir süreç gerektirdiği ve yaşamın ilk yıllarının kişilik gelişimi üzerinde rolünün önemli olduğu hususunda hemfikirdirler.¹¹

Jung'a göre kişilik yaşam boyu gelişimini ağır adımlarla sürdüren bir tohumdur. Kişiliğin üç temel vasfı, *kesinlik*, *bütünlük* ve *olgunluk* yaşam serüveni içerisinde ancak yetişkinlikte kazanılan özelliklerdir. Zira kişiliğin kazanılması biyolojik, sosyal ve manevi yönleriyle koskoca bir ömre ihtiyaç duyan uzun bir süreçtir. İnsanın kendinde var olan özelliklerini en üst düzeyde gerçekleştirmesi olarak ifade edebileceğimiz şahsiyet inşası ancak bireyin kendisinin gerçekleştireceği bir eylemdir. Dolayısıyla yetişkinlerin kendi gelişimlerini izlemeleri ve desteklemeleri önemlidir. Ancak çoğunlukla çocuklarının terbiyesi ve gelişimine odaklanan ebeveynlerin kendi kişilikleri ile yeterince ilgilenmedikleri gözlenmektedir.¹² Jung'a göre kişilik öğüt ve tavsiye ile gelişme göstermez. Bireyi kişiliğini geliştirmeye iten nedensel bir

9 Habil Şentürk, *Eğitim Psikolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 74-75.

10 Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*, 149-150.

11 Tokur, *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*, 151-158.

12 Carl Gustav Jung, *The Development of Personality*, ed. Gerhard Adler - R. F. C. Hull (New York: Princeton University Press, 1954), 279.

zorunluluğa ve ahlaki karara ihtiyaç vardır. Zira bilinçli olarak ve ahlaki düşünceyle birey kendi yolunu tercih etmediği sürece kişilik gelişmez.¹³ Kişiliğin güçlendirilmesi, sağlıklı ve sağlam bir yapıya kavuşturulması bireyin güçlü bir motivasyonla ortaya koyacağı bilinçli ve düzenli çabalarına bağlıdır.

Şahsiyet ve Din İlişkisi

Şahsiyet doğuştan getirilen olumlu ve olumsuz tüm özellikler ve bireyin dışında ona etki eden çevresel faktörlerin etkileşimi ile süreç içinde inşa edilmektedir. Bu süreçte bireyin kendisini tanıması, güçlü ve zayıf yönlerini iyi analiz etmesi ve daha iyiye ulaşma hususunda çaba göstermesi gerekmektedir. Tüm bunların gerçekleştirilmesinde dinin önemli bir rolü vardır. Çünkü din bireyin ahlakını şekillendiren bir yapıya sahiptir. Din bireyin yüce bir varlıkla kurmuş olduğu ilişki olması sebebiyle yalnız onun manevi dünyasını şekillendiren bir olgu değildir. O aynı zamanda insana iyi ile kötü, doğru ile yanlış gibi ahlaki yargıları geliştirmesinde, toplumsal ilişkilerini düzenlemesinde de yol gösteren bir kurumdur. Bireye kendisi, fiziksel ve sosyal çevresi ile ilgili verdiği öğüt ve tavsiyelerle sağlam bir kişilik kazanmasında da rehberlik etmektedir. İnsanın varlık olarak gerçekliği, diğer varlıklar arasındaki konumu ve sorumlulukları hususunda ona kılavuzluk eden din şahsiyet gelişiminde önemli bir kaynaktır.¹⁴

Kur'an'da Allah Teâlâ insanın yaratıcısı olarak onu üstün özellikleri ve zaaflarıyla birlikte kendisine tanıtmaktadır. Kut-sal kitabımızda insanın cismanî özelliklerinden söz edildiği gibi ruhanî yönlerine de vurgu yapılmaktadır. İlk insan olan Hz. Âdem'in yaratılışı, bir insanın anne rahminde geçirdiği

13 Jung, *The Development of Personality*, 284.

14 Emre Dorman, *Teolojik ve Felsefi Açından Din Ahlak İlişkisi* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2019), 10-16.

aşamalar¹⁵, sahip olduğu duyular¹⁶ Kur'an'da birçok ayette dile getirilmiş ve onun Allah tarafından yaratılan üstün bir varlık olduğu hatırlatılmıştır. Dünyaya yeryüzünde Allah'ın halifesi olma görevi¹⁷ ile gönderilen insanın dünyadaki yaşamı çeşitli sıkıntılarla ve doğasında barındırdığı birtakım olumsuz özelliklerle¹⁸ mücadele etme ile geçmektedir. Kur'an'da bu durumu sıklıkla hatırlatan Yüce Allah, insanın aklına ve vicdanına kulak verip, nefsinin hevâ ve heveslerinden uzak durmasını istemektedir.¹⁹

Birey ile çevresi arasındaki etkileşimle gerçekleşen şahsiyet gelişiminde örnek alınabilecek olumlu rol modellerin bulunması önemlidir. Zira kişilik gelişiminde içsel uyarılar kadar dışsal uyarıların da etkisi söz konusudur.²⁰ Kur'an'da Allah Teâlâ'nın hoşuna giden şahsiyet özelliklerinden ve övülen şahsiyetlerin davranışlarından söz edilerek inanan insanlara bir ideal şahsiyet örneği sunulmaktadır.²¹ Örneğin verdiği sözü tutan, sahip olduklarını paylaşan, hesap gününden çekinen²², iffetini koruyan, doğru şekilde şahitlik eden kimseler²³ Kur'an'da övülmüştür. Tahammülsüzlük, paylaşımcı olmama, cimrilik, nankörlük²⁴

15 Sâd, 38/71-76; Âl-i İmrân, 3/59; Hac, 22/5; Mü'minûn, 23/12-15; Zümer, 39/6; Mü'min, 40/67; Fâtır, 35/11; Necm, 53/45-46; Vâkıa, 56/57; Mürselât, 77/20-23; Alak, 96/1-2.

16 İnsân, 76/1-3; Mü'minûn, 23/78; Secde, 32/9.

17 Bakara, 2/30.

18 Hüd, 11/9-10; Yûsuf, 12/53; Mü'minûn, 23/78; Kıyâmet, 75/20.

19 Nisâ, 4/135; A'râf, 7/176; Furkân, 25/43; Bakara, 2/171; En'âm, 6/126, 151.

20 Pekdoğan, "Kişilik Gelişimi", 260.

21 Hüseyin Emin Sert, "Kur'an Açısından İdeal İnsan Portresi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 113-126; Adem Çelik, *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 89-105.

22 İnsân, 76/7-10.

23 Meâric, 70/29-33.

24 Meâric, 70/19-21; Nisâ, 4/37.

gibi kişilik özelliklerine sahip olanlar ise yerilmektedir. Ayrıca Kur'an'da ortaya konan ideal şahsiyetlerin ahiretteki durumuna değinilerek ve onların orada kavuşacakları nimetler anlatılarak müminlere iyi insan olma yolunda ihtiyaç duydukları motivasyon da sağlanmaktadır.²⁵ Hz. Peygamber Allah Teâlâ'nın emir, yasak ve öğütlerinin doğru bir şekilde anlaşılması ve hayata geçirilmesi için Kur'an'ın ayetlerini açıklamış, tutum ve davranışları ile Müslüman şahsiyetinin en güzel temsili olmuştur. Bu sebeple her konuda olduğu gibi sağlam bir şahsiyet inşa etmede de Hz. Peygamber en güzel örneklige sahiptir. Onun gerek vahiy öncesinde gerekse vahiy sonrasında ortaya koymuş olduğu ilkeli yaşam, içinde bulunduğu toplumun yanlış âdetlerine karşı göstermiş olduğu mücadeleye doğru yolu arayan insanlara her çağda yol gösterici niteliktedir. Bu hususta Allah kendi rızasına ve ahiret mutluluğuna ulaşma emeli taşıyanlara Hz. Peygamber'i örnek almalarını öğütlemektedir.²⁶

Hz. Muhammed'in rol modelliği yanında Kur'an'da yaşamlarından kesitler sunulan peygamberlerin de karakteristik özellikleriyle örnek şahsiyetler olarak sunulduğu görülmektedir. Hz. Eyüp'ün (as) sabrını²⁷, Hz. Yusuf'un (as) iffet ve merhametini²⁸, Hz. İbrahim'in (as) teslimiyet, tevekkül²⁹ ve hikmetini³⁰, Hz. Nuh'un (as) azim ve kararlılığını³¹ bu duruma örnek vermek mümkündür. Peygamberler bu özellikleri ile Kur'an'da övülmüş ve hatırlanmaya değer oldukları ifade edilmiştir. Müminlerden Kur'an'da anlatılan peygamber kıssalarından ders çıkarmaları

25 İnsân, 76/11-22.

26 Ahzâb, 33/21.

27 Sâd, 38/44.

28 Yusuf, 12/23, 51; Yusuf, 12/92.

29 Bakara, 2/131; Sâffât, 37/84; Mümtehine, 60/4.

30 Enbiyâ, 21/51; Nisâ, 4/54.

31 Yunus, 10/71.

ve bu üstün özelliklere sahip olmaya çalışmaları istenmiştir.³² Peygamberlerin yolundan gitmeyen kavimlerinin hazin sonları hatırlatılarak aksi istikamette bir gidişatın sonundaki hüsrana işaret edilerek ikazda bulunulmuştur.³³

Şahsiyetin gelişiminde doğuştan getirilen özellikler kadar aile ve sosyal çevre ile kurulan ilişki ve bu ilişkiden doğan tecrübelerin de önemi büyüktür.³⁴ İnsanın kişilik inşası sürecinde ilk rol modelleri ebeveynleri ve yakın akrabaları olmaktadır. Dolayısıyla bireyin içine doğduğu aile ortamında büyüklerin şahsiyet özellikleri taklit edilerek hayat boyu devam edecek olan sürecin temelleri atılmaya başlanmaktadır. Olumlu rol modellerin olduğu bir ailede yetişen bireyin bu süreci daha sağlıklı ve bilinçli gerçekleştirme imkânı varken aile içi ilişkilerin zayıf olduğu ve olumlu rol modellerin eksik olduğu bir ailede yetişen birey için bu sürecin sıkıntılı ve bilinçsiz devam etmesi olasıdır.³⁵ Bu bakımdan dinimiz, aile kurumuna büyük önem vermiş, sağlıklı yuvaların kurulmasını teşvik edici hükümler ortaya koymuştur. Ayrıca ebeveynlik vazifesinin ehemmiyeti vurgulanmış, Allah'ın emanetleri olarak görülen çocuklara verilecek terbiyenin en kıymetli miras olduğu bildirilmiştir.³⁶

Şahsiyet gelişiminde bireyin ailesi ve yakın çevresi kadar toplumsal şahsiyet³⁷ olarak da adlandırılacak sosyal değer ve normların, toplumsal alışkanlıkların da önemli etkileri vardır.

32 Mümteherine, 60/4.

33 Hüd, 11/89.

34 Musa Bilgiz, "Kişiliğin Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 129-148.

35 Osman Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 13-14.

36 Tirmizi, Birr, 33.

37 Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış* (Ankara: Say Yayınları, 2016), 285.

Bu norm ve alışkanlıkların oluşmasında da dinler ve gelenekler büyük rol oynamaktadır. Dinimiz, Müslüman toplumların en karakteristik özelliklerinin adalet olmasını arzu etmiş, Kur'an'da sık sık adaleti ayakta tutmanın önemine değinilmiştir.³⁸ Ayrıca toplumda iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran şahsiyetlerin bulunması emredilerek³⁹ bireyin sağlam bir şahsiyet gelişmesini destekleyici bir sosyal atmosferin oluşması hedeflenmiştir.

Sağlıklı bir kişilikte aranan *bütünsellik* özelliğine kavuşmada da bireyin benimsemiş olduğu dinin etkisi büyüktür. Zira din kişiliğe yön veren esas tutum ve değerlerin belirlenmesini sağlayarak bireyin duygu ve davranış olarak bütüncül bir yapıya kavuşmasını desteklemektedir.⁴⁰ İman eden kişinin hayatın her alanında duygu ve davranışlarını inandığı varlığın rızasına uygun hâle getirmesi, fitratındaki olumlu özellikleri geliştirmesi, olumsuz yönleri ise terbiye etme çabası içerisinde olması kişiliğin benimsenen inanç ekseninde bütüncül bir yapıya kavuşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla güçlü bir imana sahip olan bireylerin bu inançları ile uyumlu ve kendi içinde tutarlı, dengeli bir kişilik yapısına sahip olmaları söz konusudur.⁴¹

Bireyin sağlıklı bir kişiliğe sahip olduğunun önemli göstergelerinden biri de özerk olabilmesi, kendi seçimlerini yapabilecek güçlü bir iradeye sahip olmasıdır. Özellikle yetişkin bireylerin diğer fertlerin emir ve yönlendirmeleri ile hareket etmemeleri, eleştiri süzgecinden geçirilmeyen fikirlerin ardına düşmemeleri sağlam bir şahsiyete sahip olmanın işareti olarak kabul

38 Mâide, 5/8; Nisâ, 4/58; Nisâ, 4/127; En'âm, 6/152.

39 Âl-i İmrân, 3/104; Tevbe, 9/71; Lokmân, 31/17.

40 İsa Ceylan, "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi", *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/2 (2019), 64.

41 Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, 79-80.

edilmektedir.⁴² Din insana doğru ile yanlışı bulması için akıl ve irade verildiğini vurgulayarak kişisel sorumluluğunu hatırlatmaktadır.⁴³ Ayrıca Kur'an'da atalarının dinine körü körüne bağlananlar eleştirilmekte, hakikati aramada taklitten kaçınma ve kişisel sorumluluk alma cesareti gösterme teşvik edilmektedir.⁴⁴ Gerçeği arama cesareti göstermede Hz. İbrahim'in (as) duruşu Kur'an'da bir örnek olarak sunulmakta ve övülmektedir. O ailesi ve sosyal çevresi tarafından kendisine hakikat olarak sunulan şeyleri tenkit edebilme, aklını ve iradesini kullanarak doğru yolu arama çabası gösterme konusunda müminlere örnek gösterilmektedir.⁴⁵

Bireyin dengeli bir kişilik yapısına kavuşmasında inancın dışı vurumu olan ibadetlerin de şahsiyet gelişimindeki katkılardan söz etmek gerekir. İnanılan yüce varlığa saygı ve bağlılık ifadesi olarak yerine getirilen ibadetler bireyin yaşamını düzene sokmasında, manevi yönden doyuma ulaşmasında ve suçluluk gibi olumsuz duyguların yıkıcı etkisinden kurtulmasında önemli işlevler yerine getirmektedir. İbadetlerin bilinçli bir şekilde yerine getirilmesi şahsiyetin gerek iç gerek de dış yönlerini geliştirmektedir. Başka bir ifade ile samimiyetle gerçekleştirilen ibadetler bireye hem inanılan yüce varlıkla daha güçlü bir bağ kurma imkânı vermekte hem de diğer insanlarla inancın öngördüğü saygı, barış ve hoşgörü çerçevesinde ilişkiler geliştirmesinde destek olmaktadır.⁴⁶

42 Hasan Mahmud Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali* (İstanbul: Han Neşriyat, 1983), 17.

43 Kehf, 18/29; Bakara, 2/256.

44 Bakara, 2/170.

45 Zuhruf, 43/26; En'am, 6/74-81; Meryem, 19/42.

46 Habil Şentürk, "İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 226-229.

Din, insan yaşamının her alanına nüfuz eden güçlü etkisi sebebiyle kişiliğin inşasında önemli bir faktör olmakla birlikte kişilik ve din arasındaki ilişki karşılıklıdır.⁴⁷ Din ortaya koyduğu emir, yasak ve öğütlerle kişilik özelliklerinin gelişmesine etki eden önemli bir olgu olmakla birlikte, bireyin sahip olduğu kişilik özellikleri de dinin anlaşılma ve yaşanma biçimini etkilemektedir. Aynı dini benimsemekle birlikte bireylerin sahip oldukları duygu durumlarının, bu duyguları ifade etme ya da kontrol etme biçimlerinin ve doğuştan getirdikleri eğilimlerinin farklı olması farklı dindarlık tipleri geliştirilmesine sebep olmaktadır.⁴⁸

Kişilik ve dindarlık arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar kişilik özellikleri ile dindarlık boyutları arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Batıda yapılan çalışmaların çoğunluğunda kişiliğin uyumluluk, sorumluluk ve işbirlikçilik yönleri ile dindarlığın inanç, ibadet ve etki boyutları arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ortaya koyulmaktadır. Ülkemizde yapılan benzer çalışmaların tümünde kişiliğin sorumluluk boyutu ile dindarlık ilişkili bulunurken bazı çalışmalarda da uyumluluk boyutu ile dindarlık arasında pozitif yönlü ilişki tespit edilmiştir.⁴⁹

Kişilik konusunu modern psikolojinin merkezi konusu hâline getiren Allport'a göre her bireyin dinî tavrı birçok özelliği itibarıyla başkalarının dinî tavrından farklıdır ve bireyin bu dinî gelişimi bedensel ve psikojenik ihtiyaçları, rasyonel açıklama arayışı, çevresindeki kültüre verdiği cevap ve elbette karakteri ve zihinsel kapasitesi tarafından yönlendirilmektedir. Çok farklı kökenlere sahip olan dinî duygunun bireylerin yaşamı üzerindeki etkisi de kişiden kişiye değişmektedir. Dinî duygular, kişiliğin

47 Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, 79.

48 Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 122.

49 Ayşe Şentepe - Metin Güven, "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2016), 40.

gelişimi en karmaşık olan bölümünü oluşturmaktadır. Özetle ifade etmek gerekirse kişisel özellikler dinî tecrübenin çeşitlenmesini sağlamaktadır.⁵⁰

Farklı kişilik yapısına sahip olmaları sebebiyle bireylerin dinî yönelimleri çeşitlendiği gibi aynı kişinin dinî eğilimleri de yaşamın farklı dönemlerinde değişiklikler göstermektedir. Zira kişilik hem durgunluk (kararlılık) hem de değişim boyutlarıyla karmaşık bir yapıya sahiptir. Bireyin kişiliği belli ölçüde değişmez tutarlı bir yapıya sahip olmakla birlikte çevresel faktörlerin değişimine paralel olarak kişilik yapısında da değişimler gerçekleşmektedir.⁵¹ Özellikle içinde bulunulan gelişim dönemi ve bu dönemde kişilikte meydana gelen değişimler, bireyin din algısı ve dinî yaşantısında da farklılaşmalara yol açmaktadır. Başka bir ifade ile yaş, bireysel tecrübe, büyüme ve gelişme ile kişilik yapısında değişimler gerçekleştiği gibi dinî gelişimde de paralel bir değişim serüveni yaşamaktadır. Çocukluk dönemi ile yaşlılık dönemi arasındaki süreçte din algısında da önemli farklılıklar meydana gelmekte ve bu iki dönemdeki din algısındaki ortak yönler oldukça azalmaktadır.⁵² Hz. Peygamber de tebliğ vazifesini yerine getirirken bu hususu dikkate almıştır. Muhatablarının yaşını, sosyal statüsünü, eğitim durumlarını göz önünde bulundurmuş, konuşacağı hususlarda kullanacağı dili ve konunun çerçevesini muhatabının duygu ve düşüncelerine göre belirlemiştir.⁵³ Onun izlemiş olduğu bu yol, şahsiyet inşasında bireye eğitimle destek olacak ebeveynler ve eğitimciler açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

50 Gordon W. Allport, *Birey ve Dini* (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 21-46.

51 Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi* (Ankara, 1995), 82.

52 Turan, *Kişilik ve Dindarlık*, 122-124.

53 Necmeddin Şeker, "Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in (a.s) Konuşma Üslubu ve Adabı", *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/11 (2011), 118-119.

Sonuç olarak dinler ortaya koymuş oldukları emirler ve yasaklar, ahlaki ilkeler, ibadetler ve dinî ritüeller ile bireyin manevi gelişimine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Samimiyetle benimsenen ve pratiğe dönüşen dinî inançlar bireyin kendisini ve içinde yaşadığı evreni daha iyi tanmasına ve anlamlı bir hayat sürmesine destek olmaktadır. Din, insanın gerek bu dünyadaki yaşamında ihtiyaç duyduğu rehberliği sunmakta gerekse de ölüm sonrasına ilişkin bilinemezliği ortadan kaldırarak insanın korku ve merakını gidermektedir. Dinin yaşamı ve ölümü kuşatıcı bütüncül rehberliğine gönülden bağlanan bireyler, güçlü ve sağlam bir şahsiyet geliştirme hususunda ihtiyaç duydukları ahlaki değerlere de içsel motivasyona da kavuşmaktadırlar. Bununla birlikte dinî öğretilerin bireye sunduğu ahlaki ilkeleri anlama ve uygulama biçimleri, iyiye ve güzele ulaşmadaki motivasyon dereceleri sahip oldukları kişilik özelliklerine göre farklılık arz etmektedir.

Kaynakça

- Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma*. İstanbul: Sayfa Yayınları, 2011.
- Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. Ankara: Elis Yayınları, 2014.
- Altunköprü, Tuncel. *Şahsiyet ve Karakter Analizi*. İstanbul: Hayat Yayınları, 2022.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2023.
- Bilgiz, Musa. "Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006), 129-148.
- Ceylan, İsa. "Kişilik Gelişimi Din İlişkisi". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Dergisi* 2/2 (2019), 50-72.
- Çamdibi, Hasan Mahmud. *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*. İstanbul: Han Neşriyat, 1983.
- Çelik, Adem. *Dini Değerler Bağlamında Kişilik Gelişimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Dorman, Emre. *Teolojik ve Felsefi Açından Din Ahlak İlişkisi*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2019.

Fromm, Erich. *Özgürlükten Kaçış*. Ankara: Say Yayınları, 2. Baskı., 2016.

Hökelekli, Hayati. "Şahsiyet". *DİA*. 38/297-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Jung, Carl Gustav. *The Development of Personality*. ed. Gerhard Adler - R. F. C. Hull. New York: Princeton University Press, 1954.

Kara, Osman. "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/25 (2012), 1-24.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.

Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara, 1995.

Pekdoğan, Serpil. "Kişilik Gelişimi". *Eğitim Psikolojisi*. ed. Serpil Pınarcık Sakaryalı. 257-285. Ankara: Eğiten Kitap, 2021.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.

Sert, Hüseyin Emin. "Kur'an Açısından İdeal İnsan Portresi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2002), 113-126.

Şeker, Necmeddin. "Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hz. Muhammed'in (a.s) Konuşma Üslubu ve Adabı". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/11 (2011), 111-128.

Şentepe, Ayşe - Güven, Metin. "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2016).

Şentürk, Habil. *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.

Şentürk, Habil. "İbadetin Mahiyeti ve Şahsiyet Gelişimindeki Fonksiyonu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985), 223-229.

Tokur, Behlül. *Klasik ve Güncel Konularıyla Din Psikolojisi*. Sonçağ Akademi: Ankara, 2020.

Turan, Yahya. *Kişilik ve Dindarlık*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

İNSANIN YARATILIŞI VE KEMALE YOLCULUĞU: BALÇIKTAN ALLAH'IN HALİFELİĞİNE

Doç. Dr. Esmâ ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Allah insanı kurutulmuş bir çamurdan/balçıktan yaratmış, sonra ona ruhundan üflemiş ve bu ruh ile onu kendine halife kılarak şerefli bir varlık konumuna yükseltmiştir. Bu çift kutuplu hâliyle insan; bir yönüyle balçığa, durağanlığa ve düşkünlüğe meyilli, diğer yönüyle yükselmeye ve yücelere tırmanmaya eğilimlidir. İnsan balçığın mı yüceliğini mi peşinden gidecektir? Onun bu seçimi kulluktaki durumunu belirleyecektir. Dahası kendisine tanınan özgürlük ve seçme hakkıyla beraber yüklendiği Allah'ı yeryüzünde temsil görevi, sadece kendisine değil, etrafındaki tüm varlıklara da sorumlu olma zorunluluğunu beraberinde getirecektir.¹ İnsanın omuzlarına yüklenen bu ağır sorumluluk, iradesini fitrata uygun bir şekilde kullanmasını, kulluk görevini Allah'ın istediği şekliyle yerine getirmesini, tercihlerinde iyi, güzel ve hayırlı olana yönelmesini ve dolayısıyla da gerçekten Allah'ı temsil eden bir insan olma çabasını gerektirir. Bu bağlamda, şayet insan kendi mertebesine ait vasıfları temsil edecek hâle gelirse o zaman varoluş çemberini tamamlayacak yani kemale erecektir. Kemale ermekse Türkçedeki yaygın kullanımıyla “adam olmak” ama aslında “âdem olmak” yani “insanlığın gereğini yerine getirmek” demektir. Dolayısıyla “Hz. İnsan” de-

1 Ali Şeriatî, *İnsan*, çev. Şamil Öcal (Ankara: Fecr Yayınları, 2003), 8-12.

nildiğinde kastedilen, bu mertebenin hakkını vermiş örnek kişidir. Tasavvuf ve irfan geleneğimizde bu ifadenin karşılığı ise “İnsan-ı Kâmil”dir.²

İnsan-ı kâmil düşüncesi, insanın Allah ve kâinatla olan ilişkisinde önemli bir basamak olması bakımından tasavvufun üzerinde önemle durduğu konulardan birisidir. Sûfiler insan-ı kâmil anlayışlarına temel olarak Kur’an-ı Kerim’de ayetlerde işaret edilen Hz. Âdem’in halifelik görevi³, ona isimlerin öğretilmesi⁴, en şerefli varlık kılınması⁵, göklerde ve yerde olan her şeyin emrine verilmesi⁶, ahsen-i takvim üzere yaratılması⁷ gibi hususları dayanak gösterirler.⁸

Tasavvuf tarihinde şimdiye kadar tespit edilenler doğrultusunda, bu düşüncenin ilk kez Câ’fer es-Sâdık (öl. 148/765) tarafından “Allah’ın her şeyden önce yarattığı nur Hz. Muhammed’in nûrudur. Allah’ın yarattıkları içinde ilk vücûd verdiği Hz. Muhammed’in zerreleridir. Ve kalem’in ilk nakşettiği Lâ ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah’tır.”⁹ şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Daha sonra erken dönem sûfilerinden Bâyezîd-i Bistâmî (öl. 234/848?) kavramı “el-kâmilü’t-tâm” nitelemesiyle¹⁰ kâmil mümin karşılığında kullanmış, İbnü’l-Arabî’den itibaren bu nazariye insan-ı kâmil terimiyle ifade edilmiştir.

2 Dücâne Cündioğlu, *Hız. İnsan* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2017), 60-61.

3 *Kur’an Yolu* (Erişim 17 Mayıs 2019), Bakara, 2/30.

4 Bakara, 2/31.

5 İsrâ, 17/70.

6 Câsiye, 45/13.

7 Tîn, 95/4.

8 Mehmed S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *DİA* (Erişim 17 Mayıs 2024).

9 Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâbu’t-Tavâsin* (İstanbul: Fatih Yayınevi, 1976), 66.

10 Abdülkerim bin Hevâzin bin Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmud-Mahmud bin Şerîf (Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.) 2/419.

İnsan-ı Kâmil Düşüncesine Ontolojik Bir Bakış

İnsan-ı kâmil düşüncesi, ontolojik bir perspektiften İbnü'l-Arabî'nin varlık mertebeleri üzerine kurduğu felsefi temeller çerçevesinde ele alındığında daha kapsamlı bir şekilde anlaşılabilir bir nazariyedir. İbnü'l-Arabî'nin sisteminde varlık zincirinin ilk halkasını “La Taayyün” mertebesi oluşturur. Bu mertebede mevcut bulunan yalnızca Allah'tır. O “Mutlak Vücüd” olarak da adlandırılır. Mutlak Vücüd birken ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürerek varlık alanına çıkmaya başlar. Gerçek yaratılış eylemi “Hakikat-i Muhammediyye” olarak adlandırılan mertebeden sonra meydana gelir. Bu mertebeye verilen isimlerden biri de insan-ı kâmil mertebesidir.¹¹

İbnü'l-Arabî, varoluşu Allah'ın sıfat ve isimlerinin hakikatlerinin bir açılımı olarak tanımlamaktadır. Onun düşünce dünyasında Allah, önce âlemi ruhsuz bir ceset ve cilasız bir ayna şeklinde yaratmıştır. Sonsuz isimlerinin hakikatlerini her şeyi kuşatan bir varlıkta görmek isteyince bu varlık insan olmuş ve böylelikle insan, âlemin ruhunu ve aynanın cilasını teşkil etmiştir.¹² İnsan âlemin ruhuyken âlem de bu ruhun bedenidir. Dolayısıyla onun nezdinde kâinat aslında büyük insandır (İnsan-ı Kebir). İnsan, âlemin cisminde üflenen ruh mesabesindedir.¹³ Nasıl ki ölüm ruhu bedenden ayırınca ruhsuz ceset hareket dahi edemez hâle gelirse onun gibi âlemin de varlığı ancak insanın var oluşuyla anlamlıdır. Yeryüzünde son insan ölünce bu âlemin

-
- 11 İsa Çelik, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010), 78; Mahmut Erol Kılıç, İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA* (Erişim 17 Mayıs 2024).
  - 12 Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 1/61; Osman Nuri Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 20.
  - 13 Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, 28; Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/62.

de ölümü gelmiş olacaktır. Ancak burada belirtmek gerekir ki İbnü'l-Arabî'nin insandan kastı, Allah'ın halifelğe layık gördüğü, isim ve sıfatlarının tamamının kendisinde tecelli ettiği varlıktır. Âlemde diğer varlıklarda tekil olarak tecelli eden isimler, mezkûr insanda bütün olarak tecelli etmiştir. Bu özelliğiyle o, sadece âlemdeki diğer varlıklardan değil, aynı zamanda meleklerden de üstün bir konuma yükselmiştir. Her insan Allah'ı hakıyla bilebilme imkânına sahiptir ancak kendisinde mevcut bu bilgiyi işler hâle getiren sadece insan-ı kâmilidir.

Muhammedî Hakikat

İbnü'l-Arabî'nin düşünce sisteminde insan-ı kâmil şeklinde sınıflandırılan insanlar; peygamberler, veliler ve özelde ise Hz. Peygamber'dir.¹⁴ Hz. Peygamber Hakk'ın ilk halifesidir. İbnü'l-Arabî onun diğer insanlar arasındaki konumunu “Muhammedî Hakikat”¹⁵ tabiriyle dile getirir. Buna göre Hz. Muhammed, varlığın hakikatlerini kendi bünyesinde toplayan, Allah'ın tecelli ettiği en yetkin varlık ve insan-ı kâmilin en özel anlamıyla temsilcisidir. O, âlemin yaratılış kaynağı ve aslıdır. Allah her şeyden önce Hz. Peygamber'in nurunu yaratmıştır. Bütün peygamber ve veliler ilimlerini O'ndan almış olduklarından, onlar bir bakıma “halifenin halifeleri” olarak kabul edilirler.¹⁶ İbnü'l-Arabî'nin bu yaklaşımı, İslam düşüncesinde ve tasavvuf özelinde Hz. Muhammed'in merkezî rolünü ve manevi liderliğini vurgulayan güçlü bir örnektir.

14 Ebu'l-Âla Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000), 10.

15 Suad el-Hakîm, *el-Mücemu's-Sûfî el-Hikmetu fî Hudûdil'-Kelime* (Beirut: Dendere, 1401/1981), 347.

16 Muhammed bin Ali İbn Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* (b.y.: Müessesetü Âli'l-Beyt li-İhyâit-Turâs, ts.), 1/136; Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, 172.

Bilindiği üzere peygamberler, marifetullaha giden yolda Allah ile insan arasında aracı konumunu üstlenmişlerdir. Her bir peygamber, bulunduğu merteye ölçüsünde marifetullahı diğer insanlara yansıtmıştır. Peygamberler arasındaki bu farklılığın en temel sebebi onların Feyz-i Akdes'e yansıyan kabiliyetleridir.¹⁷ Bu manada Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusu olarak varlığın mührüdür. Peygamberlerin her biri ondaki toplu kemalatin tek bir yönünü temsil etmektedir. Hz. Âdem beşerin babası (Ebu'l-Beşer), bedenlerin babası (Ebu'l-Ecsâd) ve büyük baba (Vâlid-i Kebîr); Hz. Peygamber ise insani hakikati teşkil etmesi münasebetiyle ruhların kaynağı (Ebu'l-Ervâh) ve en büyük baba (Vâlid-i Ekber) kabul edilir. Dolayısıyla Hz. Âdem, Hz. Muhammed'in sahip olduğu içkin kemalatin insan suretinde tahakkuk ettiği ilk şahıstır. Hz. Âdem'e öğretildiği bildirilen ilâhî isimler, bu isimleri toplu bir şekilde barındıran Muhammedî kaynaktan Hz. Âdem'e açılmıştır.¹⁸ Aralarındaki temel fark, Hz. Âdem'e eşyanın isimlerinin öğretilmesi, Hz. Muhammed'e isimlerin yanı sıra manalara vukufiyet sırrının da verilmesidir.¹⁹ Hz. İsa'ya gelince o, "Ruhullah" olması itibarıyla Muhammedî hakikatin ruhu sayılmıştır. İlahi isimlerden bâtın isminin mazharı altındaki Hz. İsa'nın doğumu bu ismin hükmünün gereklerini içererek diğer insanlarınki gibi olmamıştır. Bu isme mazhariyetinin diğer bir sonucu ise ölüleri diriltmesidir.²⁰ İdris Peygamber'se el-Bedi' isminin tecellisinin gereği olarak hakim sıfatıyla şifahi ve yazılı

17 Veysel Akkaya, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî'de İdris Peygamber* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 105.

18 İbn Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, 2/86; Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, 169, 171, 174.

19 Zafer Erginli, "İbn Arabî'ye göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, 9/21 (2008), 170.

20 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 3/131-132; Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, 181, 199.

hikmetleri insanlığa miras bırakan kişidir.²¹ Son peygamber olarak Hz. Peygamber'in beşerî suretiyle zuhur etmesi, varlığın mührü olduğu gibi peygamberlerin de mührü ve sonuncusu olmasına sebebiyet vermiştir. Hz. Muhammed'in varlık içindeki bu vasfı; kumaş tüccarının kumaşları dürüp deposuna kaldırmasına benzer. Nasıl ki tüccar ilk olarak dürüp kaldırdığı kumaş topunu en son ortaya çıkarıp sergilerse Allah da ilk olarak yarattığı Hz. Muhammed'i varlık âleminde son peygamber olarak görevlendirmiştir. Bu minvalde Hz. Muhammed varlık olmak bakımından ilk ancak zuhur bakımından sondur.²²

Diğer taraftan Hz. Muhammed "Kün/Ol!" ilahi kelimesinin muhatabıdır. İbnü'l-Arabî bu düşüncesini varlığı bir ağaca benzeterek somutlaştırır. Buna göre varlık ağacında ilki sağda, diğeri solda ve üçüncüsü de ortada olmak üzere üç dal bulunur. Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul edenler sağ dal ehlidir. Onlar İslam'ın getirdiği dinî hükümlerle amel etmiş gruptur. "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. O peygambere inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler." ayeti²³ bu zümreyi işaret eder. Ortadakiler sâbikûn- öne geçenler şeklinde nitelendirdiği, Hz. Muhammed'e yakınlık kesbeden ve onun katında bulunma nimetine sahip olanlardır. "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraber-

21 Akkaya, Şeyh-i Ekber İbn Arabî'de İdris Peygamber, 189.

22 İbnü'l-Arabî, Şeceretü'l-Kevn-Varlık Ağacı, terc. Vahdettin İnce (İstanbul: Kitsan Yayınları, trz), 60; Küçük, Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı, 178.

23 Arâf, 7/157.

dirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!” ayeti²⁴ onun bu hükmünün somut delilidir. Sol dal ehli ise Hz. Peygamber’in ruhaniyetinden faydalanmayan, onun peygamberliğini ve getirdiği İslam dinini kabul etmeyenlerdir. Son sınıfın dünyada iken herhangi bir azap görmemelerinin Kur’an’dan delili ise “*Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.*” ayetidir.²⁵ Dolayısıyla varlık ailesi içerisinde iyi veya kötü, Hz. Peygamber’e yakın veya uzak fark etmez, herkes bir şekilde Muhammedî hakikatin rahmetinden payını almıştır.

Varlık ağacındaki en doğru düzgün uzanan dal ise *varlık ağacının meyvesi* veya *varlık sedefinin incisi ve sırrı* sayılan²⁶ Hz. Muhammed’e aittir. Nitekim Cenâb-ı Hak kendisine “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!*”²⁷ buyurmuş, bu emirle Hz. Peygamber takipçilerine de bir yol belirlenmiştir. Bu yolun nihai amacıysa ahlaken kemale ermektir. Şayet Muhammedî hakikat kemale etmek isteyen insanların etrafında döndüğü merkez bir noktaya benzetilecek olursa Müslüman her bir birey, Hz. Muhammed’in ahlakını kendi şahsiyetinde tahakkuk ettirdiği ölçüde bu merkez noktaya yaklaşacak demektir. Bu yaklaşma aynı zamanda insanın kendi hakikatine ulaşması anlamına gelir. Kişi bu makama ulaştığında makamın ünvanını da almayı hak eder ve artık diğer insanlar arasında insan-ı kâmil olarak anılır.²⁸ Kemalatını fiilen gerçekleştiren bu bireyin kalbi ilahi nurun sığıldığı bir arş veya Cenâb-ı Hakk’ın beytullahı hâline gelir.²⁹ Arif olarak da nitelenen bu insanın kalbinin Hak tarafından kuşatılması Allah’ın

24 Nisâ, 4/69.

25 İbnü'l-Arabî, *Şeceretü'l-Kevn-Varlık Ağacı*, 58.

26 İbnü'l-Arabî, *Şeceretü'l-Kevn-Varlık Ağacı*, 65.

27 Hüd, 11/112.

28 Suad Hakîm, *el-Mücemu's-Sûfi*, 161.

29 Küçük, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*, 226-227; Abdülkerim Cili, *İnsan-ı Kâmil*, terc. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 259.

onun kalbine tecellisiyle gerçekleşir. Her şeyden arınarak sadece Allah'a yönelen insan-ı kâmilin kalbi, bu tecelliyle öyle bir genişler ki nihayetinde tüm isimlerin toplayıcısı olan "Allah" ismini sığdırır hâle gelir.³⁰ İnsanın Allah'a dair bilgisi (marifetullah) O'nu bilebilme kapasitesine bağlıdır. Diğer bir deyişle herkes kendi bilgisi kadar Allah'ı tanır. İşte arifin kalbi "Allah" ismini sığdırır hâle gelince tüm esma ve sıfatları kapsayan bir isme vakıf olduğundan Rabbini kâmil manada bilebilme-idrak edebilme özelliğine kavuşur. Tasavvufun hedeflediği nihai nokta da budur.

Kaynakça

Afifî, Ebu'l-Âla. *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*. çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

Akkaya, Veysel. *Şeyh-i Ekber İbn Arabî'de İdris Peygamber*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.

Aydın, Mehmed S. "İnsan-ı Kâmil". *DİA*. Erişim 17 Mayıs 2024.

Cili, Abdülkerim. *İnsan-ı Kâmil*. terc. Abdülazîz Mecdi Tolun, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.

Cündioğlu, Düccane. *Hız. İnsan*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.

Çelik, İsa. *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.

Erginli, Zafer. "İbn Arabî'ye göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)*, 9/21 (2008).

Hakîm, Suad. *el-Müccemu's-Sûfî el-Hikmetu fî Hudûdil'l-Kelime*. Beyrut: Dendere, 1401/1981.

İbn Arabî, Muhammed bin Ali. *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*. 4 Cilt. b.y.: Müessesetü Âli'l-Beyt li-l-hyâit-Turâs, ts.

İbnü'l-Arabî. *Şeceretü'l-Kevn-Varlık Ağacı*. terc. Vahdettin İnce, İstanbul: Kitsan Yayınları, ts.

Kılıç, Mahmut Erol. "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin". *DİA*. Erişim 17 Mayıs 2024.

30 Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 3/5,166.

Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.

Kur'an Yolu. Erişim 17 Mayıs 2019.

Kuşeyrî, Abdülkerim bin Hevâzin bin Abdilmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalîm Mahmud-Mahmud bin Şerîf. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

Küçük, Osman Nuri. *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Hallac-ı Mansûr ve Eseri Kitâbu't-Tavâsin*. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1976.

Şeriati, Ali. *İnsan*. çev. Şamil Öcal, Ankara: Fecr Yayınları, 2003.

the 1990s, the number of people with a disability in the United States has increased from 20 million to 30 million (U.S. Department of Health and Human Services, 1999).

As a result of the increase in the number of people with disabilities, the need for accessible information has become more acute. The Americans with Disabilities Act (ADA) of 1990 (Public Law 101-354) has provided a legal framework for the development of accessible information. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities, and that the information be presented in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA also requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities. The ADA requires that information be accessible to people with disabilities in a format that is accessible to people with disabilities.

PEYGAMBERİN İZİNDE ŞAHSİYET İNŞASI VE ŞAİR

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ
Dicle Üniversitesi Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi

İnsanoğlu bir ağaca benzer. Çocukluk ve gençlikte bahardaki bir fidandır; serpilir, tomurcuklar açar, çiçeklenir. Orta yaşta, yaz mevsimindeki bereketli bir ağaçtır; gölgesi sığınak, meyveleri şifadır. İhtiyarlıkta ise güzden kışa geçen asırlık çınardır; yapraklarını döker, toprağın üstünden ziyade altı ile meşgul olur.

İnsan denilen bu ağacın kökü, gövdesi, dalları ve meyveleri vardır. İnsanın kökü; mazisi ve atalarıdır. Gövdesi; kendisi ve ailesidir. Dalları; çevresi ve içinde bulunduğu toplumdur. Meyveleri ise kendisinden sonra yeni bir ağaç olmaya meyilli çekirdekleri içinde taşıyan çocukları, talebeleri ve ürettiği eserleridir. Şahsiyet ağacının kökü imanın suyu ile beslenerek yeşerir. Gövdesi İslam zemininden güç alarak büyür. Dalları güzel ahlakla serpilir. Meyveleri ise salih amelle lezzet kazanır.

İslam kültüründe iz bırakmış şahsiyetlerin hayat hikâyelerine dikkat edilirse çoğunlukla şu özelliklerin öne çıktığı görülür: İman şuuruyla beslenmiş sağlam bir duruş, İslam zeminine yaslanmış sade bir yaşam, güzel ahlakla donanmış seçkin bir karakter, salih amelle süslenmiş temiz bir fitrat... Böyle şahsiyetler hem yaşarken hem de öldükten sonra üsve-i hasene (güzel örnek) olarak insanlığa ışık tutarlar.

Kâinatın gözbebeği olan Hz. Muhammed Mustafa (sas), yaşayışıyla kâmil bir insanın nasıl olması gerektiğine dair en ideal örnektir. İnsanın şahsiyet inşasında onun izlediği yöntem başlı başına bir araştırma konusudur. Söz gelimi Cahiliye toplumundan her çağın insanına örneklik teşkil eden sahabe neslinin inşası, onun merhamet temelli nebevî terbiye metodunun neticesidir. Zira İslam'ın hayat düsturları ve Hz. Peygamber'in sünneti, Müslüman'ın şahsiyet binasını inşa etmede sağlam bir temel mahiyetindedir.

Peygamber Efendimizin mübarek nazarı, simya misali şirk bataklığında debelenen bir fitratı İslam'ın güzelliklerini tasvir eden hakikat tercümanına çevirir. Zat-ı Risalet aleyhine şiirler söyleyen devrin meşhur isimlerini o müstesna şahsiyetine hayran bırakarak methiye şairi yapar. Söz gelimi Cahiliye Devri'nin önde gelen şairlerinden Ka'b bin Zühayr; başlarda İslam'a azılı bir düşman iken Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetine hayran kalmış ve hiçbir şaire nasip olmayacak bir nimete kavuşmuştur. "Bânet Suâd" ibaresiyle başlayan kasidesini huzurda okuyunca Hz. Peygamber ona hırkasını hediye etmiş ve o şiir *Kasîde-i Bürde* ünvanıyla meşhur olup ebediyet kazanmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Şimdi edebiyatımızda şahsiyetin inşasına dair bazı örnekleri görelim.

Pir-i Türkistân ünvanıyla meşhur olmuş Ahmed Yesevî; teva-zuu, tevekkülü, samimi dindarlığı, çevresindeki müritlere sadece sözleriyle değil hâliyle ve tavırlarıyla örnek olmuş kâmil bir mümindir. Küçük yaşta manevi tecellilere mazhar olması sebebiyle çevresinde dikkat çekmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber'in manevi işaretleriyle Yesî'ye gelen Arslan Baba ismindeki zat, Ahmed Yesevî'nin irşadiyla ilgilenir. Arslan Baba'nın vefatı üzerine devrin en önemli ilim merkezi Buhara'ya gider. Buhara'da almış olduğu maddi ve manevi eğitimin akabinde mürşidi Yûsuf Hemedânî'nin kendisine emanet ettiği irşat postunu gönül rahatlığıyla bir başka

halifeye, yani Abdülhâlık Gucdüvânî'ye teslim ederek memleketi Yesi'ye döner. Yesi'de ilim ve irşat faaliyetlerine yoğunlaşır. Peygamber Efendimizin hatırasına hürmeten onun vefat yaşı olan altmış üçüne geldiğinde dünya ile münasebetini tamamen keser. Tekkesinin avlusunda yerin altına doğru bir çilehane yaptırıp orada sadece ibadet ve zikirle meşgul olur.

Ahmed Yesevî'nin şahsiyet inşası, mürşit kâmillerin desteğiyle başlar ve sonraki dönemlerde kendisinin yüksek karakteriyle tamamlanır. O, maddi açıdan kimseye muhtaç olmamak için tahta kaşık yontup satarak geçimini sağladı. Rivayet edildiğine göre Ahmed Yesevî, gününü üçe bölerdi. Bir bölümünde ibadet, taat ve zikirle meşgul olurdu. İkinci bölümünde talebe ve müritlerine ders verirdi. Günün üçüncü bölümünde ise tahta kaşık ve kepeçler yapıp satarak rızkını temin ederdi. İslam'ın hayat rehberi olan düsturlarını önce kendi hayatında uygular, daha sonra yanındaki dervişlerine irşatta bulunurdu. Bu sebepledir ki her biri darb-ı mesel veya atalar sözü kıymetinde olan "hikmet"leri, o günden bugüne ışık tutmaya devam etmektedir.

Yesevî'nin hikmetleri Kur'an-ı Kerim ve sünnet-i seniyye pınarından beslenerek söylenmiş samimi şiirlerdir. Bir hikmetinde gariplere yardımcı olmayı, ayet ve hadislere göre bir yaşam sürmeyi, rızık konusunda tok gözlü olmayı şöyle öğütlemektedir:

Ümmet olsun, gariplere uyar ol sen,

Âyet ve hadîsi her kim dese, duyar ol sen,

Rızık, nasip her ne verse, tok gözlü ol sen,

Tok gözlü olup şevk şarabını içtim ben işte. (Divân-ı Hikmet, s. 44)

Başka bir hikmetinde ise Hakk'a âşık kulların bu dünyanın fani lezzetlerine meylectmeyeceğini ve dünya derdiyle dertlenmeyeceğini şöyle vurgulamaktadır:

Âşık kullar Hak yâdından uzak değil,
Gerçekten bu dünyaya meyletmez,
Gerçek âşıklar dünya derdini asla almaz,
Ben dahi bu dünyayı koyasım gelir. (Dîvân-ı Hikmet, s. 135)

Şahsiyet binasının tuğlalarını İslam'ın duru pınarından akan su ile karmış kişilerden biri de irfani şiirimizin öncülerinden Yûnus Emre'dir. Yesevî mektebinden de nasip almış olan Yûnus, inancın ahlak ile güzelleştiği örnek bir yaşam öyküsüne sahiptir. Anadolu topraklarında Müslüman Türk beyliklerinin devletleşme sancısı çektiği bir dönemde bu coğrafyayı adım adım gezmiş, söylediği şiirlerle gönüllere inşirah vermiştir. O, davranışlarıyla örnek olan ve söyledikleriyle fiillerini imtizaç etmeyi başarmış samimi bir Müslüman'dır.

Yûnus Emre, çileli bir irşat süreci geçirdikten sonra şeriat temelinde tarikat ve marifeti idrak etmiş, nihayet hakikate ermiştir. Kendisine rehberlik eden Hacı Bektaş Velî ve Tapduk Emre gibi kâmil mürşitler sayesinde asıl kimliğini kazanmıştır. Bu tekâmül sürecinden sonra kalemi coşmuş, hemen her şiirinde Allah aşkını, Peygamber sevgisini ve güzel ahlaki işlemiştir. O, baktığı her şeyde Allah'ın sanat eserlerini görmeye çalışmış:

Aşkın oduna yanayım, derdin suyuna kanayım
Gördüğüm seni sanayım, hayrân olayım bir zamân (Dîvân, s. 225)

diyerek O'nun yeryüzündeki tecellileri karşısında hayret dolu hayranlığını itiraf etmiştir.

Yûnus Emre, şiirlerinde bilcümle İslam'ın güzel ahlak öğretisini terennüm eder. O, mahlukatı Allah için seven, kimseye bilerek kötülük etmeyen, Kur'an-ı Kerim'in düsturlarını ve Peygamber Efendimizin sünnetini yaşam tarzı olarak seçen bir

şahsiyettir. Aşağıdaki mısralar, onun söz konusu prensiplerini güzelce özetleyen örneklerdendir:

*Kimseye düşmân tutmazuz ağıâr dahi yârdır bize
Kanda ıssızlık var ise mahalle vü şardır bize*

*Adımız miskindir bizim, düşmânımız kindir bizim
Biz kimseye kin tutmazuz, kamu âlem yârdır bize*

*Pişrev bize Kur'ân durur, vatan bize Cennet durur
Ol Tamu'yu Hak yandurur, ol gül ü gülzârdır bize*

*Yûnus eydür Allah deriz, Allah ile kapılmışız
Dergâhına yüz tutuban hemân bu ikrârdır bize (Divân, s. 267)*

Günümüz İslam dünyasının işte bu sevgi diline ihtiyacı var. İnsanı ve diğer varlıkları birbirine düşman gören değil, Hakk'ın sanat eserleri olarak gören bakışa ihtiyacımız var. Kişileri ırkına, cinsiyetine, endamına yahut malına mülküne göre değil Allah katındaki duruşuna göre değerlendiren vicdanlı bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Yûnusça söyleyen ve Yûnusça yaşayan sanatkârlara her zamankinden daha çok ihtiyacımız var.

Edebiyat tarihimizde sağlam karakter sahibi şairler sıralaması yapılırsa şüphesiz Mehmed Âkif listenin başındaki yerini alır. Dünyayı kasıp kavuran savaşımlara şahitlik etmiş, insanlık tarihinin kanla yazıldığı karışık zamanları idrak etmiş olan şair, ruhundaki derin ıstırapları şiirleriyle dışa vurmuş dertli bir insandır. Mehmed Âkif'in şiirleri, o zor dönemlerde İslam dünyasının derdiyle dertlenmiş bir Müslüman'ın samimi gözyaşlarıdır. Bu sebeple şair, şiirlerini okuyacak kişinin de hisli bir yüreğe sahip olmasını temenni etmiştir. Zira söylediği şiirlerde tasannu yerine samimiyeti esas almış, aczinin gözyaşları olan eserlerini hisli bir yürekle kaleme almıştır:

*Bana sor sevgili kâri, sana ben söyleyeyim,
 Ne hüviyette şu karşında duran eş'ârım:
 Bir yığın söz ki, samimiyyeti ancak hüneri;
 Ne tasannu bilirim, çünkü, ne sanatkârım.
 Şi'r için "gözyaşı" derler; onu bilmem, yalnız,
 Aczimin giryesidir bence bütün âsânım!
 Ağlarım, ağlatamam; hissederim, söyleyemem;
 Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bizânım!
 Oku, şâyet sana bir hisli yürek lâzımsa;
 Oku, zira onu yazdım iki söz yazdımsa. (Safahat, s. 373)*

Mehmed Âkif, yaşadığı onca badireye rağmen duruşundan zerre sapmamış, kalemini hakikatin emrine vermiştir. Yaşadığı gibi söyleyen, söylediği gibi yaşayan ender şahsiyetlerden biri olmuştur. Söylediği sözün "odun da olsa hakikat olmasına" dikkat etmiştir. Karakterinin en belirgin özelliklerinden biri de verdiği sözlere muhakkak surette riayet etmesi, kendisine tevdi edilen vazifelerde hesabî değil hasbî davranmasıdır. Mehmed Âkif şahsi menfaat peşine düşmeden şevkle milletinin ve devletinin faydasına olacak işlere imza atmıştır. O, tarihimize altın harflerle geçmiş olan İstiklal Marşı'nı kaleme aldıktan sonra takdim edilen ödül ve hediyeleri kabul etmeyip ihtiyaç sahiplerine bağışlayacak kadar tok gözlü, engin gönüllü biridir.

Mehmed Âkif, zor zamanların adamıdır. Amiyane tabirle bir tatlı su Müslüman'ı değildir. İman ettiği değerler uğruna bedel ödemiş, çok sevdiği memleketini terk etmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen vakur ve mütevekkil mümin karakterinden ödün vermemiştir. Yedi düvelin birleşerek üstümüze çullandığı çetin muharebe zamanlarında "Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ, Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ" feryadıyla tüm varlığını İslam ve vatan uğruna feda etmeyi göze almıştır.

Umutsuzluğa kapılmadan “Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var” diyerek savunma hattını perçinlemiş ve yüreği imanla çarpan kahramanlar sayesinde mücadeleye devam edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. “Doğacaktır sana vadettiği günler Hakk’ın” mısraıyla gayret ve cesaretle üzerine düşeni yaptıktan sonra Allah’ın inayetinin geleceğini ve zaferin kazanılacağını müjdelemiştir.

Onu yakından tanıyanlar, şairin samimi bir Müslüman olduğu, mütevazı bir hayat yaşadığı hususunda ittifak ederler. Nitekim fotoğraf arkasına yazdığı bir dörtlüğünde karakterini şöyle ifade eder:

*Rahmetle anılmak... ebediyet budur ammâ
Sessiz yaşadım, kim beni, nerden bilecektir.*

Modern dönem şairlerinden merhum Sezai Karakoç da şahsiyet binasını İslam zemini üzerine inşa etmiş önemli bir mütefekkidir. Anadolu’nun “güneyli çocuğu” ve bir “diriliş işçisi” olan Karakoç, kalemini ve kalemini İslam davası yolunda kullanmıştır. O, tevazuyu en güzel libas olarak giyen sade bir vatandaş, İslâm dünyasının asırlık meselelerine kafa yormuş ve çözüm önerileri sunmuş dert sahibi bir Müslüman, derunî aşkın en fiyakalı mısralarını terennüm etmiş hisli bir şair, geçici problemlerin girdabına kapılmadan siyasi ve içtimai tahliller yapmış bir münevverdir. Onun kitabında vazgeçmek veya ümitsizliğe kapılmak yoktur. Nitekim son konuşmalarının birinde şöyle der: “Şartlar ne olursa olsun, içinde bulunduğumuz durum ne kadar kötü olursa olsun umudumuzu kaybetmememiz lazım. Çünkü biz Müslüman’ız. Müslüman Allah’tan umut kesmeyen insandır. Allah ise her şeye kadirdir. En kötü şartlar içinde de olsak, hiçbir umut kalmamış da olsa Allah onu değiştirir ve bizim hayal bile edemeyeceğimiz bir yere gene getirebilir.”

Merhum Karakoç’un şahsiyet inşasında aile mefhumunun ne denli önemli olduğunu “Çocukluğumuz” adlı şiirinde görüyoruz. O nahif duruşunun altında gizlenen mücadeleci ruhunun, gül

gibi narin aşk cümleleriyle birlikte söz konusu davası ve müca-
delesini olunca kurşun gibi ağırlaşan ifadelerinin arka planında
çocukluğunun izleri vardır. Şahsiyetinin teşekkülünde küçükken
aile ortamında aldığı terbiyenin, yetiştiği muhitin etkisi aşağıdaki
şiiirine bariz bir şekilde yansımıştır:

*Annemin bana öğrettiği ilk kelime
Allah, şahdamarımdan yakın bana benim içimde*

*Annem bana gülü şöyle öğretti
Gül, O'nun, o sonsuz iyilik güneşinin teriydi*

*Annem gizli gizli ağlardı dilinde Yunus
Ağaçlar ağlardı, gök koyulaşırđı, güneş ve ay mahpus*

*Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kırata*

*Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacıdan
Asya'da, Afrika'da, geçmişte gelecekte*

*Biz o atın tozuna kapanır ağlardık
Güneş kaçardı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü*

*Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü
Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman*

Ali olmak bir hedef her çocukta

*Babam lambanın ışığında okurdu
Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık*

*Fetihlerde bayram yapardık
İslâm bir sevinçti kaplardı içimizi*

Peygamber'in günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık Bedir'i, Hayber'i, Mekke'yi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık
(Gün Doğmadan, s. 97-98)

Birbirinden değerli yazı ve şiirleri bir tarafa bırakılsa bile sadece “Çocukluğumuz” şiirinden hareketle Sezai Karakoç'un şahsiyet inşasında ne denli sağlam bir zemine yaslanmış olduğunu rahatlıkla fark ederiz. Allah'ın varlığı ve birliği, sonsuz iyilik güneşi olan Peygamber Efendimizin müstesna şahsiyeti, başta Hz. Ali olmak üzere sahabeler ve İslam büyükleri, İslam tarihinin parlak sayfaları, Yünus Emre'nin şahsiyetinde belirginleşen irfan geleneği, Asya ve Afrika'daki İslam varlığı gibi nice konuyu bu şiirin arka planından çıkarabiliriz.

Kültür ve edebiyatımıza iz bırakmış dört değerli şairin şahsiyetine kısaca temas ettik. Nebevî terbiye metotlarının ışığında şahsiyet binalarını nasıl inşa ettiklerini gördük. Kültürümüzde sağlam karakteriyle öne çıkmış seçkin sanatkârların sayısı elbette bu isimlerle sınırlı değildir. Asr-ı Saadet'ten günümüze kadar binlerce sanatkâr, şahsiyet inşası meselesinde İslam'ın güzel ahlak prensipleriyle donanmış; hâl ve ifadelerini Peygamber Efendimizin söz ve davranışlarına benzeterek güzelleştirmişlerdir. Şuurlu bir iman ve güzel ahlak esaslı bir amel ile İslam dünyasına rehberlik etmiş, eserleriyle insanlığın imdadına yetişmişlerdir.

Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* ismiyle meşhur olmuş *Vesîletü'n-Necât* mesnevisinin yazılış hikâyesinden tutun da Necip Fazıl'ın Çöle İnen Nur'unun telifindeki arka plana kadar birçok örnekte görebileceğimiz gibi Peygamber Efendimizin sanatkârlara şahsiyet inşası konusunda ilham kaynağı ve sağaltıcı bir kaynak olduğunu görmekteyiz. Hayatını İslam'la güzelleştiren ve Peygamber şahsiyetinin ayak izlerini takip eden sanatkârlar, tevhit şuurunu idrak etmemizi sağlayan, fikir ve ideoloji dehlizlerinde yolumuzu aydınlatan yıldızlardır. Onlar tebliğin söz dilinden

ziyade hâl diliyle olduğunu yaşamlarıyla öğreten muallimlerdir. İslam'ın sadece amelden ibaret bir inanç sistemi olmadığını; amelle birlikte, belki ondan önce güzel ahlak ile donanmamız lazım geldiğini fiilleriyle gösteren hakiki Müslümanlardır.

Kaynakça

Ersoy, Mehmed Âkif. *Safahat*. Ankara: TBMM Yayınları, 2021.

Hoca Ahmed Yesevî. *Dîvân-ı Hikmet*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Karakoç, Sezai. *Gün Doğmadan*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2020.

Yünus Emre. *Dîvân*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

İBADETLERİN KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Emine ARSLAN
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İnsan dünya hayatına bazı genetik özelliklerle doğar. Bu özellikler fizikî ve ruhî olarak insanın kişilik ve karakterini oluşturmaya etki eder. Ancak bunlar hiçbir zaman ileride nasıl biri olunacağına garanti değildir. Kişisel ve karakteristik özelliklerimizi, hazırda bulunan hususiyetlerimizin yerleşik hâle gelip gelmeyeceği, uzak yakın sosyal ve kültürel çevremizin bizi nasıl etkileyeceği ile şahsî gayretimiz ve irade gücümüzün kuvveti belirleyecektir. Kişinin Allah'a ve peygambere iman edip Müslüman olmasından sonra Allah'ın mükellef kıldığı ibadetlere muhatap olması kulluktaki samimiyetini gösterme fırsatını sunması açısından bir nimettir. Zira müsellemler bir hakikattir ki insan kusurlardan ârî olarak yaratılmamıştır. İnsanda bulunan nankörlük¹, acelecilik², bencillik³, cimrilik⁴, unutkanlık⁵ ve hırslı olma⁶ gibi nefsanî özellikler Kur'an-ı Kerim'de açıkça zikredilmiştir. İnsanın bu özelliklerini en iyi şekilde bilen Yüce Allah, kulunu yaratıp başıboş bır-

1 Nahl, 16/83.

2 Enbiyâ, 21/37.

3 Hac, 22/11.

4 İsrâ, 17/100, Âl-i İmrân, 3/180, Nisâ, 4/37, Haşr, 59/9.

5 Zümer, 39/8, Yâsîn, 36/77-78.

6 Meâric, 70/19-35.

rakmamıştır.⁷ Ona kulluğunu göstereceği vazifeler yüklerken bu vazifelerin derûnuna taat, sabır, diğerkâmlık, cömertlik, merhamet gibi ahlaki ve karakter gelişimine etki edecek hususiyetleri de eklemiştir. Mümin kişinin Allah'ın kendisinden istediği kişilik ve davranış özelliklerine sahip olmak için çabalaması hayatın gayesini oluşturmaktadır. Bu sebeple salih amel işleyen ihlaslı bir Müslüman, Rabbinin rızasını kazanmak için daimî bir gayret içinde olacaktır. Bu gayret esnasında hatırda tutulması gereken en önemli husus ibadetlerin şekli özelliklerinden ayrılmayan iç saiklerle bir bütün oluşudur. Bu kâmil manadaki ubûdiyyet ise Cibril hadisinde geçtiği üzere ihsan şuuruyla yani Allah'ı görür gibi ibadet etmekle elde edilebilir.⁸ Bu bilinçle namazını kılan, orucunu tutan, zekâtını veren, insanlara maddi manevi yardımda bulunan bir Müslüman gösterişten uzak kalarak riyadan kaçınır. Zira aklı başında hiç kimse nefsinin arzularına kapılarak emeğinin bu duygular yüzünden heba olmasını istemez.

Malumdur ki fıkıh kitapları ibâdât konuları ile, bu konu da tahâret bahsi ile başlar. Hz. Peygamber tarafından dinin direği olarak nitelendirilmiş olan namaz ibadeti⁹, şartlarından biri olan abdest sayesinde kişiyi, günde en az beş defa bedeninin ve elbisesinin temizliğini kontrol etmeye sevk eder. Abdestle insan namaza hazırlanırken suyun sakinleştirici etkisi de gün içerisinde yükselen kaygı, stres ve öfke yüklerini hafifletir. Maddi ve manevi hazırlıkla Rabbinin huzurunda namaza duran kul kibir duygusuyla kibleye yönelip başını secdeye koyamaz. Zira

7 “İnsan, kendisinin yaratılıp başıboş bırakıldığını mı sanıyor?” Kıyâmet, 75/36.

8 “İhsan Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmeden de O seni görmektedir.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz, (b.y: Dâru'l-fikr, 1414/1994), İmân, 38.

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvud, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996), 36/344-346.

bilmektedir ki secdenin mahiyeti Rabbi tazîm etmek, nefsi ise alçaltmaktır. Bu sebeple kişi namaza başlarken bir şekilde dünyevî zaaflarla malûl olarak iftitah tekbirini almış olsa da bir anlık şuur ile dahi kendini toparlar, tevazu ve aczi kabul hâline bürünür. İslam dininde mahviyet sadece Yaradan karşısında mümkün olduğu için bu secde mümin kulu başka otoritelere karşı özgür kılar. Böylece Allah'tan ve O'nun emriyle peygamberinden başka herkese karşı da kâmil bir irade gösterme imkânı bulur.

Vakit namazları kulun zamanı doğru kullanma, sebat ve irade melekelerini güçlendirirken cemaatle kılınan namazlar ortak değerlere sahip bir topluluğa/ümmete mensup olmanın verdiği aidiyet ve güven duygusu ile bireyin daha güçlü sosyal ilişkiler kurmasını sağlar. Irk, dil, statü, zenginlik fakirlik ayırımı olmadan aynı safta namaz kılmak Hak önünde eşit olunduğu ve dünyevî farklılıkların arızı durumlar olduğuna dair ortak bir bilinç yerleştirir. Bayram namazları sevinci çoğaltırken cenaze namazları yası ve kederi beraber yüklenip azaltmayı sağlar. Bu özellik bilhassa aşırı derecede içe dönük kişilik yapılarına sahip olan ya da yaşadıkları zorluklar sebebiyle toplumsal bağlardan kopan kimselerin yitip gitmelerine engel olur, onları merhametle sarar sarmalar.

Namazın insana kazandırdıkları bunlarla sınırlı değildir. Hastalık, yolculuk ve korku durumlarında namazların nasıl kılınacağıнын düzenlenmiş olması kulun her durumda Rabbinin huzuruna çıkacağını, onun rakabesi/gözetimi altında olduğunu ihsas eder. Farz namazların yanı sıra insanın ihtiyaçlarına göre bazı nafîle namazların da dinde ibadet olarak nitelendirilmiş olması da ayrıca dikkate şayandır. Susuzluk zamanlarında yağmur duasına çıkılması, bir dilek, ihtiyaç hâlinde hacet namazı kılınması, tövbede samimiyeti izhar için tövbe namazı kılınması ise kula her an ve her durumda Rabbine iltica edip dayanabilmenin kuvvetini verir.

Kişilik gelişiminde önemli bir yer tutan iradenin güçlendirilmesinde oruç ibadeti de ayrıca zikredilmelidir. Her ne kadar ilk bakışta zor görünse de orucun bedene faydaları inkâr edilemez.¹⁰ Hz. Peygamberin “*Oruç tutun ki sıhhat bulasınız.*”¹¹ hadisi, orucun bu yönünü vurgulamaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bedenın isteklerine karşı durmak tek başına orucun ibadet olmasını sağlamaz. Orucu hakikatte ibadet yapan niyettir. Bu ibadeti tam bir şekilde ifa edebilmek ise niyetle beraber kötü söz ve davranışlardan nefsi korumakla mümkün olur. Aksi hâlde sadece bedenî bir riyazet yapılmış olacaktır. Oruç her ne kadar ferdi yapılan bir ibadetse de içtimai bir yöne de sahiptir. Ramazan ayının Müslüman topluluklarda oluşturduğu ortak bir kültür vardır. Bu ortak kültür de kişinin oruç ibadetiyle şahsiyet bazındaki kazanımlarına kadim bir geleneğe aidiyetin getirdiği güven duygusunu ekler.

Namaz ve oruç kişinin bedeniyle yaptığı ibadetler iken zekât, sadaka ve kurban ibadetlerinde mükellefin malı devreye girmektedir. Mal biriktirme sevgisi kulun nefsanî özelliklerinden birisidir ki malî ibadetler bu menfi hasletten kurtulmakta muhteşem bir kapı açarlar. İnsan vere vere vermeyi benimser ve bu şekilde malından vazgeçmekte zorlanmaz. Vermeye vermeye de cebindeki akrepten kurtulup malına kıyamaz. Bu sebeple Müslüman'ın miktarı ve zamanı kendisine bırakılan sadaka ibadetinin yanında her yıl yerine getirmekle mükellef olduğu zekât ibadeti de bulunmaktadır. Ayrıca unutulmamalıdır ki herkes anadan babadan varlıklı olduğu için zekât mükellefi olmaz. Bazıları da dışından turnağından biriktirerek zekât mükellefi hâline gelir

10 Günümüzde revaç bulan, süre ve içerik bakımından ibadet olan oruçtan farklılaşan beslenme şekilleri ve tedavi yöntemlerini dînî bir kavram olan oruçtan ayrı tutmak gerekir.

11 Ebü'l-Kasım et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, (Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1416/1995), 8/174 (No.8312).

ve o tasarrufundan da zekâtını verir. Toprağını ekip biçen, alın terini hasat eden çiftçinin de ürününden verdiğini dikkate aldığımızda canın yongası olan maldan Allah rızası için vazgeçebilmenin kişiye kazandıracağı sevap ve manevi tatminin de ziyade olacağı açıktır.

Namazla günde beş kez, zekâtla yılda bir kez, oruçla yılda bir ay ifa edilen ibadetlerin yanına ömürde bir defa yerine getirmekle mükellef olduğumuz hac ibadeti de katılmaktadır. Hac yukarıda saydığımız ibadetlerden farklı olarak hem bedenimizle hem de malımızla gerçekleştirdiğimiz bir ibadettir. Baştan sona sembolik anlamları olan menâsikin icrasının zorluğu “Hac meşakkattir.” ifadesinde dile dökülmüştür. Her ne kadar eskiye nazaran ulaşım imkânları çok daha gelişmiş ve konforlu olsa da belirli bir süre içerisinde, farklı ülkelerden farklı kültürlerden milyonlarca kişi ile birlikte, farklı bir iklim ve coğrafyada, kısıtlı bir zaman diliminde belli fiilleri yerine getirmek hac ibadetinin hâlâ meşakkatini devam ettirmesine yol açmaktadır. Tabii ki bu külfetler Müslüman’a nimetlerini de beraberinde getirmektedir. Hac ve umre ibadetleri İslam dininin kabul gördüğü coğrafya, rengini verdiği kültürlerle dair muazzam bir tecrübe sunmaktadır. Bu ibadet esnasında belki de daha önce yaşadığı il dışına bile çıkmamış olan Fatma Teyze, Bangladeşli bir genç hanımla omuz omuza namaz kılmakta, tavaf yapmaktadır. Bu ibadetler sayesinde farklılıklarımızla beraber aynı ümmetin bir parçası olduğumuzu idrak ederek çeşitli konularda içimizde kökleşmiş taassup sarmaşıklarını söküp atarız. “*Kötü söz söylemeden ve büyük günah işlemeden hacceden kimse, annesinden doğduğu gündeki gibi günahsız olarak (evine) döner.*”¹² hadisi haccin sunduğu tap-taze başlangıçlar yapma imkânını bizlere müjdelers.

12 Buhârî, Hac, 4.

Dinî takvimin ay yılına göre belirlenmiş olması hayat boyunca farklı mevsimlerde farklı sürelerde ibadetleri yerine getirme tecrübesini kazandırır. Elbette tabii seyir içerisinde bu uyumun yakalanabilmesi çocukluk çağlarından itibaren ibadetlere alıştırmakla daha mümkün olur.¹³ Özellikle namaz ve oruç gibi ibadetleri küçük yaşlardan itibaren ifa etmeye başlayan kişiler güdülerini kontrol ederek ve bu konuda devamlılık sağlayarak özgüvenli bireyler olurlar. İfade etmek gerekir ki bu özgüven yersiz bir gurur olmayıp izzet-i nefis sahibi olma anlamında müspet bir haslettir. İnsan ibadetleri yaparak ahiret hayatını inşa ederken eş zamanlı olarak dünya hayatını da inşa eder. Bu inşa kişinin iç dünyasının dengelerinde ve toplumla ilişkilerinde itidal kurmak, ifrat ve tefritten kaçınıp tutarlı davranışlar göstermekle gerçekleşir. İbadetleri ifa etmek insana böyle bir ahenk ve sebat kazandırır. İnsanın şartlara uyum kabiliyetinin gelişmesinde de ibadetlerin etkisi bulunur.

Son söz olarak her ibadetin farz kılınma gayesine uygun olarak eda edilmesi en doğru davranıştır. Ancak dinî bilgi eksiklikleri, hayat meşgaleleri gibi sebepler ibadetlerin olması gerektiği şekilde yapılmasına engel olabilir. Böyle bir durumda mükemmel kulluk edemesek de gayretimizi nihai haddine kadar sarf etmekten de vazgeçmeyiz. “*Gücünüz yettiği nispette Allah’tan korkunuz*”¹⁴ ayeti ve onun açıklaması mahiyetindeki “Bir şey bütünüyle elde edilemez ise tamamen de terk edilmez.” kaidesi şiarımız olur. Daha önce günah olan davranışları işlediyseniz de ye’se düşmeyecek tövbe eder ve salih amellerimizi arttırma yoluna gideriz. Zira

13 Hakan Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , 9/1, (Bahar 2022), 336-337.

14 Tegâbün, 64/16.

hadis-i şerifte geçtiği üzere kötü davranışların bıraktığı iz ancak iyi davranışlarla giderilir.¹⁵

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvud. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416/1996.

Buhârî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Abdülaziz b. Abdillâh b. Bâz. 5 Cilt. b.y: Dâru'l-fikr, 1414/1994.

Özkan, Hakan. "Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Bahar 2022), 323-352.

Taberânî, Ebü'l-Kasım. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târık b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1416/1995.

---

15 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/384.

KARAKTER OLUŞUMUNDA AİLENİN ROLÜ

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
DiB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Giriş

Karakter, kişinin yaşadığı toplumun değer yargılarını ve davranış tarzlarını benimsemesi sonucunda oluşan kalıcı eğilim ve davranış özellikleri olarak tanımlanabilir. Kişiliğin bir parçası olan karakter, tutum ve davranışlarda kararlılığı ve sürekliliği ifade eder. Kültürümüzde genellikle kişinin ahlaki özelliklerini nitelemek için kullanılan karakter, çocukluktan itibaren biriktirilen yaşantıların ve değer yargılarının benimsenmesiyle oluşur.¹ Karakter oluşumunda aile, başka kurumlar tarafından karşılanması mümkün olmayan belli başlı işlevlere aracılık eder. Soy bağı ile birbirine bağlı bireylerden oluşan aile, toplumun temel/kilit taşıdır.² Ailede bireylerin psikolojik, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları karşılanır³; topluma hazırlanma süreci etkin biçimde gerçekleştirilir.⁴ Ailenin, özellikle erken çocukluk döneminde bilişsel,

- 1 Hüseyin Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 1986, 100-105.
- 2 Mehmet Birekul – Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile* (Konya: Yediveren Yayınları, 2001), 101.
- 3 H. Yunus Apaydın, “İslâm Hukukunda Aile”, *Günümüzde Aile (İSAV Tarıtmalı İlimi Toplantılar Dizisi)*, ed. Ömer Çaha (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 136-137.
- 4 Özer Ozankaya, *Toplumbilim* (İstanbul: Cem Yayınları, 1996), 357.

fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçlar açısından işlevselliği bilinmektedir. Çocuklarının gelişimini destekleyen temel bilgi ve tecrübeleri aktaran ilk öğretmenler olarak ebeveynler, onların ihtiyaçlarını karşılayacak becerilerin geliştirilmesinde aktif roller üstlenir. Bu kapsamda onlar, eğitimciler ve diğer uzmanlarla işbirliği yaparak çocuklarının gelişimlerine uygun, nitelikli ve kapsayıcı fırsatlardan yararlanmasını sağlar.⁵ Konuyla ilgili araştırmalar, ailenin çocuğun eğitime katılımının hayati derecede önemli olduğunu göstermektedir.⁶

İlk sosyalleşme ortamı olarak aile, değerler eğitiminin temel işlevlerini üstlenerek çocuğun çevreye uyumunu kolaylaştıran dini ve kültürel değerlerin aktarımına aracılık eder; ayrıca o, dinî sosyalleşme sürecinde merkezî bir konuma sahiptir.⁷ Bireysel mutluluk ve başarının yanı sıra toplum ve dünya düzenini sürdüren karakterli bireylerin yetiştirilmesi, çocukların karakter gelişimine emek veren huzurlu bir aile ortamının varlığına bağlıdır. Okul dönemiyle başlayan ikincil sosyalleşme sürecinde genişleyen sosyal çevrenin ailede aktarılan değerleri desteklemesi beklenir. Zira okul, çocukların toplumsal kurallar ile davranış kalıplarını öğrendiği ve mevcut değerlerini içselleştirdiği tamamlayıcı bir sosyalleşme ortamı oluşturmali ve bu ortamda hem öğretmenler hem de arkadaş çevresi etkin görevler üstlenmelidir. Aile ve okulun karakter gelişiminde iş birliği içinde hareket etmesi sağlandığında, çocukların dinî, ahlaki ve kültürel açıdan

5 Ömer Faruk Ar vd., "Erken Çocuklukta Özel Eğitimde Ailenin Rolü", *Trakya Eğitim Dergisi* 12/2 (Mayıs 2022), 637-646.

6 Didem Kayahan Yüksel vd., "İlkokul Öğrenci Velilerinin Eğitime Katılım Durumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/33 (2023), 188-212.

7 İhsan Çapcıoğlu vd., "Popüler Kültürün Metalaştırdığı Değerlerimizi Nasıl Yeniden İnşa Edelim?", *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu, Tebliğler Kitabı*, ed. Cengiz Gündoğdu (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015), 21-29.

yüksek değerlerle donatılması ve sağlam karakterli bireyler olarak hayata hazırlanması mümkün olabilir. Nitekim ailenin güçlü temeller üzerinde yapılandırılarak yetişmekte olan kuşaklara değerlerini aktarması, toplumların geleceğe güvenle bakmasını sağlayacak; bu süreç sağlıklı işletilmediğinde ise ailenin geleceği riske atılmış olacaktır.⁸ Çünkü aile sevgi, saygı, sabır, anlayış, hoşgörü gibi değerlerin kazanıldığı, uygulandığı ve yaşatıldığı en temel kurumdur. Çocuklar bu değerleri küçük yaşlardan itibaren aile üyelerini gözlemleyerek ve modelleyerek öğrenir. Değerlerin taşıyıcısı olarak aile, karakter oluşumunun yanı sıra, erdemli bireylerin yetiştirilerek toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında da kritik öneme sahiptir.⁹ Tutum ve davranışlar yoluyla duygusal, zihinsel ve toplumsal becerilerin geliştirilmesi, aile merkezli öğrenme süreçlerinde etkili olmaktadır.

Aile, Kültür ve Karakter Etkileşimi

Temel ahlaki değerlerin yanı sıra kültürün oluşumu, aktarımı ve yayılımı da aile aracılığıyla gerçekleşmektedir. Toplumsal yapının temel bileşeni olarak aileyi besleyen kültür, bir toplumun değerleri, inançları, alışkanlık ve normları tarafından biçimlendirilen yaşam tarzını betimleyen kuşatıcı bir olgudur. Aile ve kültür arasındaki etkileşim, kültürleme ve kültürlenme süreçleri ile yakından ilişkilidir. Buna göre içinde yaşanan toplumun değer ve normlarını içselleştirme faaliyeti *kültürleme*, farklı kültürlerin senteziyle ortaya çıkan etkileşim ise *kültürlenme* olarak tanımlanabilir. Kültürün sürdürülebilirliğinde de aile kritik eşiği oluşturur. Birbirinden bağımsız düşünilemeyen kurucu yapılar olarak aile ve kültür etkileşimi, değer yargılarına dayalı toplumsal

8 İhsan Çapcıoğlu, "Ailede Kimlik Oluşumu ve Değerlere Bağlılığın İmkânı", *Kadın ve Toplum* 3 (2021), 74-81.

9 Mebrure Doğan, "Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (2023), 541-565.

pratiklerin kuşaklararası aktarımında köprü işlevi görmektedir. Kültürdeki süreklilik ailenin çocuklar aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarımıyla sağlanır ve kültürel özellikler aile süzgecinden geçirilerek çocuklar aracılığıyla taşınır. Her kültür, kendine has özelliklerini aile sayesinde kolektif bir kimliğe dönüştürür ve bu kimlik yine aile sayesinde korunabilir.

Sosyolojik açıdan aile, değerlerin yanı sıra inanç ve davranış kalıplarının gelecek kuşaklara aktarılması yoluyla da dinin ve diğer temel kurumların şekillendirilmesine aracılık eder.¹⁰ Aile aynı zamanda kültürel hayatın dinamizmini sağlayan etkileşimleriyle en küçük sosyal grup olarak tanımlanır. Ailenin toplumsal işlevleri büyük grupların ortaya çıkışıyla zamanla çeşitlense de üretim, tüketim, liderlik, otorite, inanç, değer, kültür ve eğitim alanlarındaki işlevleri varlığını devam ettirmektedir.¹¹ Geleneksel değerler üzerine kurulu geniş aile üyeleri arasındaki rol paylaşımlarının belirli bir istikrar ve düzen oluşturduğu bilinmektedir. Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan çekirdek aile modeli ise mevcut kültürün bir kısmını taşısa da artan bireysellik nedeniyle bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir.¹² Modernleşme sürecinde değişen aile yapısı kültürel değerlerin korunmasına yönelik risklere yol açmış ve işlevlerinde yaşanan daralmalar ailenin dönüşümüne zemin hazırlamıştır.¹³

Geleneksel dönemde ailenin koruyucusu olan din ve gelenek, modern dönemde etkisini kaybetmeye başlamış ve bu durum aileyi diğer gelişmeler karşısında müdahalelere açık hâle

-
- 10 Mustafa Arslan, "Kültürel Bağlamda Din", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 189-205.
  - 11 Nihat Nirun – M. Cihat Özönder, "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçindeki Normlar ve Fonksiyonları", *Erdem* 5/11 (1988), 339-354.
  - 12 İhsan Çapcıoğlu, "Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile", *Turkish Studies* 13/2 (2018), 19-34.
  - 13 Hikmet Yıldırım Celkan, "Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile", *Aile ve Toplum* 1/1 (1991), 81-84.

getirmiştir. Modernliğin sunduğu alternatif yaşam tarzları, aileyi ayakta tutan köklü değerlerin yıpranmasını ve ailenin geleneksel işlevlerinde değişimleri beraberinde getirmiştir.¹⁴ Modernleşmenin yanı sıra sekülerleşme süreci de aileyi etkilemiş; insan-çevre, insan-tanrı ve insan-insan ilişkilerinde ortaya çıkardığı değişimler üzerinden aile çözümlerine yol açmıştır. Bu süreçte ayrıca artan bireyselleşmeyle birlikte geleneksel aile değerlerinin aşındığı ve mahremiyet algısının dönüştüğü görülmektedir. Aile yapısında meydana gelen değişimlerin çeşitli faktörlerle ilişkisi ve sosyokültürel sonuçları şöyle özetlenebilir¹⁵:

Bireyselleşme: Bireyselleşme süreci ailenin geleneksel yapısını parçalayarak üyeleri arasındaki ilişkilerin zayıflamasına ve zamanla kopma noktasına gelmesine zemin hazırlamıştır.

Değerler Sisteminin Aşınması: Aile; sevgi, saygı, bağlılık, sadakat ve mahremiyet gibi temel değerlerin aşınmasıyla birlikte kendisinden beklenen işlevleri yerine getirmekte zorlanmaya başlamıştır.

Mahremiyetin Dönüşümü: Mahremiyet algısının değişimiyle aile mahremiyeti tartışmaya açılmış, sınırlar arası geçişkenlik ve belirsizlik artmıştır. Aile içi sınırların itiraf ve ifşası ile birlikte ilerleyen bu süreç, özellikle cinsellikle ilgili sınırların bulanıklaşmasını teşvik etmiştir.

Kadının Çalışma Hayatına Katılımı: Kadının ev dışında işgücüne katılımı, geleneksel aile yapıları üzerindeki yükümlülükleri artırmış ve eşler arası statü, rol ve sorumluluk paylaşımının yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir.

14 Faruk Turğut, "Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar", *Medeniyet ve Toplum* 1/1 (2017), 93-114.

15 Nedim Öz, "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 795-835.

Kadın ve Erkek Rollerinin Değişimi: Geleneksel kadın ve erkek rollerinin farklılaşması, aile değerlerinin kuşaklararasıda taşınmasını zorlaştırarak ailedeki dönüşümü hızlandırmıştır.

Eş Seçiminde Aranan Kriterlerin Değişimi: İdeal eşte aranan kriterlerin değiştiği ve bu değişimin aile yapılarında çok yönlü sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Bu çerçevede Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden hareketle Türkiye’de aile yapısının dönüşümüne ilişkin aşağıdaki örnekler incelenebilir¹⁶:

Çekirdek Aile Oranları: 2006 yılında Türkiye’deki çekirdek aile oranı %72,5 iken 2015 yılında %66,9’a, 2023 yılında ise %63,8’e düşmüştür. Aynı dönemde geniş aile oranları 16,5’ten %13,2’ye gerilemiştir.

Evlilik ve Boşanma Oranları: 2001-2017 yılları arasında kaba evlilik oranı %6 azalırken, kaba boşanma hızı binde 2,01’e yükselmiştir.

İlk Evlilik Yaşı: 1950’li yıllarda kadınların ilk evlilik yaşı 16 iken, 2012 yılında 23,9’a ulaşmıştır. 2023 yılına gelindiğinde ise kadınlarda 25,7’e, erkeklerde ise 28,3’e yükselmiştir.

Tek Ebeveynli Aileler ve Tek Kişilik Aile Yapıları: 2015 yılı verilerine göre “dağılmış aile” olarak tanımlanan aile biçiminin oranı %7,8 iken 2023 yılında %10,6’ya yükselmiştir. Buna mukabil geniş aile olarak tanımlanan ve en az bir çekirdek aile ile diğer kişilerden oluşan hane halklarının oranı %16,5’ten %13,2’ye gerilemiştir.

Çocuk Sahibi Olmak ve Çocuksuz Çekirdek Aileler: 2023 yılı istatistiklerine göre çocuksuz çekirdek ailenin çekirdek aile içindeki payı %21,3’e kadar çıkmıştır.

16 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “İstatistiklerle Aile, 2023” (Erişim 25 Mayıs 2024).

TÜİK verilerinin betimlediği gibi küresel ölçekli büyük değişimler tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de aileyi dönüştürme uğratmakta ve ailenin toplumsal yapıdaki konumu, işlevleri ve değerleri günden güne farklılaşmaktadır. Esasen değerlerin *bilmek* ve *inanmak* olmak üzere iki boyutu bulunmakta ve inanç-bilgi birlikteliği değerlerin sürdürülebilirliğini sağlamaktadır.¹⁷ İnanç alanı, değer merkezli karakter oluşumunda üstlendiği rollerle, bir taraftan kişinin kendisini tanımlamasına aracılık ederken, diğer taraftan kolektif kişilik ve kimlik oluşumunda belirleyici olmaktadır.¹⁸ Nitekim yakın zamanda yayımlanan bir araştırmada, aile değerlerinin oluşumu, kuşaklararası aktarımı ve bu süreçte büyükanne-büyükbaba ile torunlar arasındaki etkileşimin önemi vurgulanmaktadır. İstanbul'da ikamet eden kişilerle gerçekleştirilen ve katılımcıları arasında 15 torun ile 15 büyükanne-büyükbabanın yer aldığı araştırmada, büyük ebeveynlerin torunlarına değer aktarımındaki etkileri, torunların büyük ebeveynlerden edindiği değer yargıları ve bu sürecin dinamikleri detaylı olarak incelenmiştir. Araştırma sonuçları, aile büyüklelerinin değerlerin aktarımında oynadığı başat role ve bu rolün ailedeki değişime rağmen devam ettiğine dikkat çekmektedir.¹⁹

Dijital Çağ, Aile ve Karakter Gelişimi

Toplumsal bağlılıkların edinimi, karakter gelişiminde şekillendirici rol oynayan aile ortamında gerçekleşmektedir. Aile üyeleri arasında kurulan nitelikli bağlantılar, bireyin gelecekteki

17 Hilmi Ziya Ülken, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958), 2/419.

18 Arthur Greil – Lynn Davidman, “Religion and Identity”, ed. James A. Beckford - N. J. Demerath, *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. Los Angeles (London: Sage Publication, 2007), 549.

19 Demet Tezcan, “Büyük Ebeveyn ve Torun Açısından Aile Değerlerinin Aktarımı Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi* 6/1 (2023), 84-111.

yaşantısını ve toplumsal ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. İlk olarak ailede ifade edilen duygular, sonraki yıllarda edinilen tecrübelerle destelendiğinde bireysel kazanımlara dönüşmektedir. Çocuk ilk toplumsal statüsünü de aile büyüklerinden edinmektedir. Bununla birlikte geleneksel ailelerde büyüklerin temsil ettiği otorite, genellikle çocukların özgürlüklerinin kısıtlanarak terbiye edilmesi esasına dayandırılmaktaydı.²⁰ Bugün bu yaklaşım iletişim engeli olarak karşımıza çıkmakta ve çocuklarda ciddi gelişim sorunlarına neden olmaktadır. Zira sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkisinin kurulabilmesi için derin sevgi bağlarına ihtiyaç vardır. Ancak özellikle annenin çalışma hayatına katılımı, söz konusu bağlılığın kurulmasını zorlaştırarak çocukta sevgi, ilgi, bağlılık ve yakınlık aç(ı)lığının ortaya çıkışını hızlandırmıştır.²¹

Çocuk yetiştirme pratiklerinin değişimi, kuşaklararası aile değerleri konusunda da ciddi değişimleri beraberinde getirmektedir. Genç kuşakta bireysel yaşam alışkanlıklarının öne çıktığı, yetişkin kuşakların ise bu yaşam tarzını anlamlandırmakta zorlandığı görülmektedir. Geleneksel toplumdaki *biz* duygusunun yerini modern ve postmodern toplumda *ben* bilincinin alması, kolektif düşüncenin bireysel tercih ve yönelimler karşısında gerilemesine yol açmaktadır. Bu durumun doğal sonucu olarak geleneksel toplumda ebeveyn denetimine tabi olan aile, yeni dönemde ebeveynin azalan otoritesi ile karakterize edilmektedir. Diğer taraftan çalışan ebeveynlerin çocukları ya bakıcı ya da çocuk yuvası tarafından büyütülmekte, bu süreçte duygusal olarak aileden uzaklaşan çocuğun karakter gelişiminde aile dışı sosyalleşme ajanları söz ve etki sahibi olmaktadır. Bu süreçte

20 İhsan Çapcıoğlu, "Çocuğun Gelişiminde Babanın Rolü", *Baba Okulu*, ed. Elif Arslan (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 9-32.

21 A. Kadir Aslan, "Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar", *Ege Eğitim Dergisi* 2/1 (2002), 25-33.

geleneksel aile değerlerinin yerini her geçen gün yeni çevresel etkiler almaktadır.

Çevresel etkilerin başında gelen yeni kitle iletişim araçları, yaşam tarzları üzerindeki egemenliğini her geçen gün artırarak çok hızlı değişimlere neden olmaktadır. Hayatın merkezinde yer alan aile kurumu da, bu değişimlerden nasibini almaktadır. Öyle ki dijitalleşen dünyada ailenin tanımı, yapısı, konumu, işlevleri ve hatta geleceği bile tartışma konusu olabilmektedir. Bir taraftan tek ebeveynli aileler ile evlilik dışı birlikteliklerin sayısında artış yaşanırken, diğer taraftan ailede doğurganlık oranı düşmektedir. Dijital platformlarda evliliğe alternatif yeni yaşam biçimleri gündeme getirilmekte, aile tartışmalarında ise dijital ebeveyn(-lik) ve dijital çocuk(luk) kavramları öne çıkmaktadır. Tüm bu gelişmeler ailede karakter gelişimi açısından yeni donanımlara duyulan ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Hâl böyleyken teknoloji destekli medya olarak da tanımlanan dijital medyanın çok yönlü etkilerinin gün geçtikçe daha da belirginleştiği görülmektedir.²² Esasen radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi geleneksel medyanın dijitalleşmesini ve yaygınlaşmasını hızlandıran internet teknolojileridir. Toplumsal hayatın işleyişini değiştiren yeni medya teknolojileri, kendine özgü nitelikleri ile geleneksel medya araçlarından ayrılmaktadır. Dijital medyanın etkisiyle insanlar çok uzak mesafelerdeki kültürlerle açık hâle gelmektedir. Yeni iletişim araçlarındaki hızlı değişimlerin yönlendirmesiyle kültürler birbirine eklemlenmekte ve yerel kültür yapılarında değişimler ortaya çıkmaktadır. Kültürel akışkanlık ve belirsizliğin egemen olduğu bu dönemde ayrıca kültürel homojenlik artmakta ve yeni kitle iletişim araçları kültürel melezişmenin zeminini oluşturmaya devam etmektedir.

---

22 Serpil Samur, "Dijital İletişimin Küresel Boyutta Kültürel Melezişmeye Etkisi", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2021), 398-411.

Yeni kuşağın çocukları dijital teknolojilerle kuşatılan böylesine akışkan bir ortama doğmakta ve bu ortamda büyümeye çalışmaktadır. Bu kuşatıcı manzara karşısında ailelerin çocuklarına internet kullanımını bütünüyle yasaklaması uygun bir davranış tarzı değildir. Bunun yerine ebeveynlerin internetin yararları ve zararları konusunda bilgilendirmek suretiyle çocuklarına rehberlik etmeleri gerçekçi ve doğru bir yaklaşımdır. Diğer taraftan ailelerin dijital yeterliliklerinin düşük olması, çeşitli davranış kalıpları ve değer yargılarının aktarılmasında sıkıntılı süreçleri beraberinde getirmektedir.²³ Modern aile yapılarını ve ilişki biçimlerini şekillendiren dijital medya araçları karşısında, ebeveynlerin ivedilikle dijital medya okuryazarlığı becerisi kazanmaları gerekmektedir. Nitekim Zeybekoğlu Akbaş ve Dursun'un²⁴ çalışmasında, ebeveynlerin internet kullanımı, dijital ortamdaki yenilikleri takip etme, dijital platformlarda çocuklarına rol model olma gibi beceriler kazanmasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Araştırmada, dijitalleşme sürecinde ailelere; çocuklarının gelişimi, zararlı içeriklerden korunması ve karakter oluşumu konusunda yeni sorumluluklar düştüğü belirtilmektedir. Karaboğa²⁵ da dijital medya okuryazarlığına işaret ederek özellikle ebeveynlerin bu alandaki eğitimlerinin önemini vurgulamaktadır.

-
- 23 Ahmet Songur, "Tüketim Kültürü, Dijital Kültür ve Dijital Ebeveynlik", *Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı*, ed. Hasan Hüseyin Aygül - Erdal Eke (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 17.
  - 24 Özge Zeybekoğlu Akbaş - Cansu Dursun, "Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları", *Turkish Studies* 15/4 (2020), 2245-2265.
  - 25 Mehmet Tahir Karaboğa, "Dijital Medya Okuryazarlığında Anne ve Baba Eğitimi", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 14/20 (2019), 2042-2057.

Yıldırım²⁶ sosyal medya, dijital bağımlılık ve siber zorbalık üzerinden aile ilişkilerinde değişimi incelemektedir. Dijitalleşmenin gündelik rutinleri farklılaştırdığı, birbirleriyle etkileşim biçimlerini değiştirdiği; insan hayatına sunduğu kolaylıkların yanında psikolojik, fiziksel ve iletişimsel açıdan pek çok sorunu beraberinde getirdiği belirtilmektedir. Ayrıca yeni medya platformlarıyla birlikte ailedeki değişimin hızlandığı vurgulanmakta; internet tabanlı uygulamaların ve özellikle sosyal medyanın aşırı kullanımının bireyleri yalnızlaştırdığı, gerçek iletişim düzleminde uzaklaştırarak sanal âlemde daha çok vakit geçirmelerine, aile içindeki temas noktalarının azalmasına ve nihayet aile bağlarının zayıflamasına yol açtığı dile getirilmektedir. Nitekim Ardıç ve Selvi'nin²⁷ çalışması da, aile bireyleri arasındaki nitelikli iletişimin, teknoloji bağımlılığını azaltıcı yönde etkilere sahip olduğuna işaret etmektedir.

Konuyla ilgili güncel verilerin sunulduğu Günüş ve Yiğit'in²⁸ çalışmasında, çocukların dijital oyun bağımlılıklarına göre aile profillerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Dijital oyun bağımlısı olmayan çocukların geniş ailelerden geldiği, huzurlu bir ailede büyüdüğü, aile içinde belirli kuralların geçerli olduğu, çocukların sınırlı sürelerde oyun oynadığı; buna mukabil ailelerinden yakın ilgi gördüğü ve özellikle anneleriyle ilişkilerinin olumlu yönde geliştiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan çocukları dijital oyun bağımlısı olan ailelerin; çocuklarıyla daha az ilgilendiği,

-
- 26 İrfan Yıldırım, "Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/5 (2021), 1237-1258.
  - 27 Tutku Ardıç - Özgür Selvi, "Teknoloji Bağımlılığı ve Aile İçi İletişim İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", *Middle Black Sea Journal of Communication Studies* 7/2 (2022), 241-254.
  - 28 Selim Günüş - Emrullah Yiğit, "Çocukların Dijital Oyun Bağımlılığına Göre Aile Profillerinin Belirlenmesi", *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 17/1 (2020), 144-174.

iletişimde sorunlar yaşadığı, hatta çocuklarına hafif ya da ağır şiddet uygulayabildikleri, teknolojinin olumsuz etkileri karşısında kendilerini çaresiz hissettikleri, bazı zamanlarda teknoloji kullanımını tamamen yasakladıkları ve teknolojinin getirileriyle başa çıkmakta zorlandıkları görülmüştür. Söz konusu aileler çocukların oyun bağımlılığından okulun ve arkadaşların sorumlu olduğunu belirtmiş ve sosyal çevreyi suçlayıcı bir tavır ortaya koymuşlardır. Nitekim “Dijital Oyunların Çocukların Kişilik ve Davranışları Üzerinde Etkisi: GTA 5 Oyunu Örneği” başlıklı çalışmada, çocukların hem internet hem de sosyal medya kullanımını konusunda bilinçlendirilmesinin yanında, ailelerin çocuklarıyla nitelikli iletişim kurmasının karakter gelişimlerinde etkili olacağı ve bu konuda gerektiğinde bir uzmandan destek alınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca sosyal medyanın risklerine karşı ailelerin çocuklarına dijital okuryazarlık dersleri vermesinin ve kişisel güvenlik ile gizlilik kavramlarının öğretilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır.²⁹

Durmuş ve Kaya'nın³⁰ çalışmasında, ailelerin bilgisayar oyunlarında geçirdikleri süredeki artışın, çocukların bilgisayar oyunlarında geçirdiği süreyi etkilediği ve aralarında doğrusal bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Buna mukabil Çalışkan ve Özbay³¹, öğrencilerin teknolojiye erişimlerinin kısıtlanması nedeniyle aileleriyle çatışma yaşadıklarına, ebeveynlerinden sıkılarak aile

29 Fatma Yiğit Açıkgöz – Ayşen Yalman, “Dijital Oyunların Çocukların Kişilik ve Davranışları Üzerinde Etkisi: Gta 5 Oyunu Örneği”, *Akdeniz İletişim Dergisi* 30 (2018), 163-180.

30 Alpaslan Durmuş – Sinan Kaya, “İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Kullanım Alışkanlıkları ile Velilerin Bilgisayar Kullanım Alışkanlıkları Arasındaki İlişki”, *VIII. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı 2008*, 121-126.

31 Ömer Çalışkan – Fatih Özbay, “12-14 Yaş Aralığındaki İlköğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı Eksenli Yabancılaşma ve Anne Baba Tutumları: Düzce İli Örneği”, *Journal of International Social Research* 8/39 (2015), 441-44.

ortamından uzaklaşmak istediklerine ve nihayet bu durumun aile içerisinde ayrılmaya sebep olduğuna dikkat çekmektedir. Esasen genelde dijital teknolojilere, özelde ise dijital içerikli oyunlara sınırsız ve kontrolsüz erişim, çocukların aileleriyle kurduğu ilişkinin bozulmasına, akademik başarılarının düşmesine, okul kültürüne yabancılaşmasına ve oyun bağımlılığına yol açabilmektedir.³² Son bir veri olarak Düvenci³³ de “Ağ Neslinin İnternet Kullanımı Üzerindeki Sosyal Medya Etkisinin Sosyal Sapma Yaklaşımı ile İncelenmesi” adlı çalışmasında, üniversite öğrencileri örneğinde *ağ kuşağının* internet ve sosyal medya kullanım alışkanlıklarını incelemiştir. Araştırmada, katılımcıların sosyal medya kullanımına yönelik tutumları, toplumsal sapma teorisine göre analiz edilmiştir. Araştırma verileri, bir taraftan *ağ kuşağının* sosyal medya kullanımıyla ilgili düşünce, korku ve kaygılarında demografik faktörlere bağlı değişimler yaşanırken, diğer taraftan sosyal medyanın sosyalleşme süreçlerinde aileden ve diğer sosyalleşme ajanlarından çok daha etkili olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sosyolojik açıdan toplumun kurucu unsurlarının başında gelen aile, bir dizi temel işlevi yerine getirir. O, bireyin sosyalleşme sürecinde ilk deneyimlerini yaşadığı; karakter, kişilik, kimlik ve benlik geliştirdiği; nihayet kültürel değerleri içselleştirerek gelecek kuşaklara taşıdığı başlıca kurumdur. Bu niteliğiyle aile, inanç ve değerlerin korunması yanında, toplumsal hafızanın oluşumu ve kuşaklararası aktarımında kritik roller üstlenir. Ailenin

32 Engin Erboy – Ruken Akar Vural, “İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılığını Etkileyen Faktörler”, *Ege Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/1 (2010), 39-58.

33 Abdullah Düvenci, *Ağ Neslinin İnternet Kullanımı Üzerindeki Sosyal Medya Etkisinin Sosyal Sapma Yaklaşımı ile İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

kültürel sürdürülebilirliğin sağlanmasındaki önemi ise izahtan varestedir. Bununla birlikte ailenin tanımı, yapısı, konumu ve işlevleri zaman, mekân ve değişen koşullara bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Nitekim geleneksel toplumlarda geniş aile, genellikle ebeveyn ve çocuklarla bir arada yaşayan büyük aile üyeleriyle temsil edilirken, modern toplumlarda çekirdek aile, ebeveynler ve çocuklar ile sınırlı bir yapıya dönüşmüştür. Diğer taraftan aile, ekonomik, eğitsel ve duygusal destek sağlayarak bireylerin topluma daha iyi uyum sağlamalarına yardımcı olur. Aile içi ilişkiler, bireylerin toplumsal bağlarını güçlendirir ve onlara duygusal destek sağlar. Ailede cinsiyete bağlı statü ve roller ile güç dinamikleri ve toplumsal eşitsizlik gibi konuların da zamanla değiştiği görülmektedir.

Çocuklar gelecekte karakterleriyle özdeşleştirecekleri çoğu tutum ve davranışı, başta ebeveynleri olmak üzere diğer aile üyelerinden öğrenir. Bireyin karakter gelişimi, çocukken sergilediği davranışlarını ve bu davranışlara verilen tepkileri değerlendirerek ilerler. Bu süreçte o, kim olduğunu (*kimlik*), nasıl bir ben bilincine sahip olduğunu (*benlik*), hangi davranışlarının onaylanıp hangilerinin onaylanmadığını (*sosyal kişilik*) anlamaya çalışır; böylece toplumsal değerleri, beğenileri ve yönelimleri oluşur. Bu süreçler zincirleme olarak birbirini hem etkiler hem de tetikler; böylece bir davranış başka bir davranışı beraberinde getirir. Yetiştirdiği ailede edindiği kültür, çocuğun karakter gelişiminde çok önemli bir işleve sahiptir. Bu nedenle, karakterli çocuklar yetiştirmek için ailenin sağlam temeller üzerine bina edilmesi gerekir.

Aile, kültürü sadece aktaran değil, aynı zamanda yeniden üreten, dönüştüren ve sürekli geliştiren bir yapılanmaya sahiptir. Ailenin bu geliştirici ve dönüştürücü özelliği, bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerine uyum sağlamasını kolaylaştırır. Aile, bireyin kendi kimliğine ait değerleri koruyup, diğer kimliklerle

uyum içinde yaşayabilmesi için kendisinden beklenen görevleri yerine getirmelidir. Bu amaçla, bir taraftan kimliğin temel bileşenleri bireye sağlıklı yollarla aktarılırken, diğer taraftan dinî, millî ve kültürel kimlik konusunda toplumsal bir bilinç oluşturulmalıdır. Bu bilinç, özellikle popüler kültürün tüketim alışkanlıkları ve dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yeni kimlik krizleriyle başa çıkmaya çalışan aile üyeleri açısından tartışmasız değere sahiptir. Ayrıca, tüketim kültürünün yaygınlaştırdığı dijital alışkanlıkların ciddi bir kimlik krizine yol açtığı ve bunun tüm kuşakları etkileyerek aileyi kuşattığı gerçeği, çok yönlü analizlere konu olmalıdır.

Bilgisayar, akıllı telefon ve internet gibi teknolojilerin yediden yetmişe hemen herkes tarafından kullanıldığı bir çağda dijital araçların kitleselleşmesi, aile ilişkilerinde gözle görülür dönüşümlere yol açmaktadır. İnternet tabanlı bir platform olarak dijital medyanın aileye etkileri ise gün geçtikçe daha fazla hissedilmektedir. Yetişkinlerin yanı sıra çocukların sınırsız medya içeriklerine erişebilmesi ve bu içerikleri yoğun şekilde tüketmesi, aile ilişkileri ve iletişim tarzları üzerinde bozucu etkilere zemin hazırlamaktadır. Bilindiği gibi dijital teknolojinin imkânlarını kullanarak internete bağlanan bireyler; fotoğraf ve video yükleyip paylaşabilir, televizyon izleyebilir, gazete okuyabilir, haberleri takip edebilir, oyun oynayabilir ve 7/24 anlık iletişimler kurabilirler. Cep telefonu ve bilgisayar kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, bu araçların kullanım süreleri de artmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda bilişim teknolojileri, gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelmiş ve internet bağımlılığı, dizi ve film bağımlılığı, oyun bağımlılığı, sosyal medya bağımlılığı ve özçekim bağımlılığı gibi bağımlılıklar, özellikle çocukları ve gençleri tehdit eden bir gerçekliğe dönüşmüştür. Aileler, bir taraftan çocuklarının yeni medya araçlarını kullanımını teşvik

ederken, diğer taraftan bu teknolojilerden kaynaklanan sorunlar karşısında ciddi kaygılar taşımaktadır.

Dijital teknolojilerin aile ilişkileri üzerindeki etkilerinin ve bu etkilerle başa çıkma yollarının çok yönlü olarak incelenmesi gerekir. Dijital medya kullanımının aile üyeleri arasındaki iletişime etkileri de kapsamlı olarak incelenmeli ve bu durumun yol açması muhtemel problemlerin çözümüne yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Bu sayede aileler bir taraftan çocuklarının sağlıklı gelişimine odaklanırken diğer taraftan aile içi iletişim sorunlarını çözüme kavuşturma imkânını yakalayabileceklerdir. Esasen ailede sağlıklı iletişim, öncelikle ebeveynler arasındaki iletişimin niteliğine bağlıdır. Başka bir ifadeyle sağlıklı ebeveyn iletişimi, sağlıklı çocukların yetişmesi anlamına gelir. Gelecekte sağlıklı ailelerin kurulup sürdürülebilmesi, üyeleri arasında nitelikli iletişimin kurulabildiği bir ailede büyüyen çocuklarla sağlanabilir. Dolayısıyla ailenin güçlendirilmesi için anne babaların yeni donanımlar kazanması elzemdir. Ebeveynlerin yanı sıra çocukların da ailede başlayan ve okul tarafından desteklenen okuryazarlık eğitimleriyle bilinçli medya kullanıcıları hâline getirilmesi, konuyla ilgili sosyal politikaların yaygınlaştırılmasıyla mümkündür.

Bugün sosyal medya platformları ülkemiz nüfusunun %70,8'i tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. İnsanlar her gün yaklaşık sekiz saatini internette, üç saatini ise bu platformlarda geçirmektedir. Bu yoğun kullanımın yeni kuşakların yetişme süreçlerinde *ağ kültürünün* etkisini daha da artıracığı izahattan varestedir. Nitekim dijital etkileşimin hızlandırdığı kültürel değişim ve kimlik sorunlarının kronik bir mesele olarak ailelerin gündeminde kalmaya devam edeceği aşikârdır. Bu ortamda ailenin kültürü aktaran, koruyan ve geliştiren rolünü sürdürebilmesinde kadim değerlerin önemi daha da artmaktadır. Zira kültürel değişimler ve buna bağlı kimlik sorunları karşısında aile, geçmişten günümüze toplumsal bütünleşmeyi sağlayan

mihenk taşı mesabesindeki değerlerin kaynağı, koruyucusu ve taşıyıcısıdır. Değerlerin işlevselliği, aileler tarafından nasıl algılandığına, ne tür örneklerle hayatın işleyişine katıldığına ve gelecek kuşaklara hangi yol ve yöntemlerle aktarıldığına bağlıdır. Dolayısıyla ebeveynler çocuklarına hangi değerleri neden, niçin ve nasıl aktardığının, aktarmaya çalıştığı değerleri kendi ailesinde ne ölçüde içselleştirdiğinin ve doğru temsillerle dönüştürebildiğinin farkında olmalıdır. Çünkü karakter oluşumunda başarının yolu, çocuğun uygun yaklaşım, içerik, materyal ve yöntemlerle desteklemesinden geçmektedir.

Kaynakça

Apaydın, H. Yunus. “İslâm Hukukunda Aile”. *Günümüzde Aile (İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi)*. ed. Ömer Çaha. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Ar, Ömer Faruk vd. “Erken Çocuklukta Özel Eğitimde Ailenin Rolü”. *Trakya Eğitim Dergisi* 12/2 (Mayıs 2022), 637-646.

Ardıç, Tutku - Selvi, Özgür. “Teknoloji Bağımlılığı ve Aile İçi İletişim İlişkisi Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma”. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies* 7/2 (2022), 241-254.

Arslan, Mustafa. “Kültürel Bağlamda Din”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1 (2004), 189-205.

Aslan, A. Kadir. “Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar”. *Ege Eğitim Dergisi* 2/1 (2002), 25-33.

Birekul, Mehmet - Yılmaz, Mehmet Fatih. *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Yayınları, 2001.

Celkan, Hikmet Yıldırım. “Beşeri Kültürün Temel Ögesi Aile”. *Aile ve Toplum* 1/1 (1991), 81-84.

Çalışkan, Ömer - Özbay, Fatih. “12-14 Yaş Aralığındaki İlköğretim Öğrencilerinde Teknoloji Kullanımı Eksenli Yabancılaşma ve Anne Baba Tutumları: Düzce İli Örneği”. *Journal of International Social Research* 8/39 (2015), 441-44.

Çapcıoğlu, İhsan – Çapcıoğlu, Fatma. “Popüler Kültürün Metalaştığı Değerlerimizi Nasıl Yeniden İnşa Edelim?”. 21-29. *Uluslararası*

İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu, Tebliğler Kitabı. ed. Cengiz Gündoğdu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2015.

Çapcıoğlu, İhsan. "Sekülerleşen Toplumda Bireyselleşen Aile". *Turkish Studies* 13/2 (2018), 19-34.

Çapcıoğlu, İhsan. "Ailede Kimlik Oluşumu ve Değerlere Bağlılığın İmkânı". *Kadın ve Toplum* 3 (2021), 74-81.

Çapcıoğlu, İhsan. "Çocuğun Gelişiminde Babanın Rolü". *Baba Okulu*. ed. Elif Arslan. 9-32. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.

Doğan, Mebrure. "Ailede Değerlerin İnşasına Psikolojik ve Pedagojik Yaklaşım: Sevgi, Saygı, Sabır, Hoşgörü Değerleri Örneği". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (2023), 541-565.

Durmuş, Alpaslan - Kaya, Sinan. "İlköğretim Öğrencilerinin Bilgisayar Kullanım Alışkanlıkları ile Velilerin Bilgisayar Kullanım Alışkanlıkları Arasındaki İlişki". *VIII. Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı* 2008, 121-126.

Düvenci, Abdullah. *Ağ Neslinin İnternet Kullanımı Üzerindeki Sosyal Medya Etkisinin Sosyal Sapma Yaklaşımı ile İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Erboy, Engin – Akar Vural, Ruken. İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilgisayar Oyun Bağımlılığını Etkileyen Faktörler". *Ege Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/1 (2010), 39-58.

Greil, Arthur – Lynn, Davidman. "Religion and Identity". ed. James A. Beckford - N. J. Demerath. *The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. (Los Angeles, London: Sage Publication, 2007), 533-549.

Günüş, Selim - Yiğit, Emrullah. "Çocukların Dijital Oyun Bağımlılığına Göre Aile Profillerinin Belirlenmesi". *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 17/1 (2020), 144-174.

Karaboğa, Mehmet Tahir. "Dijital Medya Okuryazarlığında Anne ve Baba Eğitimi". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 14/20 (2019), 2042-2057.

Kayahan Yüksel, Didem vd. "İlkokul Öğrenci Velilerinin Eğitime Katılım Durumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi* 9/33 (2023), 188-212.

Nirun, Nihat - Özönder, M. Cihat. "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçindeki Normlar ve Fonksiyonları". *Erdem* 5/11 (1988), 339-354.

Ozankaya, Özer. *Toplumbilim*. İstanbul: Cem Yayınları, 1996.

Öz, Nedim. "Modern-Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 795-835.

Peker, Hüseyin. "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 1986, 100-105.

Samur, Serpil. "Dijital İletişimin Küresel Boyutta Kültürel Melezleşmeye Etkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2021), 398-411.

Songur, Ahmet. "Tüketim Kültürü, Dijital Kültür ve Dijital Ebeveynlik". *Dijital Çocukluk ve Dijital Ebeveynler: Dijital Nesillerin Teknoloji Bağımlılığı*. ed. Hasan Hüseyin Aygül, Erdal Eke. 1-26. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.

Tezcan, Demet. "Büyük Ebeveyn ve Torun Açısından Aile Değerlerinin Aktarımı Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi* 6/1 (2023), 84-111.

Turgut, Faruk. "Tarihsel Süreçte Aile Kurumunun Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Çıkarımlar". *Medeniyet ve Toplum* 1/1 (2017), 93-114.

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu. "İstatistiklerle Aile, 2023". Erişim 25 Mayıs 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2023-53784>.

Ülken, Hilmi Ziya. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1958.

Yıldırım, İrfan. "Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/5 (2021), 1237-1258.

Yiğit Açıkgöz, Fatma - Yalman, Ayşen. "Dijital Oyunların Çocukların Kişilik ve Davranışları Üzerinde Etkisi: Gta 5 Oyunu Örneği". *Akdeniz İletişim Dergisi* 30 (2018), 163-180.

Zeybekoğlu Akbaş, Özge - Dursun, Cansu. "Teknolojinin Aileye Etkisi: Değişen Ailenin Dijital Ebeveyn ve Çocukları". *Turkish Studies* 15/4 (2020), 2245-2265.

the 1990s, the number of people with a university degree in the UK has increased from 1.5 million to 3.5 million (Department for Education and Skills 2005).

There is a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy. This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

As a result of these changes, there has been a growing emphasis on the need for a more 'flexible' workforce, one that is able to respond to the needs of a global economy.

This has led to a focus on 'soft' skills, such as communication, teamwork and problem-solving, which are seen as essential for success in the 21st century (Department for Education and Skills 2005).

İMAN, İRFAN VE BİLGİYLE DONANMIŞ İDEAL BİR GENÇLİK: “ÂSİM’İN NESLİ!”

Prof. Dr. Safi ARPAGUŞ
İstanbul İl Müftüsü

*“Âsım’ın nesli diyorsun. Ne uzun boylu hayâl!
Âsım’ın nesline münkâd olacak istikbâl!”*

İnsan hayatının en coşkun ve hareketli dönemi olan gençlik, millî ve manevi değerlerle bütünleştiginde fert, toplum ve millet olarak geleceğe daha güvenle bakılacak eşsiz bir sermayeye sahip olmak anlamına gelecektir. İman, irfan ve ilimle donanmış ideal bir gençlik, geçmişten günümüze yarınlara ümitle bakabilmenin sigortası mesabesinde. Başta “Âsım’ın nesli” olmak üzere iman, ilim, edep, ahlak, şecaat gibi daha birçok vasıfla övülen bu gençlik, Hz. Peygamber’den (sas) günümüze kadar bu değerlerin bayraktarı olmuştur.

Millî şairimiz Mehmed Âkif Ersoy’un *Safahat*’ında ideal genç olarak isimlendirdiği “Âsım” a niçin bu adı verdiğini bilmiyoruz. Bu hususta yapılan farklı değerlendirmelerde başlıca şu iki hususa dikkat çekilmektedir:

“Âsım” ismi peygamberlerin sıfatı olan, lügatte “savunmak” ve “korumak” gibi anlamlara sahip olan “ismet” kelimesinden gelmektedir. M. Âkif’in ideal Müslüman genç profili için kullandığı bu isim kutsal değerlerine sahip çıkan ve onları koruyan, ne pahasına olursa olsun bu değerleri savunan anlamlarına gelmektedir ki birinci husus bu anlama matuf olabilir.

İkinci husus ise arıların koruduğu şehit “*Hamiyyü'd-debr*” olarak bilinen sahabi, “*Hz. Peygamber'in okçusu*” Âsım bin Sâbit (ra), bir gazvede şehit düşeceği zaman: “*Ya Rab, günün evvelinde ben senin dinini koruduğum gibi günün sonunda da sen benim cesedimi koru!*” diye dua etmiştir.¹ *Safahat*'taki Âsım'ın bu sahabiden mülhem olması ihtimalden hiç de uzak olmasa gerektir. Zira Mehmed Âkif'in İstiklal Marşımızdaki şu mısraları, Âsım b. Sâbit'in yukarıda zikredilen duasına ne kadar benzemektedir.

“*Ruhumun senden, İlahi, şudur ancak emeli,
Değmesin mabedimin göğsüne namahrem eli!*”

Mehmed Âkif Ersoy'un düşünce dünyası ve eserlerine bakıldığında, özellikle muhalled eseri *Safahat*'ında Âsım'ın özelliklerini ifade ettiği mısralarda karşımıza çıkan genç modeli, yani Âsım bugün de her şeyden fazla muhtaç olduğumuz gençliğin rol modeli durumundadır. Günümüz gençliğine rehberlik edecek olan bu genç figürünün “Âsım” kisvesi altındaki özelliklerini yine isim babası olan M. Âkif'in satırlarında bulmaktayız. Şöyle ki:

Âsım'ın nesli olan gençler en başta beden yapısı olarak fiziksel güçlü kuvvetli ve dinamik olmalıdır. Ruhî yapısı ise daha da güçlü olmak durumundadır; imanlı, çalışkan, gayretli ve ahlaklı olmalıdır. Ahlak-ı hamide sahibi olacak, “*Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini*”² ifade eden Hz. Peygamber Efendimizi örnek alarak her türlü ahlaki zaafılardan uzak kalacaktır.

“*Allah'a dayan sa'ye sarıl, hikmete râm ol!
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol.*”

***

1 bk. Mücteba Uğur, “Âsım b. Sâbit”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları 1991), 3/479-480.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/381.

*"Bekâyı hak tanıyan sa'yi bir vazife bilir,
Çalış çalış ki bekâ, sa'y olursa hakkedilir."*

Âsım'ın nesli milletin istikbali ve toplumun refahı için iki önemli kudreti haiz olmalıdır: Marifet ve fazilet. Bunun için eğitim ve öğretim olmazsa olmazdır. Marifetsiz ahlak, miskinlik, tembellik ve zayıflığa, ahlaksız marifet ise milletler ve toplumların maneviyatı ve ruhiyatında felaketlere yol açacaktır.

*"Hadi tahsilini ikmale tez elden, hadi sen!
Çünkü milletlerin ikbali için evladım,
Ma'rifet bir de fazilet... İki kudret lazım!"*

***

*"Ma'rifet kudreti olmazsa bir ümmette eğer,
Tek faziletle teâlî edemez, za'fa düşer.
Ma'rifet, farz edelim, var da, fazilet mefkûd...
Bir felâket ki cemâ'atler için, nâ-mahdûd."*

***

*"Dur da Ma'bûd'una yükselmek için ilme basan
Ma'bed'in hâlini gör, işte serâpâ iman!"
Evet, medâris o vahdet-serây-i muhteşemin
Önünde; hürmetidir dine her zaman ilmin."*

Cehalet en büyük düşmanıdır "Âsım'ın nesli"nin, binaenaleyh kazanılması mecburiyet kesbeden savaş cehaletle yapılabaktır. Milleti ve toplumu ifsat eden bütün zaaflarımızın başlıca sebebi cehalettir. Cehalet neticesinde öncelikle dinimizi doğru anlayamadığımız için inancımız zaafa uğramaktadır. Yine cehalet sebebiyle zamanın teknoloji ve gelişmelerini yakalayamadığımız zaman ise düşmanlarımıza karşı zayıf düşmekteyiz. Dolayısıyla

“Âsım’ın nesli” en son bilimsel gelişmeleri ve teknolojiyi takip etmeli ve zamanın bilgi ve teknolojisine sahip olmalıdır.

*“Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet,
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet.
Bir hale getirdin ki, ne din kaldı ne nâmus!
Ey sine-i İslâm’a çöken kapkara kâbus!
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel,
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!”*

Âsım’ın nesli çalışkan olmalı, biteviye durmadan yorulmadan çalışmalıdır. Milletinin refah ve mutluluğu, nesillerinin istikbali ve vatanın her türlü tehlikelerden salim olabilmesi için gece gündüz demeden çalışmalı, çaba ve gayret göstermelidir. Hatta M. Âkif bu çalışmanın niteliğini de çok büyük bir gayretle, zevk ü safa şöyle dursun, başımıza gelen felaketselere matem tutmaya dahi zamanımızın olmadığı şeklinde dile getirmektedir.

Başarının düşmanı karamsarlık, ye’se düşmek ve ümidin kaybedilmesidir. Âsım’ın nesli bir Müslüman’ın ümitsizliğe düşmesi gerektiğini, rahmet-i ilahiden ancak inançsız kimselerin ümitsiz olacağı ilahi hitabını bilmelidir. Son nefese kadar azim ve gayret ehli olması gerektiğini, “kıyamet koparken dahi elindeki fidanı toprakla buluşturmakla memur olduğu”³ nebevi ikazını hatırından asla çıkarmaması gerektiği bilincine sahip olmalıdır.

*“Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak,
Alçak bir ölüm varsa, eminim budur ancak!
Karşında ziyâ yoksa sağından, ya solundan
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Âlemde ziyâ kalmasa, halk etmelisin, halk!
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam, kalk!”*

3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/184.

***

*"Mâdâm ki Hakk'ın bize va'dettiği günler, haktır,
Şarkın ezeli fecri yakındır, doğacaktır."*

***

*"Doğacaktır sana va'd ettiği günler Hakk'ın,
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın!"*

Dindar bir nesildir M. Âkif'in tebcil ettiği "Âsım'ın nesli". Dinin sahih bilgisine sahip olup toplumda ve hayatta karşılaştığı yanlış inanç ve uygulamalara bakmaksızın samimiyetle dinî hayatını şekillendirip inanç, ibadet ve ahlaki erdemleriyle dinin künhüne vakıf bir yaşantının sahibi olmalıdır. "Âsım'ın nesli" öyle bir imana sahip olmalıdır ki imanının ondan istediği bütün meziyetlere sahip olsun:

*"İmandır o cevher ki İlâhî ne büyüktür,
İmansız olan paslı yürek sînede yüktür!"*

İman, marifet, yakîn ve ilim ister. İman, yaratıklara karşı sevgi, samimiyet ve dürüstlük ister. İman, Allah ile beraber olma şuuru, rıza, kanaat ve sabır ister. İman, dünya ve dünya nimetlerine tapmama anlamında bir zühd ve Allah'a kulluk edilmesini ister. İman, mücadele/cihad ister. İman, şehit ister. İman, mazlum ister. İman, maşerî bir vicdan, sosyal bir çile, insani bir düşünce ve hareket (aksiyon) ister.⁴

*"Hani Kur'an'daki rûhun şu heyûlâda izi?
Nasıl İslâm ile birleştiririz kendimizi?"*

Doğruluk, ahde vefa, sözüne sadâkat, şefkat ve merhamet sahibi olmak, hak ve hukuka riayet, kanaat, cömertlik, kimsenin

4 İsmail Lütî Çakan, *Âkifçe Tespitler-Değerlendirmeler* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 45.

ırz ve namusuna yan bakmamak, tasallut etmemek, bütün insanlığı eşit görüp kardeş bilmek ve en önemlisi de inanç ve değerleri uğrunda mücadele ile geçen hayatı bu uğurda feda edebilecek bir kıvama gelmek bu neslin vazgeçilmez meziyetleri arasında sayılabilir.

“Doğruluk, ahde vefâ, va’de sadâkat, şefkat;

Acizin hakkını i’lâya samimi gayret,

En ufak şeyle kanaat çoğa kudret varken;

Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;

Kimsenin ırzına namusuna yan bakmayarak,

Yedi kat ellerin evlâdını kardeş tanımak.

“Öleceksin!” denilen noktada merdâne sebat,

Yeri gelsin gülerek, oynayarak terk-i hayat!”

Âsım’ın nesli vasfını haiz gençlerin ahlak-ı zemime olarak görüp kendisini sakınması gereken hususlar da şu şekilde ifade edilebilir: Zulme tapmak, zalimi övmek, hak ve adalete aldırmaksızın dünya batsa kendi konforundan taviz vermemek, ahbine sadâkat göstermemek, yalan söylemekten çekinmemek, acizi ezip, kuvvetliye yaltaklanmak, riyakarlık, şaklabanlık, hile, desise ve aldatmalar gibi ahlaksızlıklar bu neslin aşına olmadığı ve asla da yaklaşmaması gereken olumsuz davranış örnekleridir.

Âsım’ın nesli olan gençliğin bir diğer vasfı da ahlaki değerlerle mücehhez olmasıdır. İnanç, ibadet ve kulluğunda samimiyet olmazsa olmazdır. İnanç temelli olmayan ahlaki değerlerin yıpranması, aşınması ve şahıs ve toplulukların değerler dünyasına göre değişkenlik göstermesi tabiidir. Sadece “bilgi” ya da “vicdan” denilen ve farklı zaman ve mekânlara göre değişkenlik ve farklılıklar gösteren ayakları yere basmayan hayali bir ahlaki anlayışla bütün insanlığı ve geçmiş, gelecek ve içinde bulunulan

zamanı kuşatacak bir ahlak ve fazilete ulaşılması mümkün değildir.

*"Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır.
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Oyuncak sanmayın! Ahlâk-ı millî, rûh-i millîdir,
Onun iflâsı en korkunç ölümdür: Mevt-i küllîdir."*

Mertlik bu neslin bir diğer vasfıdır. Hak ve hakikatten yana saf tutacak bu değerlerden asla taviz vermeyecektir. Vatan ve milletine, tarihine ve ecdadına bağlı, onların örnek hayatından ve tarihî misyonundan haberdar olarak izlerini takip edecek bir bilinç ve şuura sahip olmak bir başka meziyetleridir. Genç adam düşmanlarının dostluğunun ancak kendi vatan ve milletinin imkânları, zenginliği ve kuvveti sayesinde mümkün olabileceği bilincine sahip olmalıdır. Çünkü onların hoşuna gitme gayretinin sadece onların iştahını artıracığını bilmelidir.

*"Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.
Kanayan bir yara gördüm mü, yanar ta ciğerim.
Onu dindirmek için, kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git diyemem, aldırırım
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar, kaldırım."*

***

*"Sahipsiz olan memleketin batması haktır;
Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır."*

***

*“Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz;
Bu yol ki, Hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz.”*

Bir milleti meydana getiren unsurlar din, dil, vatan ve gaye birliğidir. Farklı ırklara mensup olmak bu birlikteliğe hâle getirmez, getirmemelidir de! Zira İslam kardeşliği ırk ve hemşerilik gibi bağları ortadan kaldırıp milleti bir ve beraber, devleti kudretli ve sağlam hâle getirir. Aksine hareket edenler, milletin bütünlüğünü parçalayan, vatana ve millete ihanet içerisinde olan kimselerdir.

*“Sen! Ben! Desin efrâd, aradan vahdeti kaldır,
Milletler için işte kıyâmet o zamandır.”*

***

*“Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez,
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.”*

Âsım'ın nesli olan genç gerek doğduğu ve gerekse kendisinin kurduğu ailesine sevgi ve muhabbet bağları ile sıkı bir şekilde bağlanmalıdır. Aile sağlam olursa toplum sağlam olur. Toplum sağlıklı ve huzurlu olursa millet ve ülke her türlü tehlikeden azade olur.

Genç adam bilgi ve birikimiyle gerek yaş gerek makam ve mevki ve gerekse ahlak ve adabıyla ne kadar mesafe kat ederse etsin mütevazı olmalıdır. Ciddiyetle her işine sarılıp milletin inanç ve âdetlerine, gelenek ve göreneklerine karşı tam bir uyum ve duyarlılık sahibi olmak durumundadır.

M. Âkif'in idealist genci Âsım mutlaka tahsilini ihmal etmeden tamamlamalı, bilgili, imanlı, ahlaklı, hassas düşünceli, vatan ve milletin değerlerine saygılı, milletin ideallerini her şeyden önde ve üstte tutan kimsedir.

M. Âkif'in Âsım'ı haksızlığa, adaletsizliğe, ahlaksızlık ve edepsizliğe, kötülere ve kötülüklerine tahammülü olmayan bir tipolojiye sahiptir. Zaman zaman bu tür olaylara müdahale ile bizzat meşgul olduğu da vakidir.

Bütün bu değerlendirmelerden anlaşıldığına göre Âsım, dindar, vatansever, kahraman, hakperest, çalışkan, bilgili, özverili ve edepli, yani vasıflı ve tavırlı bir "Müslüman genç"tir. M. Âkif'e göre gelecek, işte bu nitelikleri taşıyan Âsım'ın mensup olduğu nesle boyun eğecektir: O, konuyla ilgili ümit ve dileğini "Âsım'ın nesline münkâd olacak istikbâl!" şeklindeki kesin bir kanaat cümlesiyle dile getirir. M. Âkif'ten yüz sene sonra bugün ülkemizde bilhassa son yıllarda uluslararası çapta gerçekleşen gelişmeler, onun vurguladığı olgunun canlı delili gibidir. Şimdi M. Âkif merhumun, "Âsım'ın nesli"ne yönelik tespit ve takdir duygularını kendi ifadelerinden takip edelim:

"Âsım'ın nesli... diyordum ya... nesilmiş gerçek:

İşte çiğnetmedi nâmûsunu, çiğnetmeyecek."

M. Âkif merhum "Âsım'ın nesli" tespiti ile bütün umudun dindar/muvahhid nesil yetiştirmekte olduğunu vurgulamakta, dolayısıyla millet ve ümmeti bu yöndeki çabaları desteklemeye çağırılmaktadır. "Âsım'ın nesli", M. Âkif için millet ve ümmetin aydınlık geleceğine yönelik "ümit nesli"ni temsil etmektedir. Bu nesli gerçekleştirme görevi ise, işin bilincine sahip inançlı yönetim kadrolarına, ailelere ve millî eğitim öğretim sistemine düşmektedir. Âkif merhum, marifet ve fazilet kudretine sahip yetişkin, erdemli yani vasıflı ve tavırlı gençlerin ümmet coğrafyası için olduğu gibi ülkemiz için de yegâne kurtuluş ve mutluluk kaynağı olduğunu hemen her vesile ile dile getirmiştir.⁵

5 İsmail Lütfi Çakan, Mehmed Âkif "Çelik Karakterli İçtimai Mürşidimiz" (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 52-54.

Mehmed Âkif biyografi yazarlarından şair Sezai Karakoç da Âsım'ın nesli hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

“Akif'in alkışladığı Âsım nesli, savaş içinde birdenbire olağanüstüye yükselen gününün nesliyse, sulh içinde de aynı başarı, üstünlük ve fazileti gösterecek geleceğin neslidir. Savaşta geçici olarak gelen bu üstün insan, gelecekte her gün ve her işteki durumuyla böyle olan bir kuşağın özlemidir. ‘Şimdiki zaman’ şairi olan Akif bu şiirinde gelecek zamanı da gününe taşımıştır. Daha doğrusu olağanüstü şartlarla, şimdiki zaman kendini aşarak geleceğe ulaşmış, gelecek de, şairin özlemiyle şimdiki zamana gelmiş, böylece şiir çift katlı bir zaman dokusu kazanmıştır. Ve böylece realitenin içinden ideal bir neslin çizgileri doğar, savaş içinde bütün gündelik iğretliklerden kurtulan Âsım nesli, geleceğin nesli haline gelir, şimdiki zaman içinde. Ve yazdırdığı destan bu yüzden devirlere sığmaz. Önceki şiirlerde geçmiş zaman şimdiki zamana girerken, bu sefer, gelecek zaman giriyor ve böylece, şimdiki zaman öbür zamanların da desteğini ve kıvamını kazanarak bütünleşmiş oluyor. Ve destansı karakteriyle, Cihan ve İstiklal savaşlarını yapan Milletın, saf ve berrak, idealist Âsım neslinin destanı olarak şiir yer yer en yüksek edebî parçalar halini alır. Ve ilk defadır ki kalemini hep cemiyeti hırpalamakta kullanan şair, övgüye tahsis etmiş olur.”⁶

Gençliğe hitabesinde Necip Fazıl Kısakürek de “Âsım'ın nesli” gençliği benzer bir anlayışla tarif etmekte, onun meziyetlerine atıflarda bulunmaktadır:

“Bir gençlik, bir gençlik, bir gençlik... Zaman bendedir ve mekân bana emanettir!” şuurunda bir gençlik... “Kökü ezelde ve dalı ebedde bir sistemin, aşkına, vecdine, diyalektiğine, estetiğine, irfanına, idrakine sahip bir gençlik...” “Kim var?” diye seslenilince, sağına ve soluna bakınmadan fert fert “Ben varım!”

6 Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1985), 40-41.

cevabını verici, her ferdi “Benim olmadığım yerde kimse yoktur!” duygusuna sahip bir dava ahlakını pırıldatıcı bir gençlik...”

Niyamız odur ki Cenâb-ı Hak milletimizi ve ümmet-i Muhammedi bu meziyetlere sahip bir gençlikle teyid eylesin. Hakk’a kul, onun rahmet elçisine ümmet ve ecdadına layık böylesi iman, irfan ve bilgiyle donanmış ideal bir gençlik kabul olmuş dualarımız olsun!

Kaynakça

Çakan, İsmail Lütfi. *Âkifçe Tespitler-Değerlendirmeler*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Çakan, İsmail Lütfi. *Mehmed Âkif* “Çelik Karakterli İçtimai Mürşidimiz”. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.

Karakoç, Sezai. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1985.

Uğur, Mücteba. “Âsım b. Sâbit”. *DİA*. 3/479-480. İstanbul: TDV Yayınları 1991.

KİMLİK VE AHLAK İNŞASINDA MEDYA/ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
NEÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

Güncel Hayatta ve Sosyal Bilimlerde Önemi Giderek Artan Üç Kavram: Kimlik, Ahlak ve İletişim Teknolojileri

Bu yazı üç temel kavram üzerine bina olunacaktır: “Kimlik, ahlak ve medya/iletişim teknolojileri.” Bu kavramlar insanımızın hayatını dönüştürmede her geçen gün önem ve etkinliklerini daha da artırmaktadır. Kimlik ve ahlak günümüzde yeni iletişim teknolojileri aracılığı ile oluşmaktadır. Bu teknolojiler sadece hayatımızı kolaylaştırmada değil aynı zamanda zihniyet ve tutum değişikliklerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda iletişim teknolojileri, kimlik ve ahlak konusu ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle bu üç kavrama yazımızın başında kısaca değinmek gereklidir.

1. İletişim Teknolojileri ve Medya

İlk kavramımız iletişim teknolojileri ve medya. Yirminci yüzyılda modern toplumu adlandırmada “endüstri” kavramı kullanılmakta idi. Günümüz endüstri sonrası XXI. yüzyılı adlandırmada ise “iletişim toplumu” kavramı kullanılmaktadır. Çağımız bir medya ve iletişim teknolojileri çağıdır. Artık insanımız modern endüstri toplumunda yaşamıyor. Teknolojik yenilikler,

kültürel değişimler, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yoğun artış, toplumun yeni koşullarını hazırlarken toplumsal yapıyı da yeniden oluşturmaktadır. İletişim teknolojilerinin gelişimi modern toplumların birçok alışkanlıklarını değiştirmekte, hayatın her alanında köklü değişikliklere neden olmaktadır. Günümüz toplumlarını sosyologlar “enformasyon toplumu” olarak adlandırmaktadırlar.¹

İletişim araçlarındaki hızlı değişim kültür alanını da yoğun biçimde etkilemiştir. Sosyal bilimlerde “dijital kültür” olarak adlandırılan bu olgu XXI. yüzyılın en belirgin ve etkili değişimlerinden birisini meydana getirmiştir. Dijital kültür, önceki dönemlerde elektrik ve matbaanın yaptığı kültürel dönüşümü günümüzde gerçekleştirmektedir. Kültürel yaşamı o kadar geniş bir çapta dönüştürmektedir ki âdeta bir dijital çağın oluşumunun kapılarını aralamaktadır. Kültür bu süreçte tam anlamıyla medya tarafından şekillenmektedir. Bu kontekste farklı kültürel deneyimler harmanlanmakta, iletişim kurma biçimleri başta olmak üzere “kolektif hafıza”yı etkilemekte, önceden bir araya gelmesi mümkün olmayacak değerler iç içe girerek sentezlenmekte ve melez bir kültürel ortam ortaya çıkmaktadır.²

2. Kimlik

Kimlik insanın varlığının merkezidir. İnsanın ne olduğu ve ne olacağı ile alakalı bir olgudur. Kimlik geçen yüzyılın son yarısından sonra sosyal bilimlerde yükselen kavramlardan birisi olmuştur.³ Özellikle eski sosyal hareketlerin etkisini yitirmesiyle zayıflayan “sınıf” kavramı yerine yeni sosyal hareketlerin yaygınlaşması ile literatürde “kimlik” kavramı daha önlerde yer almaya

-
- 1 Gianni Vattimo, *The Transparent Society*, çev. D. Webb, (Baltimore: The J. Hopkins University Press, 1992), 12.
  - 2 Peter Burke, *Cultural Hybridity* (Cambridge: Polity Press, 2009), 13.
  - 3 Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası* (İstanbul: Aşina Kitaplar, 2007), 18.

başladı. Günümüzde artık eskisi gibi ekonomi-sınıf temelli değil; hayat tarzları ve kimlikler temelinde sosyal tipler ortaya çıkmaktadır. Yeni çatışmalar artık bölüşüm problemlerinden kaynaklanmamakta, hayatın grameri konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu durum Touraine'e göre⁴ aynı zamanda "toplumsal hayatın yeni bir temsilini" ifade etmektedir.

Özellikle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile kimlik farklı bir niteliğe bürünmüş, daha bireysel, sınıfsal niteliği zayıflamış, sert olmayan ve ideolojik argümanlardan ziyade yaşam tarzına odaklanan "akışkan" özellik kazanmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası modern toplumlarda ortaya çıkan anlam arayışı sonucunda "yeni sosyal hareketler" görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte oluşan yeni sosyal hareketler eski dönemdeki gibi sınıfsal temelli değil kimlik temelli hareketler olmuştur. Modern dönemde toplumsal değişimin hızlı olması ise kimlik oluşumlarında kimi değişimleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle küreselleşme süreci, devamında iletişim araçları ve makine teknolojileri ile toplumda görülen hızlı değişim bireylerin kimlik oluşumu süreçlerine köklü etkilerde bulunmuştur.

Belirtmek gerekir ki *kimlik bireysel değil toplumsal bir olgudur*. Dolayısıyla kimlik inşası sürecinde toplumda görülen değişimlerden etkilenir.⁵ Kimlik konusunda konuşurken onun tarihsel süreçlerdeki değişimlerden, oluşan yeni üretim ve tüketim araçlarından etkilenmeyen saf bir kavram olduğu yanılığısına düşmemek gerekir. Kimlik inşası "iki yönlü" bir süreçtir. Bir taraftan kişiliğin oluşumunu ifade eden bireysel yönü diğer taraftan da kişiliğin oluştuğu rahim olarak toplumsal yönü içerisinde barındırır.

4 A. Touraine, "Toplumdan Toplumsal Harekete", *Yeni Sosyal Hareketler*, çev. K. Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999), 42.

5 Bilgin, *Kimlik İnşası*, 87.

Kimlik sosyalizasyon süreçlerinde inşa edilir. Dolayısıyla kimlik oluşumu toplumsal bir olgudur. Sosyalleşme süreçlerinde kazanılır. Burada Peygamber Efendimizin meşhur fitrat hadisini hatırlamak gerekir. Peygamber Efendimiz buyuruyor ki “*Her insan fitrat /doğal hâl üzere doğar. Sonradan anne babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar.*”⁶

Kimlik oluşumu ve sosyalleşme süreçleri ilişkisini en güzel açıklayan Berger ve Luckmann, “Gerçekliğin Sosyal İnşası”⁷ adlı eserlerinde *kişiliğin sosyalizasyon süreçlerinin bir ürünü* olduğunu göstermişlerdir. Onlar sosyalleşmeyi birincil ve ikincil süreçler olarak ele almışlar ve sosyalleşmeye sadece toplumsal düzenin yeniden inşası değil aynı zamanda “sosyal değişme” açısından da yaklaşmışlardır. Bu yaklaşım özgül dünyalar ve kimliklerin inşasının anlaşılmasına imkân vermektedir. Burada konumuz açısından iki husus önem arz etmektedir.

İlk olarak “Kimlik, toplumun oluşturduğu kimlik tiplerinin kişinin bilincinde yansımaları ifade eden bilişsel/kognitif nitelikli bir temsildir.” Yani kişinin kimliği, sosyalizasyon süreçlerinde oluşan kimlik tiplerinin zihninde şekillenmesi ile meydana gelir. İkinci olarak, Berger ve Luckmann’ın yaklaşımları kimliğin “oluşumu” yanında, “değişimini” de açıklamaktadır. Buna göre sosyal değişme, bu kimliklerin dönüşümünü yani bireyler tarafından inşa edilmiş dünyaların ve bu dünyalardan kaynaklanan pratiklerin değiştirilmesini ifade eder. Buradaki değişme “ikincil sosyalleşme” döneminde görülür ve kişinin önceki sosyalleşmesinden farklı bir sürece girmesini ve yeni kimlik inşasını, değişimini ifade eder. Yeni sosyal ilişkilerin (örneğin burada medya etkileşimlerinin) ortaya çıkmasıyla yönlendirilmiş sosyal aktörler ve kimlikler ancak ikincil sosyalleşme sayesinde mümkün

6 Buhârî, Cenâiz, 92.

7 Berger P. L. ve Luckmann, T., *Gerçekliğin Sosyal İnşası*, çev. Vefa Saygın Öğüt (İstanbul: Paradigma, 2008).

olabilir.⁸ İkincil sosyalleşme kimlikte bir değişimin, “yeni bir insanın” oluşumuna işaret etmektedir. Bu kimlik oluşumu ve değişimi bazen o kadar etkili olabilir ki kişinin yeniden bir insan olmasına bile neden olabilir.

Sonuç olarak *kimlik sosyalleşme süreçlerinde edinilir ve sosyalleşme süreçleri kimlik inşa süreçleridir*. Aynı zamanda mevcut kimliğin *değişip başka bir kimliğe geçmenin de oluştuğu süreçlerdir*. Dolayısıyla medya söz konusu olduğu zaman sadece kimlik inşası değil ayrıca “kimlik değişimi” konusuna da dikkat etmek gerekir.

3. Ahlak

Ahlak, hakkında çokça söz edilen ve çokça tanımı yapılan önemli bir kavramdır. Ahlak dinler açısından da önem verilen bir konudur. Ahlak ve din her zaman yan yana gelen ve ortak hedeflere giden kavramlardır. Ahlak insanın ruhuna yerleşen alışkanlıklardır. Ahlak deyince akla hemen gelen, onun davranış biçimleri olduğu, huy gibi geçici değil sürekli hasletler olduğudur.⁹ Şüphesiz davranış deyince de akla önce iyi, güzel davranışlar gelir. Erdemler, değerler, inançlar... Ruhlara bunlar yerleşirse düşünce ve davranışlar iyi olur. Şüphesiz tersi de doğrudur. Toprağa ekilen tohuma göre ürün alınır. İnsan ruhunun derinliklerine ne ekilirse o biçilir. Dolayısıyla kimlik kazanılırken güzel ahlaka uygun bir kimlik inşası çok önemlidir. Bu amaçla eğitimin her aşamasından faydalanılması gereklidir.

Ahlak ve din bir araya gelmesi en kolay ve gerekli iki kavramdır. Dinlerin amacı ile ahlakın amacı örtüşür. Özellikle İslamiyet için ahlak bir konu değil ana hedeflerden bir tanesidir.

8 Bilgin, *Kimlik İnşası*, 90.

9 Ahmet Çağlayan, *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2005), 17.

Hız. Peygamber, “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” buyurmuştur.¹⁰ Yine “Sizin en hayırlınız ahlakça en güzel olanınızdır.”¹¹ “Kıyamet günü bana en sevimli ve makamca en yakın olanınız, ahlakı en güzel olanlarıdır.”¹² gibi hadisleri de burada hatırlamak gerekir. Kalem suresi 4. ayette Peygamberimiz için “Şüphesiz ki sen güzel ahlak üzeresin.” ifadesi geçmektedir. Şüphesiz bu konuda daha pek çok ayet ve hadis vardır. Buna göre ahlak, İslam’ın ana hedefleri arasındadır.

Ahlak da kimlik gibi sosyalizasyon sürecinde edinilir. Kimlik gibi ahlak da toplumsal bir olgudur. Aile, eğitim, akran grupları, medya gibi sosyalleşme araçları ile birey çevrenin ahlak anlayışını içselleştirir. Ahlak modern toplumlarda hem felsefe alanında hem de yaşam pratiğinde istenilen ilgiyi görememiştir. Örneğin Alasdair MacIntyre, modern sosyal bilimlerin ahlaka gereken önemi vermediği eleştirisini yaparak modern dönemde ahlaka dönüş açısından konuyu ele almıştır. MacIntyre¹³, modern toplumlarda tercihler, roller karmaşık olduğu için ahlak probleminin üstesinden gelmenin erdemlere, değerlere sahip olmaktan geçtiğini savunmuştur. Modern toplumların içine düştüğü çatışma ve kaostan etik olarak çıkabilmek için ahlaki erdemlere sahip olmayı işaret etmiştir. Gerçekten modern dönemde ahlak ve etik, sadece bir bilim konusu olmanın ötesinde işlevsel olamamış, spekülâtif ve akademik bir nesne konumuna düşürülmüştür. Medya toplumunda ahlakın zayıf konumu maalesef devam etmektedir. Ahlak, karakter ve kimlik oluşumunda çok önemli işlevlere sahiptir. Ahlak ve karakter doğuştan kazanılmayan ve toplumsal

10 Mâlik, Muvatta’, Husnû’l Hulk, 8.

11 Buhârî, Edeb, 38.

12 Tirmizî, Birr, 71.

13 A. MacIntyre, *Erdem Peşinde*, çev. M. Özcan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 66.

süreçlerde edinilen sosyal bir kavramdır.¹⁴ İbn Haldun *Mukaddime*'sinde bu konuya değinmiştir. Her iki düşünüre göre kimlik ve kişilik ne verasetle ne de doğuştan gelen yatkınlıklardır. Örneğin bir çocuk tembel veya hırsız vb. olarak doğmaz. Bu ve benzeri hasletleri çocuk sosyalleşme süreçlerinde edinir. Çocuk ahlaklı ve karakterli bir çevrede yetişmişse karakter ve kimliği de o şekilde gelişir. Yukarıda kimlik konusunu ele alırken değindiğimiz ikinci sosyalleşme sürecinin kimlik oluşumundaki etkilerini burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

Kimliğin İnşası ve Değişiminde Medya

Kimlik oluşumunun toplumsal bir olgu olduğu ve kimliğin ve karakterlerin sosyalleşme sürecinde edinildiği görüleceği üzere çok açıktır. Ayrıca daha önce birincil sosyalleşme sürecinde edinilen kimliklerin, medya ve yeni medya ikincil sosyalleşme ortamlarında değişmesi söz konusudur. Medya ve yeni medya da son dönemlerde oluşan ikinci sosyalleşme araçlarındandır. Dolayısıyla çağımızda medya, hem ahlak ve kimliğin "oluşumunda" hem de "değişiminde" etkin bir işleve sahiptir. Medya alışageldiğimiz sosyalleşmenin hem niteliğini hem de yaygınlığını köklü biçimde değiştirmiştir. Bu değişim zaman ve mekân yanında kimliklerde de söz konusu olmuştur. Bu süreçte insanlar sanal mekânlardaki sosyalleşme ortamlarında kendilerine yer bulurken aynı zamanda yeni kimlikler de edinmektedirler.¹⁵

Medyadaki kimlik inşasının ana parametreleri nelerdir? Öncelikle bu inşa yalnızlığı, tekilliği önceleyen ve sosyal açılımı ya hiç olmayan ya da kurgusal olan, nesnel gerçekliği barındırmayan bir sosyalleşmedir. Örneğin birey burada kendi kimliğini

14 Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979).

15 S. Vatandaş, "Sosyalleşme ve Sosyalleşmenin Sosyal Medya Mecralarındaki Anlamsal ve İşlevsel Dönüşümü", *Erciyes İletişim Dergisi* 7(2) (2020), 813-832.

kendi görüşüyle aktardığı bir profil oluşturmaktadır. Sosyal medya mecralarında paylaşılan her ileti, her bildirim kimliklere eklenerek kayıt altında bu kimlik sürdürülmektedir. Paylaşımın sürekli olduğu bu ortamda gerek kendi kimliğini yayma gerekse de kimliğinin sürekli gözetim altında tutulduğu bir perspektif ortaya çıkmaktadır. Sosyal medyada birey aidiyet hissettiği grubu olumsuz, olumsuz yönlerini grubun niteliklerinin dışına atar. Burada birey öncelikle kendini kategorilendirir, sonrasında aynı kategori içindeki insanlarla özdeşleştirir, diğer kategorilerle karşılaştırma yapar ve böylece kimlik gruplarını ayrıştırılabilir kılabilir. Kendi kimlik grubunu oluşturacağı gibi olumsuz gördüğü grupları da dışarıda bırakabilir.¹⁶

Medya günümüzde aile, cami, vaaz gibi geleneksel dinî sosyalleşme araçlarının yanı sıra “modern dinî sosyalizasyon” aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Medyanın dinî sosyalleşmesindeki birincil işlevi dinî bilgilerin aktarımı yoluyla meydana gelmektedir. Medya aracılığı ile geniş kitlelere dinî kültürü tanıtıcı ve benimsetici faaliyetler yapılabilmektedir.

Medyanın dinî sosyalleşmedeki ikincil rolü “rol model” olarak sunulan karakterler yoluyla gerçekleşmektedir. Filmler, müzik, tartışma ve haber programları gibi görsel ve işitsel yayınlar aracılığıyla karakterler, bireylerin taklit etmeye çalıştığı, sonuçta da dinî tutum ve davranışlarını ona göre düzenlediği rol model olarak işlev görebilmektedir. Rol modeller her yaş için mümkün olsa da özellikle çocuk ve gençlerde daha etkili olmaktadır. Geleneksel yollardan farklı dinî bilgi aktarımı ve dinî rol model oluşturma fonksiyonları, kitle iletişim araçlarını hem aranan hem de tartışılan bir olgu hâline sokmaktadır.

---

16 C. Tokgöz Şahoğlu, “Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları”, XV. Akademik Bilişim Vol.1, Antalya, Turkey (2013), 1047-1055.

Medya dinî kimliğin oluşumunda olumlu işlevler görebilir. Medya günümüzde “dinî kurumlar”ın bilgilendirme işlevini paylaşmış görünmektedir. Dinî bilgi ve düşünce kanallarındaki akışta değişim olmuştur. Yeni dönemde bilginin akışı, eskiden olduğu gibi dinî kurumlar aracılığı ile değil, medya aracılığı ile de sağlanmaya başlamıştır. TV ve yeni medya yayınlarındaki programlar, camii gibi “dinî bilgi kaynağı” olarak algılanabilmektedir. Medya kültürdeki değerler sistemini ve kültürel varlığın anlamını, ruhunu şekillendirmektedir.

Bu bağlamda medya, dinî kimlik için kimi tehlikeler ve faydalar arz etmektedir. Öncelikle medya seküler bir karaktere sahip olup “eğlence” merkezlidir. Medya dinin istediği ilginin büyük bir bölümünü yoldan çıkarır. Hazlara ve nefsanî şeylere ilgiyi artırır. İkinci olarak medya ile “dinî dil yeniden inşa” edilmektedir. Yeni semboller, görüntüler ve törenler yaratılmaktadır. Medya, bizlere dünyayı tanımlama ve yerimizi gösterme işlevini ele geçirmiştir. Üçüncü olarak medya içerisinde kurumsal, geleneksel dinlerle ilgisi olmayan “yeni dinsel temalar” gelişmektedir. Bunlar medyada yeni gruplar tarafından geliştirilmekte ve onaylanmaktadır. İletişim araçlarının sosyal gerçekliklerden ziyade ekran dünyasını önemseyen bir araç (media) olması, toplumun doğrudan ihtiyaçları yerine “pazar mantığı” üzerine kurulu olması, reyting kaygısı ve reklam mantığı üzerine işlemeşi medyayı dinî kimlik açısından sorunlu kılan etkenlerin başında gelmektedir.

Medya seküler karakterli olduğu için dinî olanı da eğlence ve pazar mantığı içinde ele almaktadır. Medyada hem manevî hem de dinî temalar dinî çoğulculuk gereği bireyin istek ve beğenilerine göre işlenmektedir. Ayrıca dinî-manevî konuların medyada ele alınması olumlu görülürken bu değerlerin tıpkı öğütülen diğer değerler gibi popüler kültürün bir malzemesi

olarak tüket(tiri)lmesinin, “pazarlanan bir meta konumuna düşürülmesinin” önüne geçecek tedbirlerin alınması da önem arz etmektedir.

Medyanın şüphesiz dinî kimlik açısından faydaları da bulunmaktadır. Toplumda iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla insanlar dini bilgilere daha rahat ulaşmakta, insanların düşünceleri üzerindeki çeşitli kontrol odaklarının etkileri görece zayıflamaktadır. Toplumda daha önce kendisini ifade etme imkânı bulamayan söylemler için yeni imkânlar doğmakta, alternatif farklı dinsel söylemlerin kitleselleşmesi ve yayılması kolaylaşmaktadır. Yanı sıra dinî kimlikler için medya, hem (medya aracılığı ile veya başka sebeplerle vuku bulan) dinî yozlaşmanın önüne geçme hem de dinî konularda toplumu aydınlatan, Müslüman bir topluluğun standartlarını ortaya koyan bir yayıncılık izleme çabasının imkânı olmaktadır.

Kaynakça

Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.

Berger P. L. ve Luckmann, T. *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. çev. Vefa Saygın Ögütler. İstanbul: Paradigma, 2008.

Bilgin, Nuri. *Kimlik İnşası*. İstanbul: Aşina Kitaplar, 2007.

Burke, Peter. *Cultural Hybridity*. Cambridge: Polity Press, 2009.

Castells, M. *The Information Age: Economy, Society and Culture* Vol. I: *The Rise of the Network Society*. Oxford UK: Blackwell Publishers, 1999.

Çağlayan, Ahmet. *Ahlak Pusulası Ahlak ve Değerler Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2005.

MacIntyre, A. *Erdem Peşinde*. çev. M. Özcan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

Şahoğlu, C. Tokgöz. “Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları”. *XV. Akademik Bilişim*, Vol.1 Antalya, Turkey (2013), 1047-1055.

Touraine, A. "Toplumdan Toplumsal Harekete". *Yeni Sosyal Hareketler*. çev. K. Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Vatandaş, S. "Sosyalleşme ve Sosyalleşmenin Sosyal Medya Mecralarındaki Anlamsal ve İşlevsel Dönüşümü". *Erciyes İletişim Dergisi* 7(2) (2020), 813-832.

Vattimo, Gianni. *The Transparent Society*. trans. D. Webb. Baltimore: The J. Hopkins University Press, 1992.

MÜSLÜMAN ŞAHSİYETİNİN İNŞASINDA CAMİLER

Mustafa SOYKÖK
Tekirdağ İl Müftüsü

Hedefi, hareket planı ve varoluş amacı olanın, farklı istikametlere savrulmadan, hedefine kilitlenerek dosdoğru bir yol üzerinde olması gerek. Allah'ın rızasından bir milimlik bir sapmanın bile ilerleyen süreçte mesafeler uzadıkça istikamet ve ahlak kaybına sebebiyet vereceği asla unutulmamalıdır.

Şahsiyeti oluşturan unsurlar “ahlak” kavramı ile ifade edilir. Gazali'ye göre ahlak “ruhta/nefste yerleşmiş bulunan, eylemlerin kolaylıkla ve rahatlıkla, düşünmeden, tereddüt etmeden kendisinden doğduğu meleke”dir.¹ İnsanın, güzel bir duygu, düşünce veya eylemi hangi şartlar altında olursa olsun kendiliğinden kolaylıkla yerine getirilebiliyor oluşu, söz konusu erdemin şahsiyetinin bir parçası olduğunu gösterir.

Haramların, geçici dünya hazlarının, meşru olmayan şehvetlerin alabildiğince cezbedici/kolay ulaşılabilir bir hâl aldığı zamanlarda Müslüman, iki önemli donanıma ihtiyaç duyar. Birincisi imanından kaynaklı bir duruş, kimlik ve karakter. İkincisi vicdan diye isimlendirebileceğimiz, merhamet, sevgi, saygı, şefkat vb. duygusal zekâmızın geliştirilmesi ile alakalı hasletler.

---

1 Gazzâlî, *İhyâ (Muhtasar İhyâ Ulûmî'd-Dîn Tercümesi)*, çev. Mustafa Çağrıncı (İzmir: DİB Yayınları, 2020), 85.

Bütün ibadetlerin ve ibadethanelerin amacı da Müslüman'a bunları kazandırmaktır. Yoksa Yüce Allah bizim ibadetlerimize ve ibadethane inşa etmemize muhtaç olmadığı gibi bizlere eziyet vermek de istemez. O hâlde namaz ile ticareti, namaz ile karı koca, akraba ve komşuluk ilişkilerini, namaz ile siyaseti, namaz ile hukuku, namaz ile helalin mücadelesini vermeyi, namaz ile nezaketi birbirinden ayırmak ahlaksızlıktır.²

Namaz ve hac ibadetlerimizi eda etmek üzere yöneldiğimiz Kâbe kiblemizdir. Kibleye yönelmenin bizi biz yapan değerlere mensup, Müslümanca bir şahsiyete sahip, İslam medeniyetine ait oluşumuz gibi bir anlamı vardır. Aksi hâlde şüphesiz doğu da batı da Allah'ındır.³

Allah'ın evleri olarak dünyanın dört bir yanına serpiştirilmiş camiler mukaddestir. Tıpkı Kâbe gibi aidiyet duyduğumuz kibleyi, doğuştan getirdiğimiz kişiliğimiz üzerine inşa ettiğimiz kimliğimizi ve şahsiyetimizi hatırlatırlar. Bu aynı zamanda bir bilinç inşasıdır. Cami şehrin kalbidir. Kirli kanın temizlenmesi, temiz kanın tüm bedene tekrar ulaştırılması gibi cami de toplumsal bir inşa sürecinin baş aktörü, İslam'ın eğitim, değişim ve toplumsal dönüşüm siyasetinin olmazsa olmaz unsurudur.

Cami ve temsil ettiği değerler yadsınarak Müslüman bir şahsiyet inşasından söz edilemez. Cami cemaatinden olmanın, aynı kibleye mensup olmanın ötesinde hiçbir aidiyet, Müslüman şahsiyetin oluşumunda belirleyici olamaz.

İslam ümmetinin büyük ve kapsayıcı varlığıyla değil, kendi küçük aidiyetleri ile şahsiyetlerini oluşturanlar, tabiri caiz ise "cami gölgesinde yetişmeyenler" başımıza çok işler açmışlardır. 15 Temmuz hain darbe girişimi ve onun ardındaki FETÖ terör

2 Ankebût, 29/45; Hüd, 11/87.

3 Bakara, 2/115.

örgütü yakın tarihimizde bu hususun en belirgin örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Müslüman şahsiyetinin inşasında Mevlânâ'nın pergel metaforunda olduğu gibi pergelin sabit ayağı camide kalmalı, diğer ayağı ise caminin temsil ettiği değerleri insan ile buluşturmaya yarayacak -dijital olanlar da dâhil- her türlü imkân, alet ve mekânı kapsamına almalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığımız çocuklara, gençlere ve ailelere daha fazla ulaşmak amacıyla cami dışında sosyal ve kültürel ortamlar oluşturmakta, aile ve dinî danışmanlık merkezleri, gençlik merkezleri, TDV kadın ve gençlik çalışmaları merkezleri vb. kurumsal yapılar oluşturmaktadır. Bunlar elbette bu perspektif ile düşünüldüğü takdirde önemli ve ihtiyaca cevap verecek elzem yatırımlardır. Ancak bütün camilerin aynı zamanda gençlik merkezi, aile ve dinî rehberlik merkezi işlevi görmesi, çocuklar, gençler ve kadınlar için cazibe merkezi olması gerektiği de akıldan çıkarılmamalıdır.

Din görevlileri açısından, “camiye gelebilenlerin imamı” değil “mahallenin imamı” şeklindeki bakış açısı güçlendirilmelidir. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızca açılan ve hizmet sunan cami modeli geliştirilerek ülkemizde de yaygınlaştırılmalıdır. Örneğin mahallenin kadınları kadın din görevlileri rehberliğinde cami merkezli dinî ve hayrî hizmetlerde gönüllü olarak görev alıp organizasyonlar düzenleyebilmelidir. Mahallenin gençleri “Ben falanca caminin üyesi/genciyim.” diyebilmelidir. Yine örnek olarak her bir cami cemaatinin alakadar olduğu, gerekirse barınma desteği sunduğu bir grup üniversite öğrencisi olabilmelidir.

Özellikle tarihî dokusuyla ön plana çıkan Edirne, Manisa, Bursa, İstanbul gibi şehirlerde ecdadımızın niçin birbirine çok yakın ve büyük camiler inşa ettiği hususu anlaşılammamaktadır. Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicret eder etmez ilk iş olarak bir cami inşa ettirdiği malumlardır. Hatta bu hizmet o kadar

önemlidir ki inşaatında kendisi de bizzat çalışmıştır. Medine yıllarından bu yana caminin sosyal hayatta üstlendiği onlarca görev ve fonksiyonu işlevsiz bırakarak ve göz ardı ederek camileri zihinimizde sadece namaz kılınan yerler olarak kodlamamız, çoğu zaman geçmişe yönelik “Gerek var mıydı bu kadar camiye?” şeklinde soru işaretlerine sebebiyet vermektedir. Böylece kültür yok sayılmaya, tarihi/millî bağlar zayıflamaya yüz tutmaktadır.

Yine cami, sadece biçimsel ibadetlerin icra edildiği bir fiziksel mekân olarak yaşamımızda var olup sosyal hayatın dışına itilirse Yahudi ve Hristiyanların sinagog, havra ve kiliselerine benzer bir muameleye tabi tutulmuş olacaktır. Bu durum İslam'ın bütün hayatı kuşatan ubudiyet anlayışı ile taban tabana zıttır. İslam sadece camiye indirgenecek bir din olmadığı gibi Müslüman şahsiyetin icrası açısından aslında namaz camiden çıktıktan sonra başlar. Bu bakımdan Kur'an'da “*Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.*”⁴ ikazıyla erdemli bir toplum olarak Müslümanların yadığı tutum ve davranışlardan sakındırılmamız üzerinde düşünmekte fayda vardır.

Bir beldenin dârüİslam (vatan) ve orada yaşayanların Müslüman oluşunun en belirgin göstergesi camileri ve o camilerin minarelerinden okunan ezanlarıdır. Halk dindarlığı açısından günde beş vakit ezan sesi dinlemenin bile ne derece şuur oluşturuca, Müslümanca bir kimlik ve şahsiyet inşa edici olduğu göz ardı edilemez.

İslam toplumlarında böylesine önemli bir yere sahip olan camiler isimlerini Yüce Allah'ın “el-Câmi” isminden alırlar. “el-Câmi,” kâinatı yoktan yaratan, yaşatan, gözetken ve kalpleri bir araya getirip birleştiren demektir. Böylelikle camiler birlik ve beraberliğin, toplumsal dayanışmanın, sevgi ve kardeşliğin teminatı

4 Ankebût, 29/45.

oldukları ayrıca manevi anlamda huzur bulunan mekânlar oldukları için bu isimle anılmışlardır.

Takdir edersiniz ki camiye cami yapan demiri, çimentosu, halısı, çinisi değildir. Cami, orada Hz. Peygamber'in (sas) izini takip eden, misyonunu tevarüs eden imamıyla, erkek, kadın, engelli, engelsiz, genç ve çocuk cemaatiyle camidir. Cami fonksiyonlarını yerine getirdiği takdirde camidir. "İmam" kelimesi ile Arapçada anne anlamına gelen "el-ümm" kelimesinin aynı kökten geliyor oluşu imamlık mesleğinin sevgi, şefkat ve merhameti temel alması gerektiğini hatırlattığı gibi aynı zamanda Müslüman şahsiyetin inşasındaki eğitici rolünü de ortaya koyar.

Hepimiz çocukluk yıllarımızda camiye dair tatlı hatıralar biriktirmişizdir. Cami ve orada öğrenip yaşadıklarımız ve hissettiklerimiz bilinçli ya da bilinçsiz kimlik ve karakterimizin oluşumuna etki etmiştir. Örneğin bu satırların yazarı çocukluk yaşlarında kendisini seven ve değer veren bir köy cami imamı sayesinde din eğitime yöneldiğini ve din hizmetlerinde istihdam olmayı tercih ettiğini düşünmektedir.

Bunun aksi hadiselerle de karşılaşılır. İlk gençlik yıllarında camiden soğutulan, herhangi bir şekilde kalbi kırılan insanların ilerleyen süreçte büyük savrulmalar yaşadıkları, Müslümanca bir duruş, kimlik ve kişilik geliştiremedikleri bizzat kendileri tarafından ifade edilir.

Oysa camide yakışsız ve kaba davranışlarda bulunan insanların bile Hz. Peygamber (sas) tarafından himaye edildiklerine, hoşgörü ile karşılandıklarına dair rivayetler bizlere çok şey söylemektedir.⁵ Çocuklar ise Hz. Peygamber'in (sas) mescidinde daima özel ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.⁶ Kadınlara gince

5 Örnek olarak mescide bevleden bir bedeviye karşı Hz. Peygamber'in (sas) tavrı ile ilgili bk. Buhârî, Vudû, 58, Edeb 80.

6 bk. Müslim, Mesâcid, 41; Buhârî, Salât, 106; Tirmizî, Birr, 15.

Hız. Peygamber (sas) örneklıği ortada durduğu hâlde onları niçin camiden alıkoyacak bir bakış açısı geliştirdiğimizin muhasebesini geç olmadan yapmalıyız. Yine engelleri sebebiyle kendilerine hayatı kolaylaştıracak tedbirleri almadığımız için camiden uzak kalan nice erkek ve kadın Abdullah b. Ümmü Mektumlar vardır.

Hülasa Hz. Peygamber'in (sas) inşa ettiği şehir Medine, Müslüman şahsiyetin oluşumu için örnek bir toplum modelidir. Yesrib'i Medine hâline getirip medeniyet kuran Müslüman şahsiyetler bu şekilde yetiştirilmiştir. Coğrafyamızı yeniden medenileştirmenin/ medineleştirmenin derdinde isek bunun camiye dönmekten başka çıkar yolu yoktur. İnsan unsuru da göz ardı edilmemeli, mihrapta görev alacak kaliteli imamlar yetiştirmenin toplum olarak hepimizin sorumluluğunda olduğu unutulmalıdır.